

Universiteit Antwerpen
Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

DE POLITIEKE POSITIONERING VAN DE “BANYARWANDA” IN NOORD-KIVU
(Democratische Republiek Kongo)

Strategieën en Allianties

Promotor: Prof. Filip Reyntjens
Medebeoordelaar: Prof. Wouter Vandenhole

Eindwerk voorgelegd met het oog op het behalen
van de graad van licentiaat in de
Politieke en Sociale Wetenschappen

Stefanie van Melis
Augustus 2005

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
1. Genese van het conflict in Noord-Kivu.....	7
1.1 Prekoloniale periode: traditioneel pachtsysteem.....	8
1.2 Koloniale periode: geleide migratie en grondschaarste	9
Tabel 1: Rwandezes gevestigd in Kivu tussen 1937 en 1945.....	11
Tabel 2: Rwandese families geïmmigreerd naar Noord-Kivu tussen 1945 en 1959.....	11
1.3 Onafhankelijkheid en politieke onzekerheid.....	15
1.4 Mobutu regime: voordeel voor de Banyarwanda Tutsi.....	19
Tabel 3: Bevolking van Rwandese oorsprong in Noord-Kivu (1976)	21
Tabel 4: Polarisaties binnen de Hutu gemeenschap	27
2. Van de oprichting van de CNS naar een nieuwe orde.....	28
2.1 Het effect van de CNS op de gebeurtenissen in Noord-Kivu	28
2.2 Stijgende etnische polarisatie	32
Tabel 5: Netwerken volgens etniciteit in Noord-Kivu	33
2.3 Masisi oorlog.....	36
2.4 Pacificatiecampagnes	40
2.5 Impact van de oorlog in Rwanda.....	43
3. Lokale crisis wordt regionaal conflict.....	50
3.1 “Bevrijdingsoorlog”	50
3.2 Naar een nieuwe oorlog.....	55
3.3 “Bezettingsoorlog”	61
4. Een nieuwe politieke en economische orde	66
4.1 Politieke onzekerheid in Kivu	66
4.2 AFDL hegemonie en haar administratie in Noord-Kivu.....	69
4.3 RCD Administratie.....	75
4.4 Politieke impasse en toekomstvooruitzichten	87
5. De sterkte van de Banyarwanda verklaard	92
Besluit.....	100
Bijlagen	103
Bijlage 1: Controle over administratieve, economische en militaire structuren in Goma	103
Bijlage 2: Repatriëring update (januari 2003 – mei 2004).....	104
Lijst van afkortingen	105
Bibliografie.....	107

Voorwoord

De realisatie van dit werk zou onmogelijk zijn geweest zonder de steun en de hulp van mijn promotor, professor Filip Reyntjens. Ik ben hem dan ook veel dank verschuldigd voor de vele raadgevingen en het zorgvuldige verbeterwerk. Daarnaast zou deze complexe materie zonder een thesisstage in Kinshasa en Goma waarschijnlijk abstract en moeilijk doorgrondbaar zijn gebleven. Dankzij een VLIR-beurs heb ik de kans gekregen een maand in Kongo door te brengen en te praten met betrokkenen en politieke actoren. Zij hebben mij gewezen op de politieke problemen van het ‘Banyarwanda vraagstuk’, de knelpunten in de conflictregeling en de oorzaken van de Kongolese destabilisatie in ruimere zin. Deze overvloed aan informatie heb ik op een zo objectief mogelijke wijze in mijn thesis trachten te verwerken door de argumenten van de verschillende etnische groepen en politieke partijen tegenover elkaar te zetten.

Dit thesisonderzoek was slechts uitvoerbaar met een goede lokale begeleiding. Die heb ik gekregen van professor Justin Okana. Hij heeft mij wegwijs gemaakt in de politieke en academische wereld van Kinshasa. Ook wil ik Moïse Nyarugabo bedanken omdat hij mijn reis naar Goma heeft mogelijk gemaakt en vele belangrijke afspraken voor mij wist te regelen. Speciale dank gaat uit naar Raymond Yav, niet enkel omwille van de vele nuttige informatie die hij mij bezorgde, maar ook omdat hij mij Kinshasa van een andere kant heeft laten zien. Hij was in vele opzichten mijn gids van wie ik ontzettend veel heb geleerd.

Verder wil ik de familie Okana bedanken voor het warme onthaal dat zij mij gaven. Dankzij hen heb ik mij steeds thuis gevoeld in Kinshasa. Hetzelfde geldt voor de familie van Coco in Goma die mij spontaan opgevangen heeft hoewel dit totaal onverwacht was. Een laatste woord van dank wil ik richten tot Yourna en Guy: Yourna omdat zij als een grote zus voor mij is en Guy omdat hij altijd een heel speciale vriend zal zijn.

Inleiding

Het vraagstuk van de Kinyarwanda sprekende bevolking in Noord-Kivu vormt een zwaar beladen thema in de Kongolese politiek. De controverse rond hun tijdstip van aankomst op het Kongolese grondgebied zorgt ervoor dat hun nationaliteit door veel Kongolezen wordt betwist. Hoewel opeenvolgende nationaliteitswetten het probleem juridisch regelen, blijft de gemeenschap van de Banyarwanda¹ in de feiten het voorwerp van heftige discussies. Toch heeft hen dit niet verhinderd zich op progressieve wijze politiek en economisch te positioneren. Het verhaal van de Banyarwanda is in vele opzichten een succesverhaal; de wrevel die zij hierdoor bij de “autochtone” bevolking opwekte, mondde meermaals uit in bloedige etnische conflicten. In de jaren negentig leidden twee opeenvolgende oorlogen tot de politieke isolatie van Kivu: Kinshasa verloor de volledige controle over een belangrijk deel van het grondgebied. Rwanda en Oeganda slaagden er gezamenlijk in Oost-Kongo te bezetten, maar spanningen in de allianties leidden tot de politieke en militaire balkanisering van Kivu. Thans worden de administratieve, militaire en economische structuren in de provinciehoofdplaats Goma gecontroleerd door de Banyarwanda. Zij zijn de uitvoerders van de hegemonische ambities die Rwanda in deze regio koestert. Het objectief van deze thesis is de evolutie te beschrijven die de politieke positionering van de Banyarwanda in Noord-Kivu kenmerkt. De analyse van hun politieke discours en strategieën die ten dienste staan van een politieke agenda vormt hiervan een wezenlijk onderdeel. Ik verdedig hierbij de stelling dat de Banyarwanda er via de uitbuiting van hun minderheidsstatuut, hun sterke militaire organisatie en de steun van buitenlandse lobbies in geslaagd zijn Noord-Kivu politiek, economisch en militair te controleren.

“To make sense of the current conflict in Kivu, one has to integrate a snapshot into a longer historical perspective by deciphering the continuities and discontinuities of political order in a region notoriously difficult to govern.”² Inderdaad, het huidige conflict in Kivu kent een lange voorgeschiedenis; het begrip hiervan is noodzakelijk om te komen tot een doorgedreven analyse. Het eerste hoofdstuk geeft daarom een overzicht van de gebeurtenissen tot het jaar 1990. In deze periode worden de kiemen gelegd van het conflict dat tot op heden de Kongolese politiek gegijzeld houdt. Ik verduidelijk hoe het conflict in de eerste helft van de twintigste eeuw evolueert van een grondconflict tot een politiek conflict. Bij de Kongolese onafhankelijkheid werd duidelijk dat de wanverhouding tussen de bevolkingsgroei en het

¹ De Banyarwanda gemeenschap bestaat uit autochtone Hutu en Tutsi (gevestigd vóór 1885), immigranten (gevestigd vóór 1960), verplaatsten in het kader van de MIB (1937-1959) en clandestiene infiltranten. De vluchtelingen (1959-1964, 1973 en 1994) en de clandestiene infiltranten (na 1960) behoren tot de groep van de Rwandezen. Het prefix Ba verwijst naar de meervoudsvorm, Mu naar het enkelvoud.

² TULL, D. (2003), A Reconfiguration of Political Order? The State of the State in North-Kivu (DR Congo), in: *African Affairs*, n°102, p.443.

gebrek aan beschikbare gronden enerzijds en het machtsvraagstuk anderzijds, de twee voornaamste oorzaken waren van inter-etnisch en intra-etnisch conflict. De machtsrijd nam echter al snel de bovenhand waardoor het nationaliteitsvraagstuk een belangrijke topic op de politieke agenda werd. Het gevaar voor politieke uitsluiting zal de Banyarwanda aanzetten tot een grote dosis opportunisme en tactisch vernuft. Vooral de Tutsi weten de vruchten te plukken van de 'verdeel en heers' politiek van Mobutu. Als trouwe bondgenoten genieten zij aanzienlijke voordelen die hen later geen windeieren zullen leggen.

Begin jaren negentig zullen het meerpartijstelsel en de toepassing van de geopolitiek³ de etnische spanningen tot op de spits drijven. Tussen 1991 en 1992 kondigen enkele sporadische confrontaties aan dat Kivu in dit nieuwe tijdperk vele gevaren tegemoet treedt. De uitbarsting van de Masisi oorlog in 1993 markeert de ommekeer in de escalatie van het etnische geweld. Het middenveld neemt in deze periode het initiatief in het socio-politieke overleg. Het functioneert als een soort microkosmos waarin de leiders betrokken zijn in de promotie van etnische agenda's: verdeeldheid en uitsluiting worden op verschillende manieren sterk aangemoedigd. Het streven naar eigenbelang en de verdraaiing van informatie voor politieke doeleinden bemoeilijken de zoektocht naar een gepaste conflictregeling. In hoofdstuk 2 worden deze nieuwe tendensen zorgvuldig besproken; de gebeurtenissen worden geanalyseerd aan de hand van dit kluwen van etnische netwerken. De macht van het middenveld wordt zo groot dat deze organisaties tot op de dag van vandaag erg invloedrijk zijn en de verzoening tussen de verschillende gemeenschappen vaak mede in de weg staan. Ik zal het belang van het middenveld aantonen door te bewijzen dat het nastreven van politieke doeleinden in vele gevallen via deze netwerken gebeurt.

*“La plaie de Masisi risque de se transformer en gangrène dans tout le Kivu.”*⁴ Het gevaar overtrof zelfs de verwachtingen: de Masisi oorlog leidde geleidelijk aan tot de zogenaamde Oost-Kongolese crisis en de Zaïrees/Kongolese crisis. De Rwandese vluchtelingencrisis van 1994 transformeerde de lokale crisis in een nationale crisis waardoor Noord-Kivu in de kern van het geweld kwam te liggen. In dit hele proces komt duidelijk naar voren dat lokale actoren beginnen samen te spannen met buitenlandse belangenhebbenden om zo de macht gewapenderhand vast te houden of te veroveren en de plundering van nationale rijkdommen mogelijk te maken. Deze ontwikkelingen en nieuwe allianties worden beschreven in hoofdstuk 3. Wegens het regionale en zelfs internationale karakter van het conflict kan de

³ Volgens dit principe moesten de nationale instellingen samengesteld zijn op basis van regionale quota's. Het principe van geopolitiek werd aangegrepen om de alloctonen van de macht te verdrijven: er werd betoogd dat enkel de oorspronkelijke autochtone bevolking van een regio machtsposities kon bekleden.

⁴ Masisi, la guerre oubliée, in: *ANB-BIA supplément*, 1er avril 1996, p.VIII.

indruk ontstaan dat dit hoofdstuk voorbijgaat aan de onderzoeksvraag van deze studie. Doch, de huidige opdeling van Kivu in verschillende invloedssferen kan niet begrepen worden zonder stil te staan bij de oorzaken en de destructieve gevolgen die deze regionalisering van het conflict met zich meebrachten.

Door de oorlog van 1996 verloor Kinshasa de volledige controle over Kivu ten voordele van Rwanda en Oeganda. Beide landen slaagden erin met behulp van hun Kongolese bemiddelaars – de Banyarwanda spelen hierin een zeer voorname rol - een stevige positie te veroveren in de lokale politiek en economie. De oprichting van een afhankelijke administratie en de ontwikkeling van een plundereconomie zijn hiervan het directe gevolg. Om deze beweringen te staven, zal ik de wijzigingen in de politiek/administratieve structuur van Noord-Kivu onderzoeken. De focus ligt in de eerste plaats op de politieke ontwikkelingen en de analyse van het zogenaamde “*Rwanda-linked network*”; de economische evoluties worden slechts terloops behandeld. Veel aandacht gaat uit naar het nieuwe discours van etnische verzoening tussen Banyarwanda Hutu en Tutsi en de achterliggende politieke doelstellingen die hiermee worden nagestreefd.

In het laatste hoofdstuk probeer ik een antwoord te vinden op de vraag hoe de Banyarwanda erin geslaagd zijn Noord-Kivu politiek, economisch en militair te controleren. Ik zal aantonen dat de internationale gemeenschap hierin een niet te verwaarlozen rol heeft gespeeld en dat zij een groot deel van de schuld voor de destabilisatie van Kongo draagt.

Tot slot wil ik vermelden dat ik vóór 30 juni 1960 en na 17 mei 1997 de term “Kongo” gebruik. In de periode ertussen spreek ik van “Zaire”.

1. Genese van het conflict in Noord-Kivu

De conflicten in Kivu vinden hun oorsprong in de historische ontwikkeling van de sociale kringen – familie, clan, stam, dorp, ... - waarbinnen de individuele handelingen zich ontplooiën. De stam is de belangrijkste sociale entiteit op politiek gebied: zij bepaalt de inrichting van de samenleving en de relaties tussen de sociale groepen waaruit zij is opgebouwd. De conflicten in Kivu kunnen bijgevolg niet onderzocht worden zonder met deze gegevenheid rekening te houden.⁵

Noord-Kivu wordt bewoond door verschillende tribale gemeenschappen.⁶ De leden van een onderscheiden gemeenschap delen hetzelfde territorium, dezelfde taal, dezelfde cultuur en zijn onderworpen aan eenzelfde traditionele macht. Deze macht kan toevertrouwd zijn aan een erfelijke koning⁷ of aan de oudste van de groep. Welke vorm van machtsuitoefening de stam ook kent, zij vertegenwoordigt voor alles een levensgemeenschap met gedeelde belangen en de individuen voelen zich er affectief en effectief mee verbonden. Deze stammen doen zich voor als echte naties te midden waarvan de individuen op een onafhankelijke manier samenleven in verhouding tot andere tribale gemeenschappen die in het zelfde geografische gebied wonen. Deze zogenaamde “*nations tribales*”⁸ vormen politieke ruimten die voortvloeien uit de samenhang tussen een territorium en een sociale gemeenschap. De grond wordt zo een symbolische en mythische realiteit waarrond zich het leven binnen en buiten de gemeenschap organiseert. Daarom staat de bezitting of verdeling van de grond steeds in het middelpunt van de verhoudingen tussen de verschillende tribale naties.⁹

Voor de koloniale periode handelde het merendeel van de rivaliteiten tussen de verschillende stammen over grondbezit. Maar bij de oprichting van de koloniale Staat verloren deze tribale naties hun soevereiniteit ten bate van de statelijke collectiviteit. Toch bleef elke gemeenschap zich onderscheiden door enkele homogeniserende kenmerken zoals taal, cultuur, territorium en traditionele macht. Het voortbestaan van een tribale orde in een Staat die een kapitalistische exploitatie van de natuurlijke rijkdommen invoerde, had tot gevolg dat de grond de voornaamste bron van conflict bleef. De vestiging van vreemde arbeidskrachten

⁵ LUBALA, E. (1998), La situation politique au Kivu: vers une dualisation de la société, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1997-1998*, Paris, L'Harmattan, p.310.

⁶ Er zijn zeven verschillende etnische groepen in Noord-Kivu: Hunde, Hutu, Nande, Nyanga, Tembo, Tutsi en Twa. Cf. CYUBAHIRO, C. (1997), *Le Nord-Kivu. Une mentalité nouvelle pour une nouvelle région*, Kinshasa: Editions BOS-AM.

⁷ Deze koning wordt mwami genoemd bij o.a. de Bashi, de Hunde en de Nyanga.

⁸ Lumuna gebruikt deze term. Cf. KABUYA-LUMUNA, M. (1986), *Idéologies zaïroises et tribalisme (La révolution paradoxale)*, Louvain-la-Neuve: Cabay, p.19.

⁹ LUBALA, E. (1998), *op. cit.*, p.310-311.

– vooral uit Rwanda - in de regio werd daarom moeilijk aanvaard door de autochtone stammen die dit zagen als een soort van onteigening. De creatie van de natiestaat bracht ook een nieuw conflict met zich mee dat steunde op de vertegenwoordiging van de tribale naties binnen de staatsorganen. Deze krachtmeting is één van de oorzaken van de gewelddadige conflicten tussen de verschillende stammen in Kivu en speelt tot op heden een determinerende rol.¹⁰

Op lokaal gebied wilden de tribale naties de integriteit van hun politieke ruimte beschermen tegen elke aanval van buitenaf. Dit gaf aanleiding tot rivaliteiten tussen de oorspronkelijke en de niet oorspronkelijke bevolking¹¹ enerzijds en tussen autochtonen en vreemdelingen¹² anderzijds. Dit werpt meteen de nationaliteitsvraag op, niet in verhouding tot de politieke vertegenwoordiging van de groep, maar in verhouding tot de toegang tot de grond, het belangrijkste overlevingsmiddel en symbool van de tribale gemeenschap. De vreemdeling wordt gezien als een bedreiging voor de grondzekerheid van diegenen die zich als autochtoon beschouwen. In de context van grondschaarste in de overbevolkte gebieden van het bergachtige Kivu ontwikkelt de strijd voor het grondbezit tussen autochtonen en immigranten zich in een sfeer van geweld...¹³

1.1 Prekoloniale periode: traditioneel pachtsysteem

In de prekoloniale periode was het pachtsysteem opgebouwd volgens een complexe hiërarchische machtsstructuur: bovenaan stond de mwami of de *chef de collectivité*, gevolgd door de *chef de groupement*. Onderaan stond de *chef de localité*. Het verlenen van grond gebeurde onder de vorm van een contract.¹⁴ De chefs en hun entourage gaven aan een 'onderdaan' en zijn afstammelingen het recht de grond te gebruiken in ruil voor een vast bedrag, onafhankelijk van de productie. Deze landrechten waren niet ontvreemdbaar omdat niemand wettelijk grond kon bezitten in het traditionele pachtsysteem. Het contract – overigens eerder een sociale institutie dan een juridische verbintenis - bevorderde de sociale integratie van de boeren en gaf hen bescherming in ruil voor instemming met de posities van de traditionele autoriteiten. Zij werden in feite onderhorigen in een afhankelijke en voorwaardelijke cliëntrelatie.¹⁵

¹⁰ BULA, J. (1990), *Violence, démocratie et développement dans le tiers monde*, Louvain-la-Neuve: L'Harmattan, p.115-118.

¹¹ Hier gaat het om de rivaliteiten tussen de leden van verschillende tribale naties (allen autochtoon).

¹² Hier gaat het om de rivaliteiten tussen tribale naties en vreemdelingen (afkomstig uit een ander land).

¹³ LUBALA, E. (1998), *op. cit.*, p.312-315.

¹⁴ Dit systeem heet *kalinzi* bij de Bashi, *vusoki* bij de Banande en *mutobo* bij de Hunde uit Masisi.

¹⁵ WILLAME, J.C. (1997), Banyarwanda et Banyumulenge: violences ethniques et gestion de l'identitaire au Kivu, in *Cahiers Africains*, n°25, p.43.

De toegang tot land was grotendeels afhankelijk van de sociale positie die iemand in de bestaande sociale orde bezat en van de persoonlijke relaties die hij had opgebouwd met de overste. Etnische identiteit had bijgevolg een duidelijk materiële grondslag: het recht het land te gebruiken als bron van levensonderhoud. Diegenen die niet tot de etnische gemeenschap behoorden, konden bijgevolg moeilijk toegang tot grond krijgen. Zij dienden eerst erkend te worden als 'onderdaan'.¹⁶

Deze vreemdelingen konden ook een bron van inkomsten betekenen voor de traditionele autoriteiten. Dit was vooral het geval bij migranten die uit overbevolkte gebieden kwamen of uit regio's waar oorlog of hongersnood heerste. Zij onderwierpen zich gemakkelijk aan de lokale autoriteiten.¹⁷ Kajiga geeft het voorbeeld van de Rwandese immigranten die zich vestigden in de streek rond Goma: zij namen de tradities van de Hunde over.¹⁸ Anderzijds was het ook mogelijk dat migranten zich met geweld opdrongen; de lokale gemeenschappen en de migranten wedijverden met elkaar voor de controle over het gebied.¹⁹ Kajiga rekent hiertoe de Rwandese landbouwers in Kamuronza die na heftige grondgeschillen de Hunde uit de regio's Gisigari en Rugari van hun gronden verdreven.²⁰

1.2 Koloniale periode: geleide migratie en grondschaarste

Dit prekoloniale systeem van gemeenschappelijk grondbezit bleef tijdens de koloniale periode²¹ geldig voor de zogenaamde 'bezette' gronden, land dat al bewoond, gecultiveerd en geëxploiteerd werd volgens lokale gebruiken en tradities. Zij waren publiek domein en werden beheerd door het traditionele gezag. De koloniale macht verklaarde alle andere 'niet bezette' gronden vacant; zij werden eigendom van de staat. Op deze manier stelde de kolonisator een duaal systeem van eigendomsrechten in: alle vacante grond werd staatsbezit en diende voor de aanleg van plantages op de uiterst vruchtbare gronden van de Kivu hoogvlakten. Anderzijds bleef de legitimiteit van het traditionele pachtstelsel erkend in zoverre de grond al onder de controle van de traditionele autoriteiten stond.²² De staat eigende zich de vacante gronden toe en gaf de bami een vergoeding in de plaats. Het

¹⁶ VLASSENROOT, K. (2000), The promise of ethnic conflict: militarisation and enclave-formation in South Kivu, in: Goyvaerts, D. (red.), *Conflict and ethnicity in Central Africa*, Tokyo, p.61-62.

¹⁷ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S. (1996), *Conflicts au Kivu: Antecedents et Enjeux. Dimensions politiques et économiques*, CDW-CDS: Universiteit Antwerpen, p.47.

¹⁸ KAJIGA, G. (1956), Cette immigration séculaire des Ruandais au Congo, in *Bulletin Trimestriel de Centre d'Etude des Problèmes Sociaux Indigènes*, n°32, p.8.

¹⁹ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.47.

²⁰ KAJIGA, G., *op. cit.*, p.9.

²¹ Van 1885 tot 1908 was de *Etat indépendant du Congo* het persoonlijke bezit van koning Leopold II. Van 1908 tot 1960 was Kongo een Belgische kolonie.

²² MAMDANI, M. (1997), *Understanding the Crisis in Kivu*, Report of the CODESRIA Mission to the Democratic Republic of Congo.

beheer werd toevertrouwd aan concessiemaatschappijen. In Kivu beheerde het *Comité National du Kivu*²³ de concessies.²⁴

Door dit koloniale beleid verwerd de traditionele landelijke politieke orde, op etnische grond gestoeld, tot een eenheid in een veel groter modern administratief systeem. Dit leidde tot een volledige herstructurering van de bestaande sociale omgeving. Het gebruik en het beheer van de gronden werd geïndividualiseerd waardoor de lokale gemeenschappen politiek en sociaal werden ontwricht.²⁵ Ook de etniciteit werd verder geïnstitutionaliseerd. Het toebehoren aan een etnische gemeenschap werd als exclusieve grondslag beschouwd voor de toegang tot land. Het gebruik van de indirecte regelgeving voorzag niet in de oprichting van één traditioneel systeem omdat de koloniale stelling was dat elke etnische gemeenschap haar eigen tradities had. Elke etnische groep had bijgevolg haar eigen regels en een afzonderlijke autoriteit om de naleving hiervan af te dwingen.²⁶

De impact van de kolonisator op de traditionele samenleving en het territoriale beheer vergrootte nog nadat zij op 20 juli 1922 Ruanda-Urundi als mandaatgebied kreeg in uitvoering van het Verdrag van Versailles. Ruanda-Urundi kende een *système d'autorité tutélaire* en werd bestuurd volgens de principes van de indirecte administratie, terwijl Kongo een systeem van directe koloniale administratie kende. Het samengaan van deze twee verschillende systemen had een invloed op de volksverschuivingen die nu niet meer natuurlijk waren, maar autoritair geleid werden door de koloniale of beherende mogendheid. Vanaf 1927 hield de regering zich bezig met de organisatie van een massale volksverhuizing, die uiteindelijk pas in 1937 op gang kwam. Deze vestigingspolitiek voor bevolkingsgroepen van Rwandese oorsprong diende een aantal doeleinden. Enerzijds wilde men een oplossing zoeken voor de steeds terugkerende hongersnoden in Rwanda door de bevolkingsdruk in dit overbevolkte gebied te verlagen. Anderzijds was België op zoek naar arbeidskrachten voor de Europese plantages in Kivu en de mijnindustrie in Katanga. In 1937 werd een akkoord bereikt tussen de Belgische autoriteiten in Rwanda, de administratieve autoriteiten in Kivu en het *Comité National du Kivu* over het tot stand brengen van een *Mission d'immigration des Banyarwanda* (MIB). De MIB werd belast met het 'beheer' van de Rwandese immigranten in Masisi.²⁷

²³ De CNK werd opgericht in 1928.

²⁴ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.48.

²⁵ *Idem*, p.53.

²⁶ VLASSENROOT, K., *op. cit.*, p.62-63.

²⁷ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.40-42.

Tussen 1937 en 1945 werd het eerste plan voor de Rwandese immigratie naar Kongo voltooid. Volgens het rapport R. Dejaegher van 26 juni 1959 zouden 23.211 Rwandezen zich gedurende deze periode in Kivu hebben gevestigd.

Tabel 1: Rwandezen gevestigd in Kivu tussen 1937 en 1945

Jaar	1937 - 1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Totaal
Immigranten	1.717	1.453	1.931	2.169	3.718	6.050	6.173	23.211

Bron: rapport Dejaegher, 26 juni 1959.

Van 1949 tot 1959 voltrok zich de tweede fase van de immigratie naar Kongo. In totaal immigreerden 19.101 families (ongeveer 95.000 personen) tijdens deze periode naar Kivu. Deze cijfers zijn officieel en maken dus abstractie van de clandestiene immigratie die op 21.827 families wordt geschat.²⁸ Léon de Saint-Moulin meent dat de totale migratieaanvoer tijdens de koloniale periode ongeveer 200.000 personen betreft.²⁹

Tabel 2: Rwandese families geïmmigreerd naar Noord-Kivu tussen 1945 en 1959

Jaar	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	Totaal
Fam.	2.777	4.837	1.723	3.102	-	3.095	1.095	1.237	522	627	56	19.101

Bron: rapport Dejaegher, 26 juni 1959.

Tijdens de uitvoering van dit tweede plan werden systematisch Rwandese landbouwers gevestigd op de heuvels van Masisi. In het naburige gewest Rutshuru werd dezelfde politiek van gedwongen verhuizing toegepast, maar dit maal met het oog op de ontruiming van het gebied zodat plaats kon worden gemaakt voor de Europese plantages en het *Parc de la Virunga* dat zowat de helft van een voortaan ingesloten gebied zou innemen.

Het hoeft niet te verbazen dat de bevolking doorheen de jaren steeds vijandiger stond tegenover de onteigeningen die plaatsvonden in het kader van de aanleg van nationale parken en tegenover de grondtroepen, door het *Comité National du Kivu* uitgereikt aan blanken.³⁰ De oprichting van Europese plantages en nationale parken verergerde immers de

²⁸ MUHEME, G.(1999), *Ces guerres imposées au Kivu. Intérêts économiques ou management social?*, Louvain-la-Neuve: Academia Bruylant, p.57-58.

²⁹ DE SAINT-MOULIN, L. (1975), *Mouvements récents de population dans la zone de peuplement dense de l'est du Kivu*, in *Etudes d'histoire africaine*, vol.7, (n° spécial: L'Afrique des Grands Lacs), Kinshasa: Presses Universitaires du Zaïre, p.113-124.

³⁰ LEMARCHAND, R. (1964), *Political Awakening in the Congo. The Politics of Fragmentation*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, p.119.

precaire situatie met betrekking tot de gronden. Het *Parc National Albert* nam 24% van de beschikbare oppervlakte van het bergachtige Kivu in; ongeveer 5% werd ingenomen door de plantages.³¹ Bovendien was er sprake van misbruik ten aanzien van de classificatie van 'vacante' en 'bezette' gronden. De inhoud van deze laatste categorie zou op een erg restrictieve manier geïnterpreteerd worden ten voordele van de eerste categorie.³² Brébant zegt hierover: "*Il est temps, en raison de l'évolution de la stabilisation des indigènes, de la pression démographique interne et de la valorisation des produits agricoles, de provoquer une extension de la notion légale des terres indigènes. Je voudrais souligner ici le danger au Kivu de maintenir plus longtemps la situation actuelle.*"³³

Enkele jaren na de aanvang van de Rwandese immigratie naar Masisi lieten de Hunde chefs en de koloniale administratie hun ongenoegen blijken over het feit dat er zich een te groot aantal Tutsi onder de immigranten bevond.³⁴ De mwami, de administratie en de kolonisator waren gekant tegen elke expansie van het pastorale Tutsi systeem dat sociaal en politiek overheersend was in Ruanda-Urundi. De traditionele Bahunde autoriteiten gaven de voorkeur aan Hutu of Tutsi landbouwers die weinig geïnteresseerd waren in het uitoefenen van gezag. De Belgische kolonisator van zijn kant had eerder nood aan werkkrachten dan nog meer veetelers in de regio. Daarom eiste de *Gouverneur général* "*d'enrayer énergiquement l'exode de Batutsi et de leur troupeaux*". Vanaf het tweede semester van het jaar 1938 oversteeg het aantal Hutu ruimschoots het aantal Tutsi.³⁵

Op administratief vlak werden de Hutu chefs vanaf de jaren '20 aan het hoofd gesteld van de geïmmigreerde bevolkingsgroepen. Volgens Kanyamachumbi heeft de Belgische kolonisator een duidelijke demarcatielijn willen trekken tussen Ruanda-Urundi en Kongo. De Banyarwanda in Kongo moesten volledig afgescheiden worden van hun traditionele (Tutsi) chefs in Ruanda-Urundi. Tot 1960 was het voor een Tutsi verboden politieke macht uit te oefenen, dit wellicht om de politieke belangen te waarborgen van de traditionele autoriteiten in Oost-Kongo. Na de onafhankelijkheid van Kongo grepen de Tutsi deze nieuwe situatie aan om een politieke carrière uit te bouwen.³⁶

³¹ WEIS, G. (1959), *Le pays d'Uvira*, Etude de géographie régionale sur la bordure occidentale du lac Tanganika, Bruxelles: ARSC, p.217.

³² MARARO, S. (2001), Pouvoirs, élevage et la question foncier au Nord-Kivu, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2000-2001*, Paris, L'Harmattan, p.230.

³³ BRÉBANT, V. (1953), *Problème foncier indigène au Kivu*, Léopoldville, p.2.

³⁴ Volgens het rapport AIMO van 30 juni 1938 bestond het aantal verhuisden voor 72% uit Tutsi tegenover slechts 28% Hutu.

³⁵ KANYAMACHUMBI, P. (1993), *Les populations du Kivu et la loi sur la nationalité. Vraie et fausse problématique*, Editions Select: Kinshasa, p.21.

³⁶ KANYAMACHUMBI, P., *op. cit.*, p.21.

In sommige gebieden werd de ontevredenheid van de autochtone bevolking over de vestiging van de Banyarwanda op hun territorium duidelijk merkbaar. De massale toevloed van Banyarwanda te midden van de Hunde gemeenschap van Gishari werd door deze laatste slecht verteerd. De lokale traditionele chefs zagen de creatie van autonome Banyarwanda hoofddijen³⁷ als een bedreiging voor hun autoriteit. Bovendien beschouwden zij dit als een ontoelaatbare schending van de voorwaarde waaronder zij de immigratie van Banyarwanda op hun gronden hadden toegestaan: de Banyarwanda dienden politiek gezien onder het gezag van de lokale chef te staan. De autochtone bevolking was daarom sterk gekant tegen de oprichting van autonome hoofddijen; zij wilden dat de Banyarwanda zich integreerden als individu en niet als groep. Voor de geïmmigreerde Rwandezen betekende de oprichting van een autonome hoofddij, geleid door een geïmmigreerde Tutsi, een eerste poging tot administratieve autonomie.³⁸

In Noord-Kivu ontstonden de eerste kiemen van een ideologie der autochtonen. Hierin verenigden zich de lokale traditionele chefs (Hunde, Nyanga, Nande, Tembo) en mwami Ndeze van Rutshuru die in 1920 tot chef van de Hutu gemeenschap benoemd was. Zij vormden coalitie tegen de Rwandese immigranten en vluchtelingen.³⁹ Ook na de onafhankelijkheid voerde mwami Ndeze strijd tegen de oververtegenwoordiging van immigranten in de politieke kringen van het land. In 1959 werd er met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen stemrecht, alsook het recht verkozen te worden, toegekend aan alle onderdanen uit Ruanda-Urundi die langer dan tien jaar in Kongo gevestigd waren.⁴⁰ Op deze manier zagen vele politieke partijen⁴¹ het daglicht; zij gaven de immigranten de mogelijkheid zich politiek te uiten.⁴²

Aan het einde van de koloniale periode kon de kolonisator moeilijk ontkennen dat er een relatieve schaarste aan grond was ontstaan. Dit tekort aan land zal gedurende de jaren alleen maar toenemen: Tsongo schrijft dat de ratio land/persoon voortdurend geleidelijk daalt. Dit is volgens hem te wijten aan de samenloop van drie belangrijke factoren: het hoge geboortecijfer, de hoge bevolkingsconcentratie in de landelijke gebieden en de zwakke omschakeling van deze landelijke bevolking naar andere sectoren van de regionale

³⁷ Er waren autonome hoofddijen in Gishari, in drie dorpen ten noorden van het eiland Idjwi en voor de Burundese herdergemeenschap in Zuid-Kivu. De herders van Itombwe trachtten eveneens politieke autonomie te verkrijgen, maar zonder succes.

³⁸ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.38.

³⁹ MARARO, S. (1996), Enjeux de la guerre de Masisi, in *Dialogue*, n°12, p.87-92.

⁴⁰ B.O. n°46 van 16/11/1959, p.2863, geciteerd door REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.23.

⁴¹ CEREAL, l'Union Congolaise en ARP zijn wellicht de belangrijkste.

⁴² REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.38-39.

economie.⁴³ Deze realiteit draagt de kiemen van een potentieel conflict in zich; van een strijd die na de onafhankelijkheid bijzonder heftig zal zijn in Kivu.

Het demografische probleem werd onderzocht in relatie met het zeldzamer worden van gronden voor de teelt van voedingsgewassen. Dit probleem stelde zich zeer sterk in bepaalde delen van Masisi, Bwisha (Rutshuru), en een aantal hoofddijen in Lubero en Beni. Om het probleem aan te pakken overwoog de koloniale administratie drie oplossingen: in de gebieden met een hoge bevolkingsconcentratie mochten geen nieuwe concessies voor gekoloniseerde gronden verleend worden, de officiële overplaatsing van bevolkingsgroepen uit Rwanda naar Kongo diende te stoppen en de Kongolese bevolking uit de overbevolkte gebieden moest verhuizen naar de onderbevolkte en onbewoonde regio's in Kivu.

Dit betekende het begin van een aantal geleide en/of spontane verhuizingen in Noord-Kivu. Begin jaren zestig emigreerden Banyarwanda families uit het overbevolkte Bwisha naar Bwito (Rutshuru) en Masisi, op zoek naar velden en weilanden. Tegelijkertijd emigreerden de Nande uit het overbevolkte Lubero in de richting van de koloniale plantages en naar de vruchtbare laagvlakten van Rwindi en Rutshuru. Vanaf 1962 werden de Nande ook aangetrokken door de ontwikkeling van de stad Goma. Zij vestigden er zich in grote getallen en zetten de handel op touw.⁴⁴ De aanwezigheid van de Nande in het zuiden van de regio wijzigde de socio-politieke machtsverhoudingen. Kanyamachumbi schrijft hierover: *“au Nord-Kivu, les Banande entrent visiblement en compétition économique et politique avec les Banyarwanda en jouant par moment le rôle de catalysateur et plus d'une fois en exploitant à leur avantage l'antagonisme permanent dans le Masisi entre les Bahunde et les Banyarwanda et entre les Bahutu et les Batutsi dans la zone de Rutshuru.”*⁴⁵ Deze hernieuwde vestigingen zouden op termijn zware gevolgen hebben op politiek en demografisch vlak.

Na de onafhankelijkheid betekenden de wanverhouding tussen de bevolkingsgroei en het gebrek aan beschikbare gronden enerzijds en het machtsvraagstuk anderzijds, de twee voornaamste oorzaken van inter- en intra-etnische spanningen. De strijd om de macht nam echter al snel de bovenhand. Via de controle over de politieke macht konden immers ook

⁴³ TSONGO, M. (1996), *Foncier, mouvements des populations, question de la nationalité, luttes ethniques dans les régions des Grands Lacs africains*, miméo, p.3.

⁴⁴ KANYAMACHUMBI, P., *op. cit.*, p.8-9.

⁴⁵ *Idem*, p.9.

niet-politieke belangen worden veiliggesteld en bevorderd, hierin begrepen het grondpotentieel.⁴⁶

1.3 Onafhankelijkheid en politieke onzekerheid

De onafhankelijkheid van Kongo zal de inhoud van de conflictsituatie in Noord-Kivu grondig veranderen. Polarisationen tussen verschillende stammen zien het daglicht in de strijd om de lokale en regionale macht en geven aanleiding tot politieke conflicten in het hele gebied Kivu-Maniema. De 'Rwandezers' van Kongo zijn omwille van hun allochtone afkomst potentiële doelwitten van deze confrontaties.⁴⁷ Kivu zal tot aan de machtsovername van Mobutu in 1965 één van de meest onbestuurbare gebieden van Kongo zijn.⁴⁸

In de eerste jaren na de onafhankelijkheid verschenen enkele belangrijke Rwandese notabelen op het toneel; zij maakten tegelijk carrière in de politiek en de handel. Célestin Rwamakuba was in 1963 *ministre provincial des mines* in de nieuwe provincie Centraal-Kivu. Hij was tevens lid van de *Socogeki*, een maatschappij die het monopolie bezat over de uitvoer van landbouwproducten en die in feite de parastatale exportorganisatie OPAKI⁴⁹ vervangen had. Volgens Masson beheerde de *Socogeki* alle uitvoer van landbouwproducten zonder belastingen of uitvoerrechten te betalen.⁵⁰ Een andere belangrijke figuur is Cyprien Rwakabuba, minister van onderwijs in de provinciale regering van Kivu. Zijn naam wordt vooral geassocieerd met de agro-industriële onderneming RWACICO⁵¹ die hij zelf opstartte.⁵² Beiden kwamen uit de streek van Rutshuru, een gewest dat grotendeels door Banyarwanda bevolkt werd en erg strategisch gelegen was voor de langeafstandshandel.

De politieke Banyarwanda elites waren zich bewust van hun allochtone afkomst en wisten dat ze in dit woelige politieke klimaat snel het voorwerp konden worden van tribale rancunes. Daarom probeerden zij zich zoveel mogelijk op de achtergrond te houden. Tussen 1959 en 1964 werd hun situatie nog hachelijker door de toevloed van Tutsi vluchtelingen uit Rwanda, op de vlucht voor de Hutu opstand tegen de Tutsi dynastie. Deze vluchtelingen werden

⁴⁶ MARARO, S. (2000), La guerre des chiffres: une constante dans la politique au Nord-Kivu, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1999-2000*, Paris, L'Harmattan, p.4-5.

⁴⁷ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.44.

⁴⁸ Voor meer informatie over de politieke onrust in Kivu-Maniema tussen 1960 en 1966, cf. VERHAEGEN, B. (1966, 1969), *Rébellions au Congo*, Tome 1 en 2, Bruxelles-Kinshasa: CRISP-IRE.

⁴⁹ L'Office des produits agricoles du Kivu.

⁵⁰ MASSON, P. (1970), *Dix ans de malheurs (Kivu 1957-1967)*, Tome II. *Jusqu'à la lie*, Bruxelles: Max Arnold Editeur, p.72.

⁵¹ Rwakabuba commerce et industrie du Congo.

⁵² RWAKABUBA, S. (1994), *Souvenirs et témoignages*, Kinshasa: Editions Isata, p.135-147.

vooral in de gewesten Kalehe, Kabare, Masisi, Goma en Uvira gevestigd.⁵³ Volgens het HCR⁵⁴ bedroeg hun aantal tussen 1959 en 1961 tussen de 50.000 en 60.000.⁵⁵ Deze vluchtelingen waren eigenlijk veroordeeld tot ballingschap en aarzelden daarom niet zich geleidelijk te integreren in hun gastland.⁵⁶ Aangezien de vluchtelingen niet getroffen wilden worden door de naturalisatiemaatregelen, omzeilden velen de nationalisatieprocedure. Zij verkregen in feite 'frauduleuze' identiteitspapieren door zich voor te doen als Zaïrese autochtonen uit Rutshuru. Zij profiteerden hierbij van de wanorde en inefficiëntie die er heerste bij de controlediensten van de staat.⁵⁷ Volgens Lubala werd dit proces nog vereenvoudigd door de Kongolese regering die, trouw aan haar "*politique de laisser-aller*", in 1967 besloot alle vluchtelingenkampen te sluiten zonder het statuut van deze mensen aan te geven.⁵⁸

Het zwaard van Damocles dat boven de hoofden van de Rwandese allochtonen hing, zou hen aanmanen tot voorzichtigheid, maar ook tot een grote dosis politiek opportunisme. Aan de vooravond van de Belgisch-Kongolese Rondetafel in Brussel⁵⁹ betekende de opsplitsing van de regionale Kivuaanse partij CEREAA⁶⁰ in drie vleugels (CEREAA/K, CEREAA/M, CEREAA/W) een nieuw gegeven in de politieke strijd: de grote leider Anicet Kashamura richtte zijn aandacht op het politieke spel in de hoofdstad, terwijl Jean Miruho en Jean-Chrysostome Weregemere zich respectievelijk concentreerden op Goma en Uvira. Tijdens de verkiezingen van mei 1960 stemden de Banyarwanda massaal voor CEREAA/M waardoor zij 18 van de 28 zetels⁶¹ kon veroveren en Miruho tot gouverneur werd verkozen.⁶²

Tussen 1959 en 1962 draaide de politieke strijd vooral om de verdeling van ministerposten en het behalen van een electorale overwinning. Deze meerderheids/minderheidspolitiek vond haar oorsprong in het besluit van 1 juni 1960 dat het overwicht van de meerderheid legitimeerde in de samenstelling van het *Bureau de l'Assemblée* en de *Gouvernement*

⁵³ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.18.

⁵⁴ Hoog Commissariaat voor de vluchtelingen van de VN.

⁵⁵ In 1975 schatte Léon de Saint-Moulin aan de hand van de tellingen van 1970 dat de Rwandese immigratie naar Zaïre sinds 1960 niet beneden de 100.000 personen lag en dat het totale aandeel in Kivu sinds 1920 ongeveer 300.000 inwoners bedroeg. Geciteerd door REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.18.

⁵⁶ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.46.

⁵⁷ TEUWEN, A. (1966), *Enquête générale sur les populations banyarwanda établies dans l'Est du Congo (Zaïre) dans le Nord et le Sud Kivu*, p.51.

⁵⁸ LUBALA, E. (1998), *op. cit.*, p.323.

⁵⁹ Deze vond plaats tijdens de maanden januari en februari 1960.

⁶⁰ Centre de Regroupement Africain.

⁶¹ De tien andere zetels werden als volgt verdeeld: 4 voor de lokale interesses, 3 voor MNC/L, 3 voor individuele lijsten) Hierdoor werden de nationalistische partijen CEREAA en MNC/L elkaars grootste politieke rivalen. De vleugel van Miruho kreeg meer invloed ten aanzien van de strekkingen rond Kashamura en Weregemere.

⁶² MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.5-6.

provinciaux.⁶³ Miruho sloot een alliantie met de verkozenen uit Goma en Rutshuru zodat de Hunde, Nande en Nyanga verkozenen in de oppositie kwamen te zitten. Dit gaf hem al gauw de reputatie een verdediger van de Banyarwanda zaak te zijn. Zijn persoon werd in verband gebracht met de *Socogeki* en de aanwezigheid van twee Tutsi⁶⁴ in zijn regering werd niet op prijs gesteld. Vooral de positie van Rwiyereka deed veel protest oplaaien: “*Nous ne savons pas en vertu de quelle loi un Munyarwanda réfugié est arrivé à un rang aussi élevé que celui de ministre provincial chargé des finances de la Province*”.⁶⁵ De regering Miruho, langs alle kanten aangevallen, zou standhouden tot 15 mei 1962.⁶⁶

Het ‘vreemdelingenthema’ begon zich impliciet in te schrijven in het politieke discours. De oorzaak van de politieke uitsluiting ten aanzien van de Banyarwanda lag in het feit dat zij weigerden het project voor de creatie van de provincie Noord-Kivu te onderschrijven. De Banyarwanda waren voorstanders van een aanhechting van de gewesten Goma en Rutshuru aan de toekomstige provincie Centraal-Kivu. In deze regio’s woonden veel Banyarwanda, maar toch oefende hun invloed zich niet enkel uit in etnisch homogene gebieden. De Rwandezen vormden in feite een diaspora en verkozen daarom een etnisch heterogeen regionaal geheel, beheerd door de provinciale hoofdstad Bukavu waar zij erg talrijk waren.⁶⁷ Bovendien waren de Rwandezen niet zeker dat ze in de toekomstige instellingen van de provincie Noord-Kivu een hechte coalitie konden vormen met de Nyanga en Hunde politici tegen de Nande die het talrijkst waren.⁶⁸

De grote rivaliteit tussen Nande en Banyarwanda voor de controle over politieke en commerciële zones in de regio vergrootte alleen maar door dit dispuut. Uiteindelijk werd het project voor de creatie van de provincie Noord-Kivu in artikel 2 van het decreet van 14 augustus 1962 als volgt geformuleerd: “*La province du Nord-Kivu englobe tous les territoires de l’ex-district du Nord-Kivu à savoir: Beni-Butembo-Masisi-Walikale-Goma-Rutshuru. Ces deux derniers sont soumis au référendum.*”⁶⁹ De regering liet aldus het verdict aan de bevolking.⁷⁰

⁶³ MC, n°23 van 6 juni 1960, p.1624 en 1636, geciteerd door MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.6.

⁶⁴ Cyprien Rwakabuba werd *ministre de l’Enseignement* en Jean Rwiyereka *ministre des Finances*.

⁶⁵ BUGUNDA, R., e.a., “Lettre de protestation” discuté au sein de l’Assemblée Provinciale. Gepubliceerd in *Dignité Nouvelle*, n°12, woensdag 23 mei 1961, p.1.

⁶⁶ MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.6-7.

⁶⁷ VERHAEGEN, B. & WILLAME, J.C. (1964), Les provinces du Congo. Structure et fonctionnement, in *Cahiers Economiques et Sociaux*, Léopoldville: Université Lovanium, IRES, Collection d’études politiques, n°3, p.41.

⁶⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.48.

⁶⁹ GERARD-LIBOIS, J. & VERHAEGEN, B., *Congo 1962*, p.248-249.

⁷⁰ VERHAEGEN, B. & WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.40.

De component 'Munyarwanda', die geen groot probleem was geweest bij de specificatie van het bevolkingscriterium, was dit wel in het geval van een referendum. Daarom beslisten de twee Kamers van het Nationaal Parlement in Léopoldstad op 18 mei 1963 een streep te trekken door het referendum en te stemmen voor de aanhechting van Goma en Rutshuru bij de provincie Centraal-Kivu.⁷¹ Deze verbazingwekkende ontwikkeling betekende een mooi geschenk voor de verkozenen uit Goma en Rutshuru, maar versterkte de verbittering van hun rivalen. De reactie van Muhindo geeft deze verbittering weer: "*Les deux territoires de Goma et de Rutshuru n'appartiennent plus aux Congolais, M. Kasa-Vubu les a confiés aux Ruandais.*"⁷² Het machtsspel leek de overhand te hebben op het vinden van een geschikte oplossing die de kern van het probleem zou aanpakken. De kloof te midden van het politieke leiderschap in Kivu werd langs etnisch-culturele lijn bezegeld: Banyarwanda versus non-Banyarwanda.⁷³

Nog voor het Nationaal Parlement besloot het lot van Goma en Rutshuru te onderwerpen aan een referendum werden de lokale spanningen al zichtbaar. De Rwandezen migreerden massaal naar Goma en kregen er van de autoriteiten valse Kongolese identiteitspapieren om deel te kunnen nemen aan het referendum en zo een gunstig resultaat af te dwingen. Om niet achterop te blijven, vervingen de autoriteiten in Noord-Kivu de notabelen, raadgevers en *chefs de collines* in Masisi door Hunde. Arrestaties en verbanningen stapelden zich op.⁷⁴ De Hutu van de hoofddij Bashali (Masisi) verklaarden: "*Tous les biens, maisons, magasins, bétail, plantations, etc. devinrent la propriété des autorités Hunde.*"⁷⁵

De centrale regering slaagde er duidelijk niet in het conflict te beheren en de gemoederen te bedaren. In november 1963 werd de uitzonderingstoestand afgekondigd in Goma en Rutshuru. Twee speciale administratoren, evenals eenheden van de gendarmerie en het leger, werden aangesteld om de orde in deze gebieden te handhaven. Maar het geweld duurde voort en de wederzijdse angst werd gevoed door geruchten en waanvoorstellingen. Het werd zo erg dat men sprak over een "*Plan des Banyarwanda*", wat later zelfs een "*Plan de création d'un Hutuland*" werd genoemd en gericht zou zijn op de gewelddadige verovering en bezetting van de gewesten Rutshuru, Goma, Walikale en Kalehe. De vraag is natuurlijk of een dergelijk plan echt heeft bestaan.⁷⁶ In de aanklacht van de hoofddij Bashali (Masisi) voor

⁷¹ GERARD-LIBOIS, J. & VERHAEGEN, B., *Congo 1963*, p.352.

⁷² *Idem.*, p.353.

⁷³ MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.9.

⁷⁴ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.49-50.

⁷⁵ "Plainte de la population de la chefferie Bashala à la Cour constitutionnelle (8 octobre 1965)", gepubliceerd in Les dossiers du CRISP, *Congo 1965*, Bruxelles-Léopoldville, CRISP-INEP, 1966, p.80.

⁷⁶ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.50.

het constitutioneel hof spraken de Rwandezen over “*revendiquer (leurs) droits politiques et de justice*” en “*un mouvement de revendication d’une population de 300.000 habitants.*”⁷⁷

Nieuwe conflicten barstten los in Masisi tijdens het verkiezingsjaar 1965. De ordehandhavingsmachten en de lokale Hunde administratie stonden tegenover de Banyarwanda bevolking en de Rwandese Tutsi vluchtelingen. Deze etnische confrontaties zijn beter gekend onder de naam “Kanyarwanda”⁷⁸ en waren het gevolg van het feit dat alle Banyarwanda in Masisi uit hun politieke ambten ontzet werden en vervolgens vervangen door autochtone Hunde.⁷⁹ De traditionele Hunde autoriteiten vreesden politiek te worden uitgeschakeld en zagen maar één oplossing voor dit probleem: “*Pour mettre fin au conflit congolais-ruandais, le mwami (Kalinda André) et les notables ne voient que la solution suivante: a) à aucune condition, la nationalité congolaise ne pourra être accordée aux immigrés ruandais; b) 50% des Ruandais doivent quitter le territoire et s’installer dans d’autres régions; c) les réfugiés politiques doivent être rapatriés.*”⁸⁰

De Kanyarwanda rebellie verleende de autoriteiten van Noord-Kivu in oktober 1965 de mogelijkheid een resolutiewet in de *assemblée provinciale* te laten stemmen. Deze resolutie was erop gericht een bevel tot uitsluiting te geven aan alle Rwandezen in de regio ‘voor spanning met de rebellen’.⁸¹ Vanaf dit ogenblik zorgde het nationaliteitsvraagstuk van de Rwandese migranten voor problemen. Het zou de volgende jaren geregeld de kop opsteken; vooral in electorale en democratische context.⁸²

1.4 Mobutu regime: voordeel voor de Banyarwanda Tutsi

Vanaf het moment dat Mobutu zijn tweede staatsgreep⁸³ pleegde, zou de wijze van politiekvoering volledig veranderen. De verhoopde democratie verwerd al snel tot een verpersoonlijkte macht die drie decennia stand zou houden. De MPR⁸⁴ drong zich op als enige politieke organisatie van het land (1967) en verhief zich achtereenvolgens tot opperste institutie van het land (1970,1972) en partijstaat (1982). Mobutu transformeerde de *Assemblée nationale* in een rompparlement en cumuleerde de functies van president,

⁷⁷ “Plainte de la population de la chefferie Bashala à la Cour constitutionnelle (8 octobre 1965)”, gepubliceerd in Les dossiers du CRISP, *Congo 1965*, Bruxelles-Léopoldville, CRISP-INEP, 1966, p.80.

⁷⁸ Letterlijk ‘zonen van Rwanda’.

⁷⁹ RUGENERA, M. (1996), Les massacres de 1965 et 1991, in *Dialogue*, n°192, p.33.

⁸⁰ Rapport TEUWEN, Léopoldville, 6 novembre 1966, p.15.

⁸¹ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.51.

⁸² LUBALA, E. (1998), *op. cit.*, p.314.

⁸³ 24 november 1965.

⁸⁴ Mouvement Populaire de la Révolution.

minister van defensie, eerste minister en leider van de regering. In dit systeem werd alles van bovenuit beslist en was er geen enkele inbreng vanuit de basis, wat zware gevolgen zou hebben voor de politieke en socio-economische uitdagingen. De benoeming primeerde en bij verkiezingen werden de lijsten van de kandidaten voorgesteld door de MPR en goedgekeurd door zijn *Bureau politique* of zijn *Comité central*.⁸⁵ Het kwam er bijgevolg op aan het vertrouwen te winnen van de president en stichter van de MPR. Vooral de Nande en de Tutsi slaagden er in maximaal voordeel te halen uit het Mobutu regime. De Tutsi minderheid en de Nande meerderheid vormden een politieke en economische meerderheid die zich uitstreckte over de hele provincie Noord-Kivu. Deze meerderheid heeft het beloop van de gebeurtenissen in grote mate beïnvloed. Van tijd tot tijd werden er allianties aangegaan tegen de Hutu uit Rutshuru, waar het machts- en vreemdelingenprobleem aan de basis lag van alle politieke actie. De Hutu uit Bwisha, nog politiek op de voorgrond bij de onafhankelijkheid, werden gemarginaliseerd.⁸⁶

De Tutsi politici van 1960 konden hun macht behouden en vele nieuwe figuren, bijna allen Tutsi vluchtelingen, werden belangrijke persoonlijkheden tijdens het Mobutu regime. Heel wat Rwandese notabelen werden gedurende deze periode bevorderd in handelszaken en ondernemingen: “*A la fin des années 1960, quelques Tutsi parmi les réfugiés de 1959 devinrent des concurrents économiques sérieux des Banande et certains d’entre eux accédèrent à des postes importants de responsabilité dans les affaires de l’Etat.*”⁸⁷ De Tutsi konden bovendien rekenen op Mobutu’s steun. Dit maakte deel uit van zijn politieke strategie die erin bestond vertegenwoordigers van etnische groepen te promoveren die door hun numerieke zwakte of door hun dubbelzinnig sociaal en politiek statuut geen bedreiging konden vormen voor het regime.⁸⁸ Mobutu zag de Tutsi gemeenschap als politiek gemarginaliseerd, geschoold en eenvoudig te manipuleren. De president vond onder hen een aantal van zijn trouwste bondgenoten. Een academicus in Goma zei: “*Mobutu made sure they understood that they owed him their life or their dead.*”⁸⁹

Eén persoon verdient hier extra aandacht: Barthélémy Bisengimana, in mei 1969 gepromoveerd tot directeur van het *bureau de la présidence de la République*,⁹⁰ zal een determinerende rol spelen in de sociaal-economische promotie van de Banyarwanda. Hij wordt gezien als de grote peetvader van de Rwandezen - vooral van de Tutsi - die legaal of

⁸⁵ MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.12-13.

⁸⁶ *Idem*, *op. cit.*, p.13-14.

⁸⁷ NZITATIRA, M.F. (14 september 1968), *Les Migrations, la question ethnique et la réconciliation*, Goma, p.7.

⁸⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.52-53.

⁸⁹ Crisis Group interview with OCHA official, Goma, 9 January 2005.

⁹⁰ Bisengimana zal deze post tot 1977 bezetten.

illegaal in Zaïre verblijven. Critici schrijven hem een zuiver Rwandese nationaliteit toe en beschuldigen hem ervan de nationalisatiedossiers van zijn 'Tutsi broeders' te hebben geregulariseerd.⁹¹

In 1972 kreeg Bisengimana het voor elkaar dat het *Bureau politique* van de MPR een wet aannam die een einde zou maken aan het onzekere statuut van de Banyarwanda. Artikel 15 van deze wet handelt specifiek over de personen van Rwandese of Burundese afkomst: "*Les personnes originaires du Rwanda-Urundi qui étaient établies dans la province du Kivu avant le 1er janvier 1950 à la suite d'une décision de l'autorité coloniale et qui ont continué à résider depuis lors dans la République jusqu'à l'entrée en vigueur de la présente loi ont acquis la nationalité zaïroise au 30 juin 1960.*"⁹² Deze beslissing betrof ongeveer 300.000 mensen, verspreid over de gebieden Masisi, Rutshuru, Walikale en Goma.⁹³

Tabel 3: Bevolking van Rwandese oorsprong in Noord-Kivu (1976)

Gebied	Totale bevolking (1)	Rwandese bevolking (2)	%(2)/(1)
Masisi	273.920	193.428	70,6
Rutshuru	333.916	81.509	24,4
Goma	74.835	17.713	23,7
Walikale	78.334	1.8882	2,4

Bron: Léon de Saint-Moulin (1976), *Atlas des collectivités du Zaïre*, Kinshasa: Presse universitaire du Zaïre.

Uit bovenstaande tabel blijkt duidelijk wat de gevolgen van deze wet zijn voor het vreemdelingenthema. In Masisi vormden de Banyarwanda opeens de grootste groep. Dit kon door de autochtone Nyanga en Hunde geïnterpreteerd worden als de bevestiging van hun minderheidsstatuut.

De nieuwe nationaliteitswet zou in Noord-Kivu geleidelijk aanvaard zijn geweest als de Zaïriseringsmaatregelen en de radicale wijzigingen van de nationale wet met betrekking tot de gronden - in 1973 door de Zaïrese autoriteiten aangenomen - niet hadden plaatsgevonden. De *Loi foncière* van 1973⁹⁴ stelde officieel een einde aan de koloniale wetgeving met betrekking tot de gronden. De Zaïrese Staat nationaliseerde alle gronden en

⁹¹ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.53.

⁹² C.M. n°9 du 1er mai 1972, p.359; *Journal officiel de la République du Zaïre*, 13ème année n°2 du 15 janvier 1972, p.43, geciteerd door REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.27.

⁹³ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.53.

⁹⁴ Cf. loi n°73-021.

werd enige eigenaar.⁹⁵ Vanaf 1973 bezat de Staat de exclusieve bevoegdheid over de grondtransacties en marginaliseerde hierdoor de rol van de traditionele autoriteiten. De geschreven wet werd de enige bron van recht zonder dat de ‘bezette gronden’ – tot dan geregeld door de traditionele autoriteiten – beschermd werden op de grondmarkt.⁹⁶ De wet voerde een duaal systeem met betrekking tot de verlening en het beheer van de gronden in. De legitimiteit van de traditionele regels voor toegang tot grond, meer en meer uitgesloten in een context van toenemende competitie voor de controle over de handel van voedingsgewassen in de regio, werd al gauw vervangen door een ‘wettelijke’ legitimiteit die vooral ten goede kwam aan de moderne politiek/commerciële laag van de bevolking en dus aan de Banyarwanda.⁹⁷

De vacante gronden konden onder bepaalde voorwaarden⁹⁸ toegewezen worden aan particulieren of maatschappijen. Deze exploitatierechten werden geregeld en beschermd door de geschreven wet.⁹⁹ De gronden waren geregistreerd en opgenomen in een kadaster; de registratieprocedure was zo geregeld dat enkel personen met voldoende financiële middelen de procedure konden doorlopen. De meerderheid van de bevolking zag zich uitgesloten van de mogelijkheid tot een eventuele grondregistratie¹⁰⁰ en dit in een gebied waar de landbouw de belangrijkste component vormde van de lokale economie: de verkoop en de commercialisering van landbouwproducten betekende de belangrijkste bron van inkomen.¹⁰¹

Hoewel een groot deel van de gronden weinig of niet werd bewerkt, bleef de druk op de traditionele gronden stijgen. Veel kolonisten werden gedwongen Noord-Kivu te verlaten; zij moesten hun plantages en boerderijen achterlaten. Dit overhaaste vertrek was niet enkel te wijten aan de angst voor eventuele onveiligheid; vooral de bedreigingen van bepaalde Kongolezen die zich meester wilden maken van hun bezittingen waren van doorslaggevend belang.¹⁰² In 1984 en 1989 teisterden hongersnoden meerdere regio’s in Kivu. De druk op de gronden steeg nog meer en de ongelijkheden creëerden toenemende spanningen.¹⁰³

⁹⁵ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.50.

⁹⁶ MARARO, S. (2001), *op. cit.*, p. 233.

⁹⁷ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.54.

⁹⁸ Exploitatie van de grond en het betalen van een jaarlijkse belasting.

⁹⁹ LAURENT, P.-J. & TSONGO, A.M. (1996), *Mouvements de populations, cohabitations ethniques, transformations agraires et foncières dans le Kivu montagneux*, Louvain-la-Neuve: UCL-IED, p.60-62 en 89-90.

¹⁰⁰ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.50.

¹⁰¹ *Idem.*

¹⁰² MARARO, S. (2001), *op. cit.*, p. 233-234.

¹⁰³ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.50.

De 'Zaïrisering' van de buitenlandse agro-industriële en commerciële bedrijven zou de regio op politiek vlak nog meer destabiliseren. Het waren immers vooral de Banyarwanda die voordeel haalden uit de cessie van buitenlandse plantages en agrarische ondernemingen.¹⁰⁴ Volgens Tsongo zouden zij meer dan 90% van de Europese plantages in Masisi en Rutshuru verworven hebben.¹⁰⁵ In Masisi bezaten zij op die manier meer dan 45% van de beschikbare grond.¹⁰⁶

Ondertussen was het nationaliteitsprobleem verre van opgelost. In een context van 'Zaïrese authenticiteit' was de Staat verplicht zijn strategie en steun aan een groep allochtonen die hij wilde bevoordelen, aan te passen. Eén bepaalde politieke gebeurtenis is zonder twijfel bepalend geweest in deze ommekeer: de directeur van het *Bureau de la présidence* Bisengimana werd in februari 1977 uit zijn functie ontzet wegens beschuldigingen van malversatie in het dossier van het textielbedrijf van Kisangani. Na het ontslag van Bisengimana kon de nationaliteit van de Banyarwanda opnieuw worden betwist. In juni 1978 besloot de *Conseil législatif* het artikel 15 van de nationaliteitswet van 1972, dat specifiek over de Rwandezen gevestigd in Zaïre handelde, te herzien. De Rwandese gemeenschap was zeer gealarmeerd door dit feit. In Masisi nam het geweld toe. Vooral de kleine ongeletterde boeren waren het slachtoffer van deze plunderingen.¹⁰⁷ Daarenboven waren er disputen tussen de grote veetelers die hun weilanden wilden vergroten – zeer waarschijnlijk Zaïrezen van Tutsi afkomst – en de 'massa landbouwers'. Deze kwamen ondermeer voort uit ongenoegen met het veeteeltprogramma dat in 1974 in Noord-Kivu werd doorgevoerd. Volgens Mararo wilde de Staat hierdoor de positie versterken van een handvol nieuwe grote veetelers, het merendeel Tutsi.¹⁰⁸

In dit stadium had het nationaliteitsconflict een drievoudige dimensie. Aan de ene kant was er een groep die zichzelf als Hutu kwalificeerde en zich beschouwde als een Zaïrese stam omwille van het feit dat hij al lange tijd op het Zaïrese grondgebied aanwezig was. Aan de andere kant waren er de Tutsi, voor het merendeel vluchtelingen van de pogroms die tussen 1959 en 1973 in Rwanda plaatsvonden. De authentieke Zaïrezen ten slotte, voelden zich als vreemdelingen in eigen land omdat het bezet werd door de twee andere groepen. In februari 1981 boog het *Comité central* zich over het vraagstuk. Er werd een commissie¹⁰⁹ opgericht die de problemen ten gevolge van de nationaliteitsbetwisting diende te onderzoeken.

¹⁰⁴ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.54.

¹⁰⁵ LAURENT, P.-J. & TSONGO, A.M., *op. cit.*, p.108.

¹⁰⁶ *Idem*, p.99.

¹⁰⁷ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.55-56.

¹⁰⁸ MARARO, S. (2001), *op. cit.*, p. 235-236.

¹⁰⁹ Hierin zetelden o.a. mwami Ndeze en oud-minister Rwakabuba.

Ondertussen bleven de Rwandezen de grens oversteken om zich in Kivu te vestigen. Zij namen bezit van de gronden met medeweten van de administratie van het kadaster of, om een snellere weg te nemen, met medeweten van de traditionele chefs.¹¹⁰

Op 29 juni 1981 stemde de *Conseil législatif* een nieuwe wet¹¹¹ waarin artikel 15 van de nationaliteitswet van 1972 werd geschrapt. De Zaïrese nationaliteit werd niet meer toegekend aan 'vreemdelingen' en kon enkel nog verkregen worden via een uitdrukkelijke en individuele aanvraag.¹¹² De Staat beschouwde dus eensklaps als vreemdeling wie hij voorheen tien jaar lang als onderdaan had opgenomen. Door dit te doen schond de Zaïrese staat de principes van het Universeel Verdrag van de Rechten van de Mens en artikel 3 van het Verdrag betreffende de Status van Staatlozen van 28 september 1954. Dit artikel zegt dat: "*De Verdragsluitende Staten zullen zonder onderscheid naar ras, godsdienst of land van herkomst de bepalingen van dit Verdrag op staatlozen toepassen*".¹¹³ De nationaliteitswet van 1981 ging in tegen alle internationaal aanvaarde juridische principes¹¹⁴ en veroordeelde een deel van de Zaïrese bevolking tot staatloosheid.¹¹⁵ De wetgevende macht was niet gerechtigd door middel van een retroactieve wet verworven rechten te schrappen en de fundamentele rechten van de mens te schenden.¹¹⁶

De nieuwe wet bracht echter noch op juridisch noch op feitelijk vlak wijzigingen aan in het statuut van de Banyarwanda omdat de inhoud van het begrip '*sujet national*' niet echt duidelijk bepaald was. Het probleem van de rijke en machtige Rwandezen werd geregeld door de willekeurige verlening van de '*grande naturalisation*' door de president. De 'grote vissen' ontsnapten zo aan het verval van hun nationaliteitsrechten, net als bepaalde halfbloeden van wie men zeker wist dat ze een Tutsi ouder¹¹⁷ hadden.¹¹⁸

Ook in de feiten veranderde de situatie niet. De druk op de gronden was sinds 1960 onophoudelijk toegenomen als gevolg van de demografische groei en de effecten van een gemonetariseerde landbouw. Om de productie op te voeren gebruikten de landbouwers in

¹¹⁰ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.56-57.

¹¹¹ Cf. loi 81-002.

¹¹² WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.57.

¹¹³ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.29.

¹¹⁴ In juni 1992 oordeelde de decaan van de rechtsfaculteit van de Université de Kinshasa dat de nationaliteitswet van 1981 "injuste, arbitraire et inéquitable" was. Cf. RURIHOSO, O. (1992), *La nationalité de la population zaïroise d'expression kinyarwanda au regard de la loi du 29 juin 1981*, Kinshasa: Bibliothèque du Centre d'études et de recherches sur l'intégration africaine (CERIA).

¹¹⁵ TEGERA, A., (1995), La reconciliation communautaire: le cas des massacres au Nord-Kivu, in: Guichaoua, A. (red.), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda 1993-1994*, Lille, p.395-402.

¹¹⁶ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.28.

¹¹⁷ Bijvoorbeeld Kengo Wa Dondo of de zakenman Ngezayo.

¹¹⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.58-59.

Bwisha goedkope seizoenarbeiders uit Rwanda en Oeganda. Deze werkkrachten kwamen naar de hoogvlakten tijdens de sorghumseizoenen en wanneer er voedselschaarste was in hun thuisland.¹¹⁹ De autochtone bevolking klaagde dat ze geplunderd werd door de Rwandese immigranten.¹²⁰ Volgens Pabanel deed er zich een nieuw fenomeen voor: “*l’achat de terres par des Rwandais du Rwanda qui emploient sur celles-ci des travailleurs banyarwanda ou qui ont recours à des travailleurs émigrés (à Masisi, certains pâturages appartiennent même à la famille du président du Rwanda).*”¹²¹ De traditionele autoriteiten, administratoren en landbouwkundigen begonnen de enquêtes voor de inventarisering van vacante gronden te vervalsen. In Masisi wilden de traditionele autoriteiten de gronden van de Banyarwanda terugkrijgen, ze verkopen aan de bidders en er tegelijk voor zorgen dat een Munyarwanda geen registratiebewijs meer kreeg. Dit werd vooral toegepast bij de kleine veetelers. De grote veetelers hadden meer geld en hadden zich goed ingenesteld in de partijstaat.¹²²

De nationaliteitswet had wel een belangrijke impact op de betrekkingen binnen de Banyarwanda gemeenschap. Tot begin jaren tachtig was er een grote eensgezindheid binnen de groep en streden zij samen voor wat een gemeenschappelijke aangelegenheid leek. Maar de nieuwe wet zal de Hutu van Rutshuru – algemeen aanvaard als autochtonen – ertoe aanzetten zich te distantiëren van de Hutu uit Masisi en de Tutsi wiens nationaliteit altijd al een bron van controverse was.¹²³ In de aanloop naar de aanneming van de nationaliteitswet¹²⁴ richtten de Hutu gezamenlijk MAGRIVI¹²⁵ op, wat meteen hevige reacties losmaakte. MAGRIVI oefende sterke druk uit op de staat om de Hutu invloed in Kinshasa en Goma te verzekeren. De groep werd beïnvloed door de ‘Hutu power retoriek’ in Rwanda en had nauwe banden met de extremistische Hutu partij CDR^{126, 127}. Het kreeg de steun van Habyarimana en Mobutu. De mutualiteit wilde in de eerste plaats aantonen dat er geen autochtone Kongolese Tutsi bestaan. MAGRIVI verdedigde de stelling dat de traditionele autoriteiten in Masisi Hunde zijn en in Rutshuru Hutu. De organisatie eiste dat het nationaliteitsvraagstuk definitief zou worden geregeld langs democratische weg.¹²⁸ Mamdani voegt hier aan toe dat de identificatie van autochtone Hutu deel uitmaakte van

¹¹⁹ POTTIER, J. & FAIRHEAD, J. (1991), Post-famine Recovery in Highland Bwisha, Zaïre: 1884 in Its Context, in *Africa*, Vol.61, n°4, p.442.

¹²⁰ LAURENT, P.-J. & TSONGO, A.M., *op. cit.*, p.101.

¹²¹ PABANEL, J.-P. (1991), La question de la nationalité au Kivu, in *Politique Africaine*, n°41, p.37

¹²² MARARO, S. (2001), *op. cit.*, p.242-243.

¹²³ KAFARHIRE, T., L’autre visage du conflit dans la crise des Grands Lacs. Mémoire historique sur la crise de la citoyenneté au Kivu, in : *Congo-Afrique*, n°374, avril 2003, p.226-227.

¹²⁴ MAGRIVI werd meer bepaald in 1980 opgericht.

¹²⁵ Mutuelle agricole des Virunga.

¹²⁶ Coalition Pour la Défense de la République.

¹²⁷ ICG, *op. cit.*, p.9.

¹²⁸ KAFARHIRE, T., *op. cit.*, p.236.

Mobutu's electorale strategie. Via MAGRIVI kon aan de autochtone Hutu de Kongolese nationaliteit worden toegekend.¹²⁹

De Tutsi en de Hutu van Masisi voelden zich bedreigd door MAGRIVI. In 1981 werd daarom als tegenreactie UMOJA of UBUMWE opgericht, een coöperatieve mutualiteit die vocht tegen de xenofobie en het divisionisme waarvan MAGRIVI werd beschuldigd. UMOJA streefde naar een hereniging tussen Hutu en Tutsi.¹³⁰ De botsing tussen de ideologieën van MAGRIVI en UMOJA en hun tegenstrijdige perceptie van de politieke realiteit had enkele belangrijke gevolgen. Allereerst ontstond een breuk binnen MAGRIVI: de 'harde kern' opperde dat MAGRIVI een zaak was van de Hutu Banyabwisha (Rutshuru) die zichzelf als enige echte Kongolezen zagen. Vervolgens werd de breuk tussen de Hutu van Masisi en de Hutu van Rutshuru verscherpt; dit uit zich tot op de dag van vandaag. Vele Hutu van Masisi werden zo gedwongen zich aan te sluiten bij UMOJA om samen met de Tutsi¹³¹ te strijden tegen wat zij als een uitsluitingpolitiek zagen, zowel op lokaal als nationaal niveau. De leden van MAGRIVI wilden ook voor de buitenwereld duidelijk maken dat zij niets te maken hadden met de Hutu van Masisi en de Tutsi die volgens hen van twijfelachtige afkomst waren. Zij verzetten zich daarom tegen het gebruik van de term "Banyarwanda" om elke mogelijke verwarring te vermijden en verkozen de uitdrukking "tribu ou etnie munyarwanda" in de politieke discours.¹³²

¹²⁹ "The Crisis of Ethnic Citizenship", <http://www.bard.edu/hrp/events2000/Mamdani2b.htm>.

¹³⁰ De termen Hutu en Tutsi werden reeds voor 1980 gebruikt in officiële documenten. Volgens de stichters van MAGRIVI duidt dit blijvend gebruik op het feit dat de Tutsi de term "Banyarwanda" manipuleerden om zich bovenaan de MPR staatstop te werken ten nadele van de Hutu. MAGRIVI meent dat de publieke opinie hierdoor kon onderscheiden wie van de twee gemeenschappen de echte begunstigden van het Mobutu regime waren. Cf. MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.143.

¹³¹ De Tutsi hadden ook hun eigen mutualiteit UMUBANO.

¹³² MARARO, S. (2004), *Le TPD à Goma (Nord-Kivu): Mythes et Réalités*, in: *Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2003-2004*, Paris, L'Harmattan, p.142-143.

Tabel 4: Polarisaties binnen de Hutu gemeenschap

HUTU RUTSHURU	↔	HUTU MASISI
HUTU MAGRIVI	↔	HUTU UMOJA
MAGRIVI LEDEN DIE ZICH ALS AUTOCHTOON BESTEMPELEN	↔	ANDERE MAGRIVI LEDEN, BESTEMPELD ALS ALLOCHTONEN

De Banyarwanda gemeenschap zal intern sterk verdeeld blijven tot op het ogenblik dat zij begin jaren negentig opnieuw gedwongen wordt front te vormen tegen de autochtonen in het kader van het democratiseringsproces. Deze ontwikkelingen dreigen de zuur verdiende verworvenheden van de Banyarwanda eensklaps ongedaan te maken. Vooral de Tutsi, economisch zeer sterk geëquipeerd en jarenlang politiek bevoordeeld door Mobutu, hebben veel te verliezen en zullen alles in het werk stellen om dit te voorkomen. Het nationaliteitsvraagstuk zal door de oprichting van de *Conférence Nationale Souveraine* (CNS) voor enorme conflicten zorgen waardoor de betrekkingen tussen “Banyarwanda” en non-“Banyarwanda” een historisch dieptepunt bereiken. Dit conflict, versterkt door het probleem van grondschaarste, mondt weldra uit in een bloedige etnische confrontatie...

2. Van de oprichting van de CNS naar een nieuwe orde

De terugkeer naar het meerpartijenstelsel betekende het einde van Mobutu's vijftienvijf jaar oude 'verdeel en heers' politiek die eruit bestond de provincies te laten besturen door mensen niet afkomstig uit de regio. In de plaats kwam het principe van geopolitiek: de nationale instellingen moesten samengesteld zijn op basis van regionale quota's. Voor sommigen was het duidelijk dat deze nieuwe strategie van het Mobutu regime eveneens tot doel had verdeling te zaaien onder de politieke tegenstanders. Het principe van geopolitiek werd aangegrepen om de allochtonen van de macht te verdrijven: er werd betoogd dat enkel de oorspronkelijke autochtone bevolking van een regio machtsposities kon bekleden. In Noord-Kivu leidde deze bewering begin jaren negentig tot een uitsluitingcampagne tegen de Banyarwanda en een bloedige etnische confrontatie.¹³³

2.1 Het effect van de CNS op de gebeurtenissen in Noord-Kivu

De wind der veranderingen joeg door Zaïre en eiste bij gebrek aan een echte revolutie grondige hervormingen. Om de hervormingen in goede banen te leiden, werd gekozen voor de oprichting van een nationale Conferentie, de CNS¹³⁴. Het was echter niet voor iedereen even duidelijk wat deze hervormingen precies inhielden en het enthousiasme van de één kwam hierdoor in botsing met de bezorgdheid van de ander. De dwalingen en fouten van de CNS lieten niet lang op zich wachten. Het principe van geopolitiek wekte de etnische gevoelens op en zorgde ervoor dat het beoogde federalisme verwerd tot een destabiliserende factor voor de nationale eenheid.¹³⁵

De autochtone bevolking van Noord-Kivu greep deze nieuwe geopolitieke situatie aan om de Banyarwanda politiek uit te sluiten. In Noord-Kivu, waar de etnische polarisaties tussen de verschillende gemeenschappen al duidelijk merkbaar waren, betekende de transitie voor velen een zaak van leven of dood. De breuklijnen tussen Hutu-Tutsi, 'Banyarwanda' en non-'Banyarwanda', Nande-Hutu Banyabwisha en Hunde-Hutu werden door de hervormingen verscherpt. Elke politieke calculatie stelde zich in uitsluitend etnische termen. De Hunde, Nande, Nyanga en Tembo beschouwden alle Hutu en Tutsi zonder onderscheid als vreemdelingen; zij mochten volgens de autochtonen niet deelnemen aan de verkiezingen en/of de machtsuitoefening. De oorspronkelijke bevolking betwistte voortdurend de benoemingen van 'vreemdelingen' in de transitie-instellingen. Seka Buhoro, minister van

¹³³ VLASSENROOT, K., *op. cit.*, p.73.

¹³⁴ Conférence Nationale Souveraine.

¹³⁵ MARARO, S. (2002), Le Nord-Kivu au coeur de la crise congolaise, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2001-2002*, Paris, L'Harmattan, p.160-161.

energie in de oppositieregering van Tshisekedi, werd vervangen door de Hunde Shabani bin Biteko en de Banyabwisha¹³⁶ in de HCR-PT¹³⁷ werden bestreden.¹³⁸ De strategie die achter deze politieke betwistingen schuilt en het doel dat hiermee wordt beoogd, is de electorale uitsluiting van de concurrenten. Deze kanker zal het politieke debat in Noord-Kivu vanaf de jaren negentig ondermijnen.¹³⁹

Gedurende de ganse werkperiode¹⁴⁰ van de CNS richtte het verenigingsleven en het politieke, traditionele en religieuze leiderschap al haar aandacht op de hoofdstad.¹⁴¹ De autochtone bevolkingsgroepen Nande en Hunde deden er alles aan om zich in aantal te doen gelden voor de CNS en maximaal te wegen op de debatten. De kruim van de Hunde intellectuelen en de belangrijkste figuren uit hun traditionele administratie waren speciaal naar Kinshasa gereisd.¹⁴² De meerderheidsgroepen van Noord-Kivu – Nande en Hutu – hadden het volste vertrouwen in een verkiezingsoverwinning en maakten de inzet van de verkiezingen tot hun hoogste prioriteit. De Nande hadden nog een bijkomend wapen dat zij konden gebruiken in de strijd: het nationaliteitsvraagstuk. Zij lieten niet na de Hutu te bestempelen als '*personnes à nationalité douteuse*'. Verder trachtten zij de provinciale verkiezingscommissie te controleren en de Hutu uit te sluiten. De andere etnische groepen – vooral de Tutsi en de Hunde – waren minder enthousiast, om niet te zeggen weigerachtig, over de verkiezingen. Zij vreesden de verkiezingen te verliezen samen met hun privileges en sterke posities die zij gedurende dertig jaar hadden opgebouwd.¹⁴³

Het nationaliteitsvraagstuk werd eind 1991 opnieuw acuut na de weigering van de *Commission de vérification et de validation des mandats* van de CNS om afgevaardigden van partijen die erom bekend stonden 'vreemdelingen' te vertegenwoordigen, toe te laten tot

¹³⁶ De Banyabwisha hadden dit discours eerder zelf gebruikt door alle Hutu van Masisi en alle Tutsi als vreemdelingen te bestempelen.

¹³⁷ Haut conseil de la République-Parlement de transition. Iets meer dan een jaar na de oprichting van de CNS volgde de transitiefase naar de Derde Republiek. In de HCR zetelden leden van de CNS, gekozen omwille van hun reputatie, hun burgerlijke of professionele verdiensten, hun anti-mobutisme, hun financiële vermogen... De HCR moest de rechtgelovigheid bewaken, de regeringspolitiek controleren en de grondwettelijke teksten voorbereiden. Mobutu en zijn entourage kochten met Zaïrees geld de tegenstanders om die zo één voor één in het Mobutu kamp terecht kwamen. Weldra werd het oude Mobutistische parlement in ere hersteld en voegden deze benoemde leden zich bij de verkozenen van de HCR. Het HCR-PT was geboren. Cf. MUHINDO, V. (2003), *Le Congo-Zaïre. D'une guerre à l'autre, de libération en occupation (chronique 1996-Lusaka 1999)*, Paris: L'Harmattan, p.82-85.

¹³⁸ De Hutu van Masisi zijn veel talrijker dan de Hutu uit Bwisha. Vandaar dat ook hier het idee van het grootste aantal speelt.

¹³⁹ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.167.

¹⁴⁰ De werkperiode liep van juli 1991 tot december 1992.

¹⁴¹ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.157.

¹⁴² MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.158.

¹⁴³ *Idem*, p.162.

de Conferentie. Deze beslissing kaderde volledig in de nieuwe geopolitieke situatie. De partij die vooral geïnviseerd werd was CERE¹⁴⁴. Rwakabuba had de partij nieuw leven in geblazen en hoopte op een herhaling van het verkiezingssucces van 1960. Tevergeefs, want onder de afgevaardigden van de Noord-Kivuaanse partijen voor de CNS bevond zich geen enkele 'Rwandeese'.¹⁴⁵ Op het niveau van het verenigingsleven waren de leden van de mutualiteit MAGRIVI, opgericht door Banyarwanda Hutu, er wel in geslaagd een plaatsje op de lijst te veroveren.¹⁴⁶

Het nationaliteitsvraagstuk werd op grote schaal gemanipuleerd op het ogenblik dat elke etnische groep alles in het werk stelde de controle over een zo groot mogelijke politieke, sociale en economische ruimte te veroveren. De politieke organisatie van de Hutu meerderheid – belichaamd door MAGRIVI – betekende een ernstige bedreiging voor de macht van de andere etnische groepen in het kader van de democratische verkiezingen zoals beoogd door de CNS. Vooral de minderheidsgroepen Hunde, Nyanga, Tembo en Tutsi waren hierdoor sterk verontrust.¹⁴⁷

De autochtonen uit Noord-Kivu gebruikten de vergaderingen van de CNS om duidelijk hun ongenoegen te laten blijken over de Banyarwanda. Hun vertegenwoordiging uitte scherpe kritiek tegen 'de uitbuiting van de provincie door de Rwandezen'. Ze verzette zich vooral tegen de Rwandese economische groepen ACOGENOKI¹⁴⁸ en de ondernemingen van openbare werken, verantwoordelijk voor de aanleg van de wegen tussen Goma-Beni en Goma-Sake. De ONGD¹⁴⁹ ACOGENOKI had in haar midden enkele belangrijke politieke en religieuze figuren die in de veeteelt en de grondmarkt werkzaam waren. Hierdoor konden zij niet alleen de centrale macht in Kinshasa en Goma beïnvloeden, maar ook de katholieke en adventistische kerken en de traditionele en militaire lokale autoriteiten.¹⁵⁰ Ook het katholieke onderwijs van Goma werd beschuldigd van partijdigheid ten voordele van de Tutsi.¹⁵¹

Hoewel het nationaliteitsprobleem niet echt werd geregeld door de CNS, stond er in haar eindrapport een voorzichtige tekst in verband met het nationaliteitsvraagstuk: "*La question*

¹⁴⁴ Centre de regroupement et d'échange africains. De nieuwe partij verschilde op vele punten van de oude CERE (Centre de regroupement africain) van 1958.

¹⁴⁵ Enkele belangrijke Rwandese notabelen, o.a. Rwakabuba, werden wel toegelaten tot de HCR-PT.

¹⁴⁶ WILLAME, J.C., *op.cit.*, p.62-63.

¹⁴⁷ *Idem*, p.157.

¹⁴⁸ Association coopérative des groupements d'éleveurs. ACOGENOKI wordt gedomineerd door Zaïrese Tutsi.

¹⁴⁹ Organisations Non-Gouvernementales de Développement.

¹⁵⁰ MARARO, S. (1999), La société civile du Kivu: une dynamique en panne?, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 1998-1999*, Paris, L'Harmattan, p.239-240.

¹⁵¹ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.63.

*délicate de la nationalité a été abordée avec les précautions qui s'imposent pour à la fois concilier le souci de préserver au Congo sa vocation de pays intégrateur, 'métissé', sans ostracisme outrancier d'aucune sorte, et celui de faire respecter les lois nationales en matière d'immigration, de résidence ou de naturalisation, tout en évitant de plonger des catégories de citoyens dans l'apatridie qui mettrait notre pays au banc des pays violateurs des droits de l'homme".*¹⁵² Deze tekst werd goedgekeurd tegen het oordeel van de vertegenwoordiger van een Nande-Hunde-Nyanga-Tembo coalitie die was opgericht op de CNS en de nationaliteitsbetwisting beoogde van vier afgevaardigden van Rwandese afkomst op de Conferentie.¹⁵³

Nochtans had de autochtone bevolking van Noord-Kivu op politiek vlak niet te klagen. Mobutu, die het beheer van de provincie wilde toevertrouwen aan mensen van wie hij zeker kon zijn, koos Enoch Nyamwisi Mvingi (Nande) als vertrouwenspersoon. Nyamwisi maakte van deze gelegenheid gebruik om de machtsbasis van zijn partij DCF/Nyamwisi te verstevigen. Hij gaf de leden van zijn partij de leiding over het merendeel van de zones en regionale divisies. In 1991 benoemde hij Jean-Pierre Kalumbo Mbogho tot gouverneur en Bamwisho¹⁵⁴ tot vice-gouverneur. De administratie Kalumbo-Bamwisho onderscheidde zich op enkele belangrijke punten van de vorige administratie die onder de leiding van Basembe Emina stond. In tegenstelling tot Emina die allochtoon was, werd de nieuwe administratie gedomineerd door autochtonen. Het is duidelijk dat de geopolitiek en de terugkeer naar het meerpartijenstelsel veranderingen teweeg brachten die de autochtone bevolking ten goede kwamen.¹⁵⁵

De meerderheidsgroep Nande bezat het leeuwendeel van de functies in de nieuwe administratie: de gouverneur, de burgemeester van Goma, de administratoren in vier van de zes zones en talrijke posten in de provinciale diensten en universiteiten. Op het niveau van de centrale macht bezaten de Nande dezelfde sterke positie in de regering¹⁵⁶ en de HCR-PT. De Nande overheersing was een feit.¹⁵⁷ Om het overwicht te kunnen bewaren, waren zij eens te meer bereid de andere etnische groepen in de transitie-instellingen uit te sluiten

¹⁵² Conférence Nationale Souveraine, Rapport final des travaux, geciteerd door Mgr. NGABU, Massacres de 1993 dans les zones de Walikale et de Masisi, in *Dialogue*, n°192, août-septembre 1996, p.38.

¹⁵³ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.63-64.

¹⁵⁴ Bamwisho is Nyanga.

¹⁵⁵ *Idem*, p.170-171.

¹⁵⁶ Enkele belangrijke personen zijn Kasereka Kasai, Katende Ngunza, Kasongo Kakule, Nyamwisi Mvingi, Kirarahumu Isengoma, Kiro Kimathe en Kaseso Semwayo.

¹⁵⁷ MARARO, S. (2002), *op.cit.*, p.170-171.

en/of te marginaliseren. De Nande viseerden in de eerste plaats de Banyarwanda en dan vooral de Banyabwisha en hun belangrijkste politieke en economische Tutsi concurrenten.¹⁵⁸ De Banyarwanda moesten in deze vijandelijke omgeving één front vormen als ze politiek wilden overleven. Tussen december 1992 en maart 1993 sloten de leiders van MAGRIVI en UMOJA/UMUBANO een samenwerkingscontract om hun krachten te bundelen. De toenadering werd weerspiegeld door de aanneming van een nieuwe identiteit: "*Communautés Hutu et Tutsi du Nord-Kivu*". Hoewel de belangen van Hutu en Tutsi samenvielen, zal de verzoening tussen de beide groepen niet lang stand houden. In politieke documenten wordt de verzamelnaam Banyarwanda steeds meer vervangen door de termen Hutu en Tutsi, dit om het onderscheid tussen beide gemeenschappen duidelijk in de verf te zetten.¹⁵⁹

2.2 Stijgende etnische polarisatie

Weldra zal de situatie in Noord-Kivu aan de controle van de parlementaire transitie-instelling en de staat ontsnappen. Overal in de regio werden tribale mutualiteiten en ONGD opgericht die de etnische gevoelens aanwakkerden en zich voorbereidden op de confrontatie. Zij profiteerden van het politieke vacuüm dat was ontstaan door de afwezigheid van de belangrijke lokale politie leiders. De ONGD en de verenigingen onder leiding van de kerken beschikten over de meeste actiemiddelen en oefenden een grotere invloed uit op het terrein. De Nande notabelen richtten KYAGHANDA op, de Hunde BUSHENGE-HUNDE, de Hutu MAGRIVI, de Hutu en de Tutsi UMOJA, de Tutsi UMUBANO¹⁶⁰ en de Hunde, Nyanga en Tembo gezamenlijk ACUBA. De katholieke¹⁶¹ en adventistische kerken werden als pro Tutsi bestempeld en de neo-apostolische kerk (ENA)¹⁶² werd beschouwd als pro Hunde-Nyanga. Door het gebrek aan staatsbescherming creëerde elke gemeenschap bovendien tribale milities om zichzelf te beschermen: de Hunde en Nyanga vormden de Bangilima en de Hutu richtten de Mongol militie op.¹⁶³

¹⁵⁸ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.171.

¹⁵⁹ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.145.

¹⁶⁰ De activiteiten van CERECA werden na diens weigering door de CNS overgenomen door de mutualiteit UMUBANO. *Cf. Infra*.

¹⁶¹ De verdeling van de directieposten in de sleutelfuncties van het bisdom gedurende de Masisi oorlog (1992-1994) geeft goed de discriminerende politiek weer. Zo goed als alle sleutelfuncties werden toevertrouwd aan één enkele gemeenschap, de Tutsi.

¹⁶² De Hunde weigeren zich te integreren of verlaten de katholieke kerk die doorgaat voor het monopolie van de Banyarwanda. Zij zijn ervan overtuigd dat hun belangen slechts te midden van de ENA – volledig gewijd aan hun zaak - verzekerd kunnen worden.

¹⁶³ MARARO, S. (1996), *op. cit.*, p.86.

Tabel 5: Netwerken volgens etniciteit in Noord-Kivu

ETNIE	ONGD	MUTUALITEIT	POLITIEK PARTIJ
TUTSI	ACOGENOKI ACODRI AMICOR BDDOS	UMUBANO UMOJA → TPD (Hutu&Tutsi)	CEREA→DSN FPR
NANDE	-	KYAGHANDA	DCF/N
HUNDE	GEAD	BUSHENGE	-
HUTU	-	MAGRIVI	PANADI ←→ DSN

De quasi mono-etnische samenstelling van deze verenigingen heeft een grote impact op de kwaliteit van het verenigingsleven en de politieke situatie in ruimere zin. De leden van het verenigingsleven in Noord-Kivu werken in de schaduw van de traditionele, religieuze en politiek/administratieve autoriteiten. Deze etnische partijdigheid werd meer dan eens aan de kaak gesteld. Batabiha Bushoki maakte Kalumbo Mbogho en Bamwisho tot de autoriteiten van de autochtonen¹⁶⁴ en GRACE¹⁶⁵ wees op hun medeplichtigheid met GEAD¹⁶⁶ in bepaalde dossiers.¹⁶⁷ Kortom, de traditionele en religieuze autoriteiten zijn verwickeld in de promotie van etnische agenda's. De houding van BUSHENGE HUNDE illustreert dit feit: het merendeel van de traditionele Hunde autoriteiten behoort tot deze mutualiteit die zij zelf leiden. Zij verzetten zich tegen de andere Hunde die zich onverschillig betonen tegenover BUSHENGE HUNDE: *“Bahati et Musheshe: Comme ils ne veulent pas s’associer à nous membres du Shenge Hunde, nous les chasserons aussi quand la guerre va commencer.”*¹⁶⁸

Deze stelling verschilt niet van de ideeën van bepaalde Hunde en Nyanga politici wiens grote droom het is de Banyarwanda uit Kivu te verdrijven. In het etnisch gepolariseerde Noord-Kivu zijn deze uitspraken verre van onschuldig: het aandeel van de traditionele autoriteiten

¹⁶⁴ BATABIHA, B., *Memo sur les affrontements ethniques à Masisi-Walikale*, Goma, le 8 décembre 1993, p.1-2.

¹⁶⁵ Groupe d’Appui-Conseils aux Réalisations pour le Développement Endogène.

¹⁶⁶ Groupe d’études et d’actions pour un développement bien défini.

¹⁶⁷ GRACE, *Le Nord-Kivu (Zaire) à feu et à sang par des conflits interethniques. Informations générales et pistes de solutions*, Goma, juin 1993, p.11-12, geciteerd door MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.242.

¹⁶⁸ SHENGE HUNDE, *Rapport de la réunion tenue à Pinga du 19 au 21 juin 1986*, p.1, geciteerd door MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.243.

en politici in de Masisi oorlog wordt hier gerechtvaardigd.¹⁶⁹ Alle traditionele en religieuze autoriteiten werken nauw samen met de ontwikkelings- en mensenrechtenorganisaties die hun etnisch verwant zijn. Ze zijn verdeeld volgens de verschillende kampen die er bestaan: GEAD zit in het kamp bij Kalumbo-Bamwiso, BUSHENGE HUNDE, CEPZA¹⁷⁰ en ENA. ACOGENOKI, ACODRI¹⁷¹, AMICOR, GRACE en GRAR¹⁷² in het kamp van het bisdom van Goma.¹⁷³ De aard en de houding van het verenigingsleven in Kivu kan om vele van hierboven vernoemde feiten in vraag worden gesteld. Eerder dan het welzijn van de bevolking na te streven, was het doel de verovering van de macht.¹⁷⁴

Voor de Banyarwanda was het duidelijk dat het gedrag van de Nande, Hunde en Nyanga op de CNS het begin van een etnische zuivering aankondigde die zich onder de mom van een anti-Mobutistische democratische oppositie daadwerkelijk kon manifesteren. De Banyarwanda zagen de houding van de autochtonen en de overdreven 'tribalisering' van het politieke leven als een aanslag op hun gronden en commerciële verworvenheden. Dit deed hen eens te meer besluiten zich te hergroeperen rond hun mutualiteiten.¹⁷⁵

De intrede van de Hutu uit Masisi in het politieke leven – in praktijk gebracht door de oprichting van MAGRIVI - was een bron van conflict. Deze Hutu gemeenschap was erg talrijk en tot dan toe steeds politiek verdrukt. Haar opkomst betekende volgens 'de logica van het aantal' een grote bedreiging voor de andere etnische groepen. Er ontstonden openlijke confrontaties met de Hunde, Nyanga en Tembo en minder zichtbare – maar zeer intense – wrijvingen met de Tutsi en de Banyabwisha. De etnische tegenstellingen vergrootten hierdoor nog meer: de Nande stonden tegenover de Hutu Banyabwisha in Goma en Rutshuru, de Hutu tegenover de Hunde-Nyanga-Tembo-Tutsi in Masisi en Bwito. Ook binnen het Hutu kamp waren er grote rivaliteiten: er was een conflict tussen de voorzitters van DSN (Bwisha/Rutshuru) en PANADI (Masisi), binnen MAGRIVI was er een fractie die zich als autochtoon bestempelde (Banyabwisha) en de anderen (Hutu uit Masisi) voorstelde als vreemdelingen. De Banyabwisha hanteerden in hun strijd tegen de Hutu uit Masisi hetzelfde wapen als de Nande: de betwisting van de nationaliteit van de ander. De Hutu Banyabwisha bevochten onderling het leiderschap over de Hutu gemeenschap, hierbij gebruik makend van de breuk die bestond tussen MAGRIVI en UMOJA (*Cf. Supra*). De rivaliteiten tussen en te midden van de numerieke minderheden en meerderheden kwamen voor op alle niveaus van

¹⁶⁹ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.242-243.

¹⁷⁰ Communauté des Eglises Pentecôtistes du Zaïre.

¹⁷¹ Action Communautaire pour le Développement Rural Intégré.

¹⁷² Groupe de Réflexion pour l'Avenir de Rutshuru.

¹⁷³ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.243.

¹⁷⁴ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.243.

¹⁷⁵ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.64.

de politiek/administratieve hiërarchie en vergrootten de politieke inzet op het terrein. Dit onderling getwist ontstond vooral door de overtuiging dat de verkiezingen niets meer waren dan een eenvoudige etnische volkstelling.¹⁷⁶

Ook de Tutsi gemeenschap was in dit woelige politieke klimaat genoodzaakt nieuwe strategische acties op touw zetten. De tanende macht van Mobutu zorgde ervoor dat zij niet meer konden rekenen op hun traditionele beschermheer; zij waren voor hun politieke overleving op zichzelf aangewezen. Op het ogenblik dat het FPR¹⁷⁷ in 1990 Rwanda binnendrong vanuit Oeganda richtten de Tutsi hun eigen partij CEREa op. Zoals eerder vermeld verschilde het programma sterk van dat van de oude CEREa uit 1958: de partij was quasi mono-etnisch en beoogde de creatie van de Verenigde Staten van Centraal Afrika. CEREa was de enige partij die haar programma inschreef in een regionale dynamiek en dit op het moment dat de Oegandese president Museveni zijn hegemonische ambities in Kivu niet onder stoelen of banken stak. De CNS weigerde CEREa om deze redenen door haar het cachet van 'partij van vreemdelingen' te geven. De activiteiten van CEREa werden na deze weigering overgenomen door de mutualiteit UMUBANO. Deze mutualiteit integreerde in 1991 illegaal in het platform van USOR¹⁷⁸ in Goma, dit met medeweten van de provinciale autoriteit. De samenhang die er bestond tussen CEREa, UMUBANO en het FPR was op dit moment nog verborgen, maar de impact hiervan op de politieke gebeurtenissen in Kivu vanaf 1990 is fundamenteel.¹⁷⁹

De leden van CEREa en UMUBANO waren sinds 1990 op twee fronten actief. Enerzijds concentreerden zij zich op de politieke competitie in Goma en Kinshasa om een stem te kunnen hebben in de nationale orde die werd opgebouwd. Anderzijds steunden zij de oorlog van het FPR vanuit hun bases in Zaïre. De oorlog van het FPR stond de verzoening tussen Hutu en Tutsi, dichter bij elkaar gebracht door de problemen in verband met het nationaliteitsvraagstuk, in de weg en betekende een voortdurende bron van spanningen met de andere gemeenschappen.¹⁸⁰ De deelname van jonge Tutsi aan de oorlog werd bovendien niet geapprecieerd door Kinshasa. Het Mobutu regime onderhield immers sterke vriendschapbanden met het regime van Habyarimana in Rwanda.¹⁸¹ Zij die sympathiseerden met het FPR boezemden niet echt vertrouwen in: officieel stelden zij zich voor als voorstanders van de politieke strijd terwijl iedereen wist dat zij actief betrokken waren in een

¹⁷⁶ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.168-169.

¹⁷⁷ Front Patriotique Rwandais.

¹⁷⁸ Union sacrée de l'opposition radicale.

¹⁷⁹ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.163.

¹⁸⁰ *Idem*, p.163-164.

¹⁸¹ BRAECKMAN, C. (1995), Le Zaïre de Mobutu, "Parrain" des Grands Lacs, in: Guichaoua, A. (red.), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda 1993-1994*, Lille, p.392.

regionale oorlog en de overwinning van het FPR in Rwanda als springplank zagen voor de nieuwe politieke uitdagingen in Kivu.¹⁸²

De leden van CERE-UMUBANO werden van in het begin met twee problemen geconfronteerd. Zij hadden het moeilijk om lokale, provinciale en nationale leiders te rekruteren en hun boodschap te verspreiden onder de bevolking die steeds vijandiger werd ten aanzien van de Tutsi. Bovendien was de partij ook nog eens verworpen door de CNS. Deze tegenslagen zette hen ertoe aan de democratische weg te verlaten en te kiezen voor de militaire optie. Hoewel zij in het officiële discours de democratische kaart trokken, ging de militaire agenda voor in de feiten. De totale participatie aan de oorlog van het FPR vanaf 1 oktober 1990 - waarvan de Masisi oorlog grotendeels een uitbreiding is - en de oorlog van het FPR en het AFDL vanaf september 1996 zijn hier een duidelijk voorbeeld van.¹⁸³

2.3 Masisi oorlog

De Masisi oorlog zal het ware gezicht van vele middenveldorganisaties openbaren. Zij die de oorlog ontketenden hadden een duidelijk doel: het dienen van hun eigen politieke en economische belangen of die van de etnische groep waartoe zij behoorden.¹⁸⁴ Volgens een rapport van GEAD begon alles met de burgerlijke ongehoorzaamheid van de leden van MAGRIVI.¹⁸⁵ Vanaf midden jaren tachtig begon deze mutualiteit steeds meer te ijveren voor burgerlijke en politieke rechten. De Hutu weigerden stelselmatig om zich te onderwerpen aan elke orde van de administratieve en traditionele hiërarchie gevestigd in Noord-Kivu. Om hun actie kracht bij te zetten, spoorde MAGRIVI de Hutu aan geen belastingen meer te betalen en niet meer deel te nemen aan verplichte gemeenschapswerken.¹⁸⁶ Volgens Braeckman werden vele Hutu tevens aangetrokken door de etnische propaganda uit Rwanda. Zij namen afstand van de lokale bevolking en sloten hen uit hun landbouwcoöperaties. Ze weigerden nog langer de autoriteit van de traditionele chefs te erkennen.¹⁸⁷ Hun ongehoorzaamheid ging zo ver dat zij een parallelle administratie oprichtten. Een zekere Muchanga nam de functie van *chef de groupement* op zich en Monsieur Célestin die van *chef de collectivité*.¹⁸⁸

¹⁸² *Idem*, p.163-164.

¹⁸³ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p. 169.

¹⁸⁴ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.243.

¹⁸⁵ GEAD, *Intolérance ethnique, conflits fonciers et revendications politiques au Nord-Kivu. Le point sur les derniers affrontements sanglants opposant les communautés Hutu-Tutsi aux Nyanga-Hunde en zone de Walikale et Masisi*, Goma, 15 april 1993, geciteerd door WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.64-65.

¹⁸⁶ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.41.

¹⁸⁷ BRAECKMAN, C., *op. cit.*, p.392.

¹⁸⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.64-65.

Volgens de versie van Mgr. Ngabu, bisschop van Goma, lag de oorzaak van de spanningen bij de beslissing van de lokale autoriteiten om in de zones Walikale en Masisi het totale aantal politieagenten dat afkomstig was uit andere regio's te vervangen door Nande, Hunde en Nyanga manschappen. Bovendien wilden de autoriteiten de politieaanwezigheid in de regio vergroten door de uitbouw van nieuwe politieposten. Volgens de bisschop van Goma zou er een plan bestaan dat de systematische uitschakeling van de Banyarwanda in de zogenaamde rode zones beoogt.¹⁸⁹

In 1991 vonden de eerste bloedige confrontaties plaats in Masisi. Volgens GEAD hield de directe oorzaak van deze botsingen verband met de pogingen van het Zaïrese bestuur om het nationaliteitsvraagstuk op te helderen.¹⁹⁰ De gouverneur van Noord-Kivu, Jean-Pierre Kalumbo Mboho, had een opruiende toespraak gehouden waarin hij de Zaïrese strijdkrachten de Banyanga en Bahunde zouden bijstaan in hun uitsluitingcampagne tegen de Banyarwanda.¹⁹¹ Ter zelfde tijd waren er hevige spanningen in de zone Walikale, waar Mobutu 20.000 hectare grond aan de Rwandese president had gegeven. In Walikale ging het om een grondconflict: GEAD sprak van een economische crisis die de boeren van Walikale ertoe bracht hun gronden te verkopen aan de Banyarwanda.¹⁹²

Tussen februari en december 1992 waren er verschillende aanslagen op Hutu in Masisi en werden vele honderden koeien van de Banyarwanda Tutsi vernietigd. Als vergelding vermoordden Rwandese immigranten een traditionele Hunde chef en sneden hem vervolgens in stukken. In juli 1992 kwamen de Banyarwanda Hutu in aanvaring met de Banyarwanda Tutsi in Bwito terwijl de Hunde van het naburige dorp zich organiseerden tegen een gewapende dievenbende die 'het recht in eigen hand nam'. In januari 1993 was er opschudding in Bashali: Nande en Hunde staken honderden huizen van Hutu en Tutsi grondbezitters in brand.¹⁹³

In maart 1993 generaliseerde het conflict. De incidenten begonnen op 20 maart in het gewest Walikale op de lokale markt van Ntoto, twee dagen na het bezoek van de gouverneur van Noord-Kivu. De Banyarwanda Hutu die naar de markt kwamen werden onverwachts aangevallen met machetes en geweren. De volgende dag vond er volgens

¹⁸⁹ Mgr. NGABU, Massacres de 1993 dans les zones de Walikale et de Masisi, in *Dialogue*, n°192, août-septembre 1996, p.38 e.v., geciteerd door WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.65.

¹⁹⁰ GEAD, *op. cit.*, p.4.

¹⁹¹ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.41.

¹⁹² GEAD, *op. cit.*, p.5.

¹⁹³ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.65-66.

vertegenwoordigers van de Hutu en Tutsi gemeenschappen een echte slachting plaats. Er werden bloedbaden aangericht waar de protestantse en katholieke erediensten plaatsvonden en in de dorpen werden bruggen vernietigd, hutten in brand gestoken en dorpelingen vermoord.¹⁹⁴ De volgende dagen breidde het geweld zich uit naar Masisi waar gevechten met machetes, speren en geweren, evenals het plunderen en het in brand steken van huizen, vele duizenden doden eisten. In het centrum van Masisi konden de Banyarwanda zich verdedigen; hier vormden zij immers de meerderheidsgroep. Toch werd geen enkele gemeenschap in deze oorlog gespaard.¹⁹⁵ Volgens de veiligheidsdiensten en de NGO werkzaam in de regio lag het aantal dode en verdwenen autochtonen (966) nauwelijks lager dan dat van de immigranten (1.238). Ook het aantal vluchtelingen was relatief gelijkaardig voor beide gemeenschappen: 59.000 bij de autochtone Hunde en Nyanga en 72.000 bij de Banyarwanda.¹⁹⁶

De oorzaken van de moordpartijen en vernielingen verschillen naargelang de bron. Volgens de Banyarwanda gemeenschap buitten de Hunde en Nyanga de Hutu en Tutsi uit en wilden zij zich illegaal de rijkdom van de Rwandezen toeëigenen. De autochtone bevolking zou een einde willen maken aan de aanwezigheid van 'de vreemdelingen' en een plan uitvoeren om de Hutu en Tutsi, gevestigd in Zaïre, te vermoorden.¹⁹⁷ Volgens andere bronnen zou alles begonnen zijn met een brief, ondertekend door één van de leiders van MAGRIVI, professor Ntirumenyerwa. De leider zou de Hutu in deze brief hebben gevraagd de dominantie van de Hunde en Nyanga niet langer te aanvaarden. Volgens deze versie wilden de Hutu een territorium heroveren dat vroeger tot het oude Rwanda behoorde maar nu onder Zaïrees bestuur viel.¹⁹⁸

Wat er ook van zij, de slachtingen en plunderingen troffen alle etnische groepen in de regio. Het leek er sterk op dat de gemeenschappen de indruk hadden hun politieke ruimte en gronden niet meer te kunnen controleren. Voor de Hunde en Nyanga, steeds meer in de minderheid en onteigend van hun gronden, draaide het om economisch overleven. Voor de Banyarwanda ging het over het behoren tot een territorium waarvan zij dreigden verdreven te worden door de toepassing van de strikte maatregelen betreffende de Zaïrese nationaliteit. Daarnaast was er de hebzucht van de grote handelaars en regionale baronnen die hun

¹⁹⁴ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.66.

¹⁹⁵ *Idem.*

¹⁹⁶ LAURENT, P.-J. & TSONGO, A.M., *op. cit.*, p.103.

¹⁹⁷ *Idem.*

¹⁹⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.67.

positie wilden verstevigen. Zij gebruikten de concepten 'nationaliteit' en 'meerderheidsdemocratie' als socio-politiek wapen in functie van hun eigen belangen.¹⁹⁹

In juli 1993 keerde de rust weer dankzij een snelle interventie van de Zairese president. Mobutu stuurde eenheden van de *Division spéciale présidentielle* (DSP) naar de regio. Hun aanwezigheid zorgde ervoor dat het vuur meteen bekoelde. Een georganiseerde actie van lokale NGO en de katholieke kerk hielp de kwetsbare orde te herstellen. Geen enkel gewerschot werd nog gelost en in november 1993 en februari 1994 werden twee onderhandelingsronden georganiseerd tussen alle betrokken partijen. Niettemin waren de centrale vragen – nationaliteit, politieke en economische rechten – niet opgelost waardoor de minste aanleiding de gemoederen opnieuw zou kunnen verhitten.²⁰⁰

Tijdens deze 'pacifistische stemming' werd een nieuwe administratie aangesteld onder de leiding van Moto Mupenda. De administratie Moto Mupenda bestond uit autochtonen en allochtonen, maar werd gedomineerd door de Tutsi.²⁰¹ Mupenda was goed op de hoogte van de politieke intriges in Noord-Kivu en had veel bondgenoten onder de kopstukken van de provinciale politiek. Hij begon zijn legislatuur met de afschaffing van de functie van vice-gouverneur. Hij werd benoemd tot overgangsgouverneur en hoewel een interim periode normaal beperkt is tot zes maanden bleef hij aan tot de machtsovername door het AFDL²⁰² in november 1996. Een tweede nieuwigheid tegenover de vorige administratie was de verzwakking van het autochtone karakter door de intrede van 'allochtonen', het merendeel leden van CERIA-UMUBANO en gecoöpteerde leden van andere organisaties. De Tutsi controleerden zo de strategische posten en punten in de provincie: het gouverneurschap en de zones Rutshuru en Masisi. De leden van CERIA-UMUBANO werden tevens opgenomen in het raadsteam van de nieuwe gouverneur. Eén van hen, Léonard Kanyamuhanga Gafundi werd Mupenda's opvolger als gouverneur van het AFDL. De zone Rutshuru, strategisch gelegen voor de doortocht van FPR rekruten van Masisi naar Rwanda via Oeganda, werd geleid door Tutsi waarvan enkelen naasten van Rwakabuba waren. Mweso dat op de as Rutshuru-Masisi en Bibwe ligt – een ruimte gecontroleerd door de ONGD met Tutsi dominantie, te weten UCOOPANOKI, ACODRI en GRACE – kwam in de handen van Hutu vertrouwelingen.

De Masisi oorlog stelde de Tutsi met andere woorden in staat een politiek momentum te heroveren dat sinds de oprichting van de CNS en het in vraag stellen van de MPR machine

¹⁹⁹ *Idem.*

²⁰⁰ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.41.

²⁰¹ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.248.

²⁰² Alliance des Forces Démocratiques pour la libération du Congo.

was beginnen afbrokkelen. De Tutsi konden op deze manier de politieke en economische macht doorheen het land vestigen. Dit maakte het mogelijk de orde, ingesteld door Nyamwisi in 1991, uit de weg te ruimen.²⁰³ Deze periode betekende tevens het begin van een ernstige polarisatie tussen Hutu en Tutsi die een hoogtepunt zal bereiken tijdens de oorlog van het AFDL. Hoewel het discours op het terrein er één van eensgezindheid was, meent Mararo dat de Masisi oorlog door de Tutsi werd voorgesteld als een Hutu complot dat erop gericht was de Tutsi te destabiliseren en zelfs te vernietigen.²⁰⁴ De weerklanken hiervan zijn terug te vinden bij Etienne Rusamira: « *A partir de 1990 également dans la lutte contre le FPR, le président Juvénal Habyarimana, créateur de la Seconde République rwandaise en 1973, a organisé une déstabilisation extérieure des Tutsi en s'appuyant sur les autorités politico-administratives du Kivu (Nord et Sud). Parallèlement, il envoya des agents dans les communautés rwandophones du Nord-Kivu en leur demandant comme mission de dresser les Hutu Congolais contre leurs compatriotes Tutsi* ». ²⁰⁵ Het beleid van de administratie Moto Mupenda, gedomineerd door UMOJA en UMUBANO, weerspiegelt de polarisatie tussen Hutu en Tutsi op duidelijke wijze. Tussen juli 1993 en juli 1994 werd in samenwerking met de traditionele Hunde autoriteiten jacht gemaakt op de leiders van MAGRIVI. De kloof tussen beiden groepen werd eens te meer vergroot door de Rwandese vluchtelingencrisis (*Cf. Infra*).²⁰⁶

2.4 Pacificatiecampagnes

Drie maanden na het uitbreken van de Masisi oorlog werd een regionale pacificatiecommissie opgericht. Omdat er heel wat op het spel stond, verliep de werking volgens Mararo van het begin af aan in een sfeer van bedrieglijkheid en geveins. Om de impact van dit nieuwe gegeven beter te kunnen begrijpen, is het belangrijk te weten dat de oprichting van de pacificatiecommissie samenviel met de afzetting van Jean-Pierre Kalumbo Mbogho en Jean Bamwisho Mihia Kisasi en de benoeming van Christophe Moto Mupenda tot gouverneur. Deze laatste zat de Commissie voor. In de verschillende districten van de landelijke doelzones – in het bijzonder Masisi en Bwito (Rutshuru) – werden vredescomités opgericht. Volgens Mararo moesten de benoemingen van de leden van deze comités de goedkeuring krijgen van het Tutsi leiderschap in Goma. De commissie werkte aldus onder hun toezicht oog.²⁰⁷

²⁰³ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.172-174.

²⁰⁴ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.146-147.

²⁰⁵ RUSAMIRA, E., La dynamique des conflits ethniques au Nord-Kivu: une réflexion prospective, in: *Afrique contemporaine*, automne 2003, p.150.

²⁰⁶ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.146-147.

²⁰⁷ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.248.

Naast de bewustmakingsronden die bestonden uit een direct onderhoud tussen de delegatie van deze commissie en de bevolkingsdoelgroepen, werden bezinningsdagen georganiseerd over verzoening en vreedzaam samenleven. De bezinningsdagen van ZTM²⁰⁸ Mweso werden tussen 25 en 28 november 1993 georganiseerd door ACODRI en BDDOS²⁰⁹ via het decanaat van Mweso.²¹⁰ In Masisi vond de bezinning plaats tussen 14 en 16 februari en werd hij ingericht door GEAD en ENA.²¹¹ Ten gevolge hiervan waren de organisatoren van Mweso Tutsi en kwam het merendeel van de aanwezigen uit Bwito (Rutshuru) en Bashali (Masisi). De bezinning in Masisi werd ingericht door Hunde en de deelnemers, veel talrijker aanwezig dan in Mweso, behoorden tot de Hunde gemeenschappen van Osso en Katoyi.²¹²

De bijeenkomsten brachten iedereen bij elkaar: groepsmandatarissen, handelaars, onderwijzers, vertegenwoordigers van lokale NGO, pastoors en dominees, officieren van de DSP, vertegenwoordigers van coöperatieve verenigingen, traditionele chefs, dorpschouwen, kleine functionarissen, boeren, alles bij elkaar 88 lokale personages waarbij zich 30 uitgenodigde observatoren voegden.²¹³

Om de problemen te kunnen oplossen, werd de methode van de boomstructuur gebruikt. De verwachtingen en analyses van elke betrokken partij werden gedefinieerd. Vervolgens onderzocht men de mogelijke pistes, de punten van gelijkheid en verschil en uiteindelijk de punten van akkoord. De debatten toonden aan dat de twee belangrijkste oorzaken van het conflict de nationaliteitsproblemen en de wedloop naar de macht voor de beschikking over grond waren. Vele oplossingsvoorstellen wezen in de richting van machtsverdeling. Wat de tegenstellingen betreft, kwamen vooral de culturele misverstanden steeds weer naar voor: de Banyarwanda hadden een andere opvatting over het grondstatuut en de positie van de traditionele chefs dan de Hunde en Nyanga.²¹⁴

Aan het einde van deze bezinningsdagen werden verschillende aanbevelingen gedaan, maar in de praktijk bleken dit volgens Mararo dode letters te zijn. In februari 1994 was nog geen enkele politiek/administratieve of traditionele autoriteit gecontacteerd over de behandeling van de aanbevelingen van Mweso, laat staan dat contact was opgenomen met

²⁰⁸ Zaïre Thé Management.

²⁰⁹ Bureau Diocésain de développement et Oeuvres Sociales.

²¹⁰ *Rapport final des Journées de réflexion*, Z.T.M. Mweso, Annexe I, p.3 et XX, geciteerd door MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249.

²¹¹ *Rapport final des Journées de réflexion*, Masisi (14-16 février 1994), p.9, LXXIV-LXXVII, geciteerd door MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249.

²¹² MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249.

²¹³ REYNTJENS, F. (1999), *La guerre des grands lacs. Alliances mouvantes et conflits extraterritoriaux en Afrique Centrale*, Paris: L'Harmattan, p.16.

²¹⁴ *Idem.*

de boeren. Er zijn geen bewijzen dat dit na de dagen van Masisi wel het geval zou zijn geweest. Zelfs als alle voorwaarden vervuld zouden zijn en alle middelen verzameld, zou het nog de vraag zijn of deze aanbevelingen op een eerlijke en efficiënte manier toepassing konden vinden. Iedereen probeerde immers het laken naar zich toe te trekken en de ONGD en kerken waren ingedeeld volgens etniciteit. Eigenlijk verzwakte het gevoel te willen samenleven van zodra de zalen waren verlaten. Elk van de aanwezigen zette de strijd verder op het terrein of in de bureaus van de provinciale hoofdstad Goma, de zonechefs en de districten.²¹⁵

Het resultaat was bijgevolg niet echt hoopgevend. Wapens die werden teruggegeven aan leden van de Commissie werden als bij toverslag teruggevonden in het kamp van de tegenstanders. Volgens Mararo werden tussen juli 1993 en juli 1994 gewelddaden en een selectieve repressie georkestreerd door de lokale en provinciale overheden, dit in tegenstelling tot de stelling van algemene bedaardheid die meestal over deze periode ingang vindt.²¹⁶ Bepaalde voorzitters van de vredescomités en traditionele chefs bevonden zich op meerdere plaatsen aan het hoofd van milities.²¹⁷

Zoals eerder vermeld zijn Reyntjens, Marysse en Willame wel van mening dat de rust in juli 1993 weerkeerde dankzij de snelle interventie van eenheden van de DSP. Hun aanwezigheid zorgde ervoor dat het vuur meteen bekoelde en dat geen enkel gewerschot nog weerklonk.²¹⁸ Reyntjens relateert tevens de volledige mislukking van de pacificatiecampagnes. Volgens hem werden bepaalde tegenstellingen wel geharmoniseerd. Zelfs wanneer niet alle problemen een diepgaande oplossing vonden, stonden de twee ontmoetingssessies wel toe een explosieve situatie te beheren en de spanning te doen afnemen. Het relatieve succes is te wijten aan de betrokkenheid van de 'basis' en het onderhandelende karakter.²¹⁹

Er zijn duidelijke verschillen merkbaar in de houdingen van de onderscheiden etnische groepen tijdens en na de pacificatiecampagnes. De Tutsi bleken de grote spelleiders te zijn. De activiteiten van het FPR in Kivu volgden elkaar in sneltempo op en de Tutsi ONGD speelden hierin een niet te verwaarlozen rol. De Tutsi controleerden de administratie Moto

²¹⁵ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249.

²¹⁶ Er was sprake van gevechten in Bwito en Masisi in januari 1994 (*Cf. Rapport final des journées de Masisi*, annexe 1) en opnieuw tussen maart en juni 1994 (*Cf. NZABARA, M.F.X., La guerre dans la zone de Masisi*, in *Dialogue*, n°192, août-septembre 1996, p.57, geciteerd door MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249-250.

²¹⁷ MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.249-250.

²¹⁸ REYNTJENS, F. & MARYSSE, S., *op. cit.*, p.41 en WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.67-68.

²¹⁹ REYNTJENS, F., *op. cit.*, p.16.

Mupenda, de katholieke kerk en het decanaat van Goma, de belangrijkste ONGD – ACOGENOKI, ACODRI, AMICOR, GRAR - , het BDDOS, de diocesane Commissie “*Justice et Paix*” en de regionale pacificatiecommissie. Tezelfdertijd steunden zij op het hoge gezag van het leger dat in de provincie gestationeerd was. De posities die zij vóór 1990 aan de top van het staatsapparaat en in de grote ondernemingen van het land verworven hadden, lieten hen toe gehoord te worden door Mobutu, de regering Birindwa²²⁰ en de regering Kengo²²¹. De Hunde, Hutu, Nyanga en Tembo namen de slachtofferrol op zich. Dit gold ook gedeeltelijk voor de Nande die de Masisi oorlog vóór mei 1996 beschouwden als de oorlog van de anderen.²²²

2.5 Impact van de oorlog in Rwanda

Enkele maanden na de pacificatie werd Noord-Kivu overstroomd door meer dan 700.000 Rwandese – voornamelijk Hutu - vluchtelingen. Zij werden vergezeld door de verantwoordelijken van de genocide en ontvluchtten de burgeroorlog en de overwinning van het FPR. De vluchtelingen werden ondergebracht in vijf grote kampen, gevestigd in Katale, Kahindo, Kibumba, Lac Vert en Mugunga. De vluchtelingen waren op een kleine ruimte samengebracht waardoor de demografische situatie, en bijgevolg ook de politieke, volledig werd verstoord. In de drie zones van Noord-Kivu²²³ waar de vluchtelingen gevestigd waren, woonden er in het begin van de jaren negentig ongeveer 425.000 Banyarwanda op een totale populatie van ongeveer één miljoen.²²⁴ Ten gevolge van de vluchtelingeninput vormden de Rwandezen en de Banyarwanda eensklaps de meerderheid.²²⁵

De massale vluchtelingenstroom had een impact op de economie, het milieu en de sociale relaties in de regio. De prijzen schoten de hoogte in door de vraag van de humanitaire organisaties en de dollarisering. Er werd een beroep gedaan op de infrastructuur die voor de lokale bevolking alleen al onvoldoende aanwezig was. De omgeving werd aangetast door ontbossing, stroperij en de behoefte aan water.²²⁶

De oorlog van het FPR wijzigde de regionale geopolitiek. De Hutu – Rwandese vluchtelingen en Zaïrezen - waren ruimschoots in de meerderheid waardoor de kloof tussen Hutu en Tutsi vergrootte. De twee groepen raakten slaags. Nzabara beschrijft de gevolgen van deze

²²⁰ De ambtsperiode van deze regering liep van april 1993 tot juli 1994.

²²¹ De ambtsperiode van deze regering liep van juli 1994 tot maart 1997.

²²² MARARO, S. (1999), *op. cit.*, p.250.

²²³ Deze zones zijn Masisi, Rutshuru en Goma.

²²⁴ Dit is een verhouding van 40%. In sommige zones lag dit percentage hoger: in Masisi bedroeg de verhouding 70%.

²²⁵ REYNTJENS, F., *op. cit.*, p.16-17.

²²⁶ BRAECKMAN, C., *op. cit.*, p.389.

polarisatie: “*Un élément nouveau est apparu: alors qu’autrefois l’opposition était entre Hunde et Rwandophones, aujourd’hui, il y a une cassure parmi ces derniers: les Hutu et les Tutsi ne font plus cause commune contre les Hunde: les Tutsi veulent rentrer au Rwanda, les Hutu veulent s’emparer de leurs domaines et de leurs vaches; et les Hunde aussi; il y a alors des affrontements en sens divers: Hutu contre Tutsi, Hunde contre Tutsi, Hunde contre Hutu* ».²²⁷

Toen de Commissie Vangu - door het HCR naar Oost-Zaire gezonden - in augustus 1994 langs kwam, onderscheidde de twee gemeenschappen zich in blokken. Elk werd bovendien apart ontvangen door de leden van de Commissie.²²⁸

De Zairese Tutsi vroegen bescherming aan de autoriteiten omdat hun leven in Noord-Kivu bedreigd werd; het aantal Tutsi slachtoffers steeg. Enkele Zairese Tutsi bekenden dat ze de oorlog in Rwanda mee hadden voorbereid en eraan hadden deelgenomen met het oog op hun terugkeer uit ballingschap.²²⁹

Aan Zairese Hutu zijde beschuldigden de notabelen die al lange tijd in Rutshuru gevestigd waren de Tutsi ervan onrust te zaaien door desinformatie, indoctrinatie, leugens en wandaden. Zo zouden ze de aandacht van de Zairese autoriteit afleiden van hun ware bedoelingen. De Hutu meenden dat de Tutsi bovendien plannen hadden om een Hamitisch rijk - *République des Volcans* - in Centraal-Afrika op te richten met de hulp van president Museveni.²³⁰

Wat de autochtone bevolking betrof, zij beschuldigde de Tutsi van opportunisme: terwijl een groot deel van hen terugkeerde naar Rwanda, waren er anderen die op een verkennende missie gingen om de vestiging in Zaire te vergelijken met die in Rwanda op zuiver materieel vlak. Zij die de middelen hadden leefden als Rwandezes in Rwanda en als Zairezen in Zaire.²³¹ Niettemin scheerden de autochtonen de twee gemeenschappen over dezelfde kam. Het waren Rwandezes - en bijgevolg vreemdelingen - die hun conflict naar Zaire uitvoerden en onveiligheid brachten in de regio. Of het nu Hutu of Tutsi waren, zij zouden altijd het verlangen koesteren het oostelijk deel van Zaire gewapenderhand te veroveren om de oprichting van een *République des Volcans* mogelijk te maken. Hun plannen werden nog concreter toen de Hutu zich blijkbaar in Kivu thuis voelden, zelfs als vluchteling.²³²

²²⁷ NZABARA, M.F.X., *op. cit.*, p.60.

²²⁸ *Idem.*

²²⁹ *Idem.*, p.70.

²³⁰ *Idem.*, p.72.

²³¹ *Idem.*, p.14.

²³² *Idem.*, p.52.

Uit de ondervragingen door de Commissie kwam duidelijk naar voren dat het discours tegen de vreemdelingen ondubbelzinnig was. Noord-Kivu verloor de controle over haar grondgebied door de infiltraties van het FPR, de gewelddadigheid van de FAR²³³ en Interahamwe en de aanwezigheid van gewapende misdadigers en dieven.²³⁴ De belangrijke lokale personages waren unaniem over de roep om het herstel van de staatsmacht. Volgens de Nande, Tembo, Nyanga en Hunde mutualiteiten was de Zaïrese staat²³⁵ inefficiënt geworden en werd het gezag op lokaal niveau gemonopoliseerd door individuen van Rwandese oorsprong.²³⁶ De staat, die geen controle meer had over zijn leger, was niet meer in staat de samenlevingsregels af te dwingen die het voor de verschillende etnische gemeenschappen mogelijk maakten hun geschillen te beheren. Nog erger was het feit dat de verantwoordelijken van deze staat - vooral de lokale autoriteiten en de ordehandhavingsmachten - zelf aan de basis lagen van de gewelddaden tegen de Rwandezen. De eersten aangezet tot 'mensenjacht', hoofdzakelijk op Tutsi, en de tweeden om hen systematisch van hun bezittingen te beroven.²³⁷

Voor de leden van de Commissie Vangu was de boodschap duidelijk: de Rwandezen moesten terug naar huis worden gestuurd omdat het geen vluchtelingen maar agressors waren. Tegelijkertijd moest de nationaliteitswet van 1981 wel strikt toegepast worden.²³⁸ Het probleem van de controle over een autonome en levensvatbare ruimte is hier fundamenteel. De lokale gemeenschappen die na de toevloed van de vluchtelingen nog minder hoog aanzien werden, moesten deze ruimte heroveren. De meer ondernemende gemeenschap van de Banyarwanda daarentegen moest deze ruimte veilig stellen. Zij rivaliseerden met de Banande in het Noorden voor de controle over de lange afstandshandel. Zij voelden zich verlaagd tot de minderwaardige status van 'immigrant', 'ontheemde' of 'vreemdeling'. Het onbeheersbare conflict kon gauw verworden tot een volkswoede, gevoed door enorme angsten die werden opgewekt door de bedreigende perceptie van een buitenlandse bezetting. Het is niet toevallig dat een groot deel van de Zaïrese bevolking overtuigd was dat een Hutuland of een Tutsiland tot stand werd gebracht met de steun van internationale organisaties en NGO uit het Noorden, dit in samenspanning met bepaalde traditionele chefs die een heilig goed, grond, wilden verkopen aan vluchtelingen en vreemdelingen.²³⁹

²³³ Forces armées rwandaises.

²³⁴ *Idem*, p.11.

²³⁵ Kengo Wa Dondo was in juni-juli 1994 voor de derde keer regeringsleider.

²³⁶ Haut Conseil de la République, Rapport de la Commission d'information dépêchée à l'Est du Zaïre, août-septembre 1994, p.51.

²³⁷ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.73.

²³⁸ *Idem*, p.70.

²³⁹ Cf. Lettre ouverte des intellectuels du Nord et du Sud-Kivu aux chefs coutumiers: Analyse globale de la situation du projet de création d'un Hutuland, Goma, 13 mai 1996, geciteerd door WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.73-74.

De Commissie had nog maar nauwelijks Noord-Kivu verlaten of de individuele doodslagen, moordpartijen, plunderingen, veediefstallen en verwoestingen herbegonnen met een heftigheid groter dan in maart en april 1993. De onrust bleef beperkt tot de gewesten Goma, Rutshuru en Walikale. Zij namen de vorm aan van vendetta en hadden betrekking op de Hunde, Tembo, Nyanga en Nande gemeenschappen en de Rwandezen bij wie zich gewapende vluchtelingenbendes voegden die zich verdeelden tussen Hutu en Tutsi.²⁴⁰

Onbewust had de Zaïrese regering bijgedragen aan de ontketening van het geweld door in augustus 1995 aan te kondigen dat de Rwandese vluchtelingen verdreven zouden worden en voor 31 december 1995 het territorium moesten verlaten.²⁴¹ Als reactie hierop verlieten vele vluchtelingen de kampen. Zij probeerden zich te vestigen in de zones Rutshuru en Masisi waar ze onvermijdelijk in aanvaring kwamen met de autochtone bevolking en de Banyarwanda Tutsi van wie ze de gronden en huizen in beslag wilden nemen.

De situatie werd nog bemoeilijkt door de aanwezigheid van ex-FAR en Interahamwe onder de vluchtelingen. In juli 1994 kwamen zij gewapend aan in Noord-Kivu. Slechts een deel van hun materieel kon door de FAZ²⁴² in beslag genomen. Bovendien bleven veel wapens en munitie de regio Goma bereiken, dit in overtreding van een embargo uitgevaardigd door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. De ex-FAR en milities zouden zich voorbereiden op een invasie van Rwanda. Aldus bevond er zich onder de vluchtelingen een aanzienlijk aantal oorlogszuchtigen die geen louter passieve objecten van de internationale hulp waren. Hun doel was duidelijk: de herovering van de macht in Rwanda.²⁴³

De incidenten die in september en oktober 1995 plaatsvonden waren de voorbode van een oorlog die eerst in Masisi uitbrak en later in de zones Rutshuru en Lubero.²⁴⁴ De gewelddaden van Hutu milities tegen Hunde en Tutsi en van Hunde milities tegen Hutu en Tutsi zorgden ervoor dat er geleidelijk etnisch homogene zones ontstonden. Vanaf maart-april 1996 was de zone van Masisi etnisch gezuiverd. Nagenoeg de hele Tutsi bevolking²⁴⁵ vluchtte naar Rwanda. In maart breidde het conflict zich uit naar Rutshuru, Lubero en Walikale waar de Bangilima²⁴⁶ de Banyarwanda aanvielen.²⁴⁷

²⁴⁰ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.70.

²⁴¹ In augustus 1995 had de Zaïrese regering ongeveer 15.000 Rwandese en Burundese vluchtelingen gerepatrieerd. Onder internationale druk werden de uitwijzingen opgeschort.

²⁴² Forces armées zaïroises.

²⁴³ REYNTJENS, F., *op. cit.*, p.19-20.

²⁴⁴ *Idem*, p.17-18.

²⁴⁵ Eind april 1996 waren bijna 18.000 personen gevlucht.

²⁴⁶ *Cf. Infra*.

²⁴⁷ REYNTJENS, F., *op. cit.*, p.18.

De veralgemening van het conflict en de gedwongen volksverhuizingen gaven nieuwe spelers de kans op het toneel te verschijnen. Lokale handelaars verkochten wapens aan iedereen, huurlingen vochten aan de zijde van de meest biedende en Interahamwe en FAR eenheden verenigden zich met de Bayarwanda Hutu. Eind 1994 traden gewapende milities op de voorgrond, bestaande uit jonge marginalen en geleid door 'generaals' of 'kolonels'.²⁴⁸ De jongerenbendes – die vooral in het gewest Rutshuru optraden – oefenden magische rituelen uit, ontleend aan de oude Simba die in 1964 de *Orientale* provincie en Kivu belegerd hadden tijdens de rebellie van 1963-65. Zij gebruikten de oude terminologie van deze Mulelistische rebellen – Maï Maï²⁴⁹ - en namen een nieuwe etnische naam aan, Bangilima.²⁵⁰ De Maï Maï beweging werd opgericht in Noord-Kivu om het hoofd te bieden aan het plan van de MAGRIVI dat eruit zou hebben bestaan de Hunde en Nande weg te zuiveren en zelfs te vernietigen.²⁵¹ Het betreft hier geen tribale groep, maar wel jonge rebellenbendes afgesneden van hun familiebanden die het Zaïrese leger FAZ en de Banyarwanda, beschouwd als vreemdelingen die hun gronden willen innemen, aanvallen. Al deze bendes zijn uitgerust met moderne wapens, maar zijn vermaard vanwege hun magische kracht die geweerkogels kan doen veranderen in water.²⁵² De verering van fetisjen, in verband gebracht met het nemen van hennep en het oproepen van een trancegevoel, werd overgenomen door de jonge Nyanga, Tembo, Nande en Hunde om hun indringers met succes te verdrijven en hun grondrecht te laten prevaleren op de bannelingen, de immigranten en de vluchtelingen van Masisi en omstreken.²⁵³ In een rapport van de Verenigde Naties staat: “*the Bangilima are believed to be small in number (...) They are said to be in the pay of the local populations and tend to portray themselves as freedom fighters making common cause to defend the interests of Zairean people and halt the territorial expansion of the Bahutu.*”²⁵⁴ Het fenomeen Maï-Maï verklaart zich vooral door de opmars van een vorm van sociale criminaliteit die zich inschrijft in milieus waar de middelen schaars zijn en de jongeren geen andere uitweg zien dan het geweld en de criminaliteit.²⁵⁵ Een bewijs hiervoor staat in een rapport van CRONGD/Noord-Kivu waarin vermeld wordt dat de bendes ook de bezittingen en personen

²⁴⁸ WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.71.

²⁴⁹ Maï-Maï betekent letterlijk 'de geweerkogel die verandert in water'.

²⁵⁰ De naam Bangilima zou overgenomen zijn van een Nande clan. In Walikale worden zij Katuka genoemd. Cf. WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.71.

²⁵¹ MUHINDO, V. (2003), *Le Congo-Zaïre. D'une guerre à l'autre, de libération en occupation (chronique 1996-Lusaka 1999)*, Paris: L'Harmattan, p.24.

²⁵² WILLAME, J.C. (1999), *L'odyssée Kabila. Trajectoire pour un Congo nouveau?*, Paris: Karthala, p.128.

²⁵³ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.24.

²⁵⁴ United Nations, Department of Humanitarian Affairs, Integrated Regional Information Network, *Situation Report on Masisi and Rutshuru, North-Kivu, Zaïre*, 10 mai 1996, geciteerd door WILLAME, J.C. (1997), *op. cit.*, p.72.

²⁵⁵ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.129.

van hun eigen etnische groep aanvallen. Dit duidt er op dat de eenvoudige socio-economische criminaliteit ook een belangrijke rol speelt.²⁵⁶

De hele vluchtelingencrisis zorgde er al gauw voor dat het lokale conflict verwerd tot een internationaal conflict. Het buitenland was immers direct – Oeganda, Rwanda en Burundi - of indirect – via de aanwezigheid van internationale NGO - betrokken. Vooral de impact van Rwanda bleek cruciaal voor het verdere verloop van het conflict. Er waren een aantal factoren die het Rwanda mogelijk maakten de burgeroorlog uit te voeren naar Zaïre. Allereerst deed de aanwezigheid van FAZ en FAR velen geloven dat Mobutu de enige bevooroordeelde was van de Rwandese crisis. Immers, Mobutu kon deze legers met succes mobiliseren tegen zijn burens Oeganda en Rwanda. De vernietiging van de FAR en de uitschakeling van de Interahamwe militieën waren topprioriteit voor het FPR om hun regime veilig te kunnen stellen; de verzoeningsvraag van de Rwandezen werd hierdoor op de lange baan geschoven. Daarnaast was er een gebrek aan eensgezindheid tussen president Mobutu en de regering Kengo waardoor het overleg tussen de Zaïrese regering, het FPR en het HCR problematisch verliep. Dit gebrek aan cohesie speelde uiteindelijk in het nadeel van de vluchtelingen en het land.²⁵⁷

Het argument van Rwanda voor de uitvoer van de oorlog naar Zaïre was tweërlei: de overbewapening van de kampen en het voorkomen van een genocide. Er werden verschillende acties ondernomen om deze gevaren uit te schakelen. De rebellen van Ruwenzori (Beni) werden overgebracht naar Kirotshe-Bweremana (Masisi) in december 1994. Dit was het resultaat van een geheime verstandhouding tussen Museveni en de administratie Moto Mupenda.²⁵⁸ Vervolgens werd de coalitie APR-CEREA-UMUBANO-Maï Maï en Bangilima militieën²⁵⁹-een deel van de anti-Mobutu oppositie op punt gesteld en werd een omsingelingspolitiek toegepast. Het doel was de Zaïrese Hutu van de bergen van Walikale, Masisi en Rutshuru naar de kampen te dringen. Het creëren van verwarring te midden van deze groep was een strategie op korte, halflange en lange termijn, zeker vanuit electoraal oogpunt. Bovendien was het zo dat de kampen gevestigd waren op plaatsen die bewoond werden door Hutu Banyabwisha. Voortaan verloor de titel ‘autochtoon uit Bwisha’

²⁵⁶ CRONGD/Nord-Kivu, Campagne pour un processus de construction de la paix dans le Masisi/Nord-Kivu-Zaïre, février 1995, p.6, geciteerd door WILLAME, J.C., *op. cit.*, p.71.

²⁵⁷ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.176.

²⁵⁸ NZABARA, M.F.X., *op. cit.*, p.60.

²⁵⁹ De Maï Maï kozen er voor hun diensten aan te bieden aan de rebellen van het AFDL omdat zij het verzet tegen het Mobutu regime uitriepen tot haar nederlaag bereikt was. Deze gemene deler bracht de twee groepen in eerste instantie dicht bij elkaar. Toen de Maï Maï echter doorhadden dat de verborgen doelstelling de bezetting van het nationale territorium betrof, eerder dan haar bevrijding, wisselden de Maï Maï opnieuw van kamp.

zijn waarde; hij werd evenals alle andere titels een bron van controverse. Deze politiek zorgde ervoor dat bepaalde vluchtelingen zich nu ook mengden in de confrontaties.²⁶⁰

De verwarring op het terrein tijdens de jaren 1995-96 werd door verschillende feiten veroorzaakt. De aankomst van troepen uit Kinshasa (*Opération Kimya*²⁶¹ en *Opération Mbata*²⁶²) tegen de ex-FAR, de Interahamwe en de lokale milities Maï Maï en Bangilima, de infiltratie van vooruitgeschoven eenheden van het APR en de Tutsi jacht speelden zich allemaal af op een zelfde terrein zonder dat geweten was wie de gebeurtenissen van op afstand bestuurde. Ter zelfde tijd werden Hunde milities en andere bondgenoten²⁶³ meegenomen naar Rwanda voor een training door het APR/FPR en werden de vluchtelingenkampen nog steeds aangevallen vanuit achterbases. De Hutu jacht, de bezettingspolitiek en de stormloop naar minerale rijkdommen zouden de bevolking van Oost-Zaïre in de komende jaren gegijzeld houden. Zij was de gegijzelde van een nieuwe economische, politieke, demografische en regionale strategische orde. Een overheersend, expansionistisch ontwerp van Rwanda.²⁶⁴

²⁶⁰ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.176-177.

²⁶¹ Kimya betekent letterlijk 'stilte'. Deze operatie werd in 1994 door de DSP in Masisi opgestart en steunde in feite de strijdende Hutu krachten die de oorlog hadden verklaard tegen de lokale jagers en de telers van voedingsgewassen.

²⁶² Mbata betekent letterlijk 'oorveeg', 'kaakslag'. Deze operatie was gericht tegen de Maï Maï. De balans van deze militaire onderneming was erg zwaar, zowel wat menselijke slachtoffers als verlies aan materieel betreft.

²⁶³ Voor vele leiders uit Noord-Kivu werd de deelname aan de zijde van het APR en het AFDL eerder gewettigd door het ordewoord ROPE (Regroupement de l'opposition parlementaire de l'Est) dan door de bevrijding (de anti-Mobutu oppositie) die in het officiële discours van allen aanwezig was.

²⁶⁴ MARARO, S. (2002), *op. cit.*, p.177-178.

3. Lokale crisis wordt regionaal conflict

Het conflict in Kivu was aanvankelijk beperkt tot een louter lokale aangelegenheid. Vanaf midden jaren negentig werd echter duidelijk dat de spanningshaarden de politieke problemen in Zaïre, Rwanda en Burundi weerspiegelden en dat de weerslag hiervan steeds regionaler werd. Dit fenomeen van regionalisering werd nog versterkt door de geografische nabijheid van de conflicten, de allianties en de migratiestromen. De combinatie van deze drie factoren deed een zeer instabiele politiek/militaire ruimte ontstaan en oorlog was onvermijdelijk het gevolg.²⁶⁵ Het begrip van dit regionale conflict is noodzakelijk omdat de impact ervan op de politieke situatie in Noord-Kivu enorm is. Dit hoofdstuk wil daarom beknopt de essentiële achtergrondinformatie geven. Het focust op de actoren en allianties op nationaal, regionaal en internationaal niveau om in het volgende hoofdstuk beter de ontwikkelingen op lokaal niveau te begrijpen. Niet alleen wordt de zogenaamde “bevrijdingsoorlog” (1996-97) behandeld, ook de daarop volgende “bezettingsoorlog” (1998-99) komt aan bod.

3.1 “Bevrijdingsoorlog”

Vooreerst moet worden vermeld dat de conflictzone gesitueerd moet worden in een bredere context waaruit zij niet geïsoleerd kan worden: er was een duidelijk verband met de conflicten in Soedan en Angola. De Zaïrese staat was zo goed als verdwenen waardoor een soort vacuüm ontstond aan de doordringbare grenzen die verstoken waren van elke aanwezigheid van nationale legers of administratie. Bovendien verliep de communicatie tussen centrum en periferie en tussen periferie onderling heel slecht en was de economie grotendeels informeel. De geopolitiek huivert van zulke leemtes ingesteld door andere actoren en zal deze leegte steeds trachten op te vullen. Daarnaast was Zaïre betrokken in drie conflicten. In de regio van de Grote Meren steunde Mobutu – te minste passief – Oegandese, Rwandese en Burundese rebellenbewegingen die op Zaïrees territorium hun achterbases hadden van waaruit zij hun eigen land binnenvielen. In Soedan steunde Zaïre de centrale regering in Khartoum die in oorlog was met de Zuid-Soedanese guerrillastrijders van de SPLA²⁶⁶, Asmara en Addis-Abéba. Daarnaast steunde het Mobutu regime nog steeds de rebellen van UNITA²⁶⁷ in Angola. Anderzijds speelden ook de internationale bondgenoten achter de schermen hun rol: Frankrijk stond aan de zijde van Khartoum en de Rwandese Hutu rebellen, terwijl de Verenigde Staten de SPLA, Eritrea, Ethiopië, Oeganda, Rwanda en Luanda steunden. De allianties worden op deze manier duidelijk zichtbaar: Frankrijk, Khartoum, Zaïre, de Rwandese en Burundese Hutu rebellen en UNITA stonden tegenover

²⁶⁵ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.47-49.

²⁶⁶ Sudan People's Liberation Army. De SPLA kreeg de steun van Kampala.

²⁶⁷ Union pour la libération totale de l'Angola.

de Verenigde Staten, Eritrea, Ethiopië, SPLA, Oeganda, Rwanda en Luanda. De samenstelling van de allianties laat zien dat het conflict is uitgegroeid tot een regionale, zelfs een internationale aangelegenheid.²⁶⁸

De oorlog kende twee belangrijke etappes. Aanvankelijk leek het of de opstandelingen zich enkel een gebied in Oost-Zaïre wilde toe-eigenen; deze fase wordt daarom ook wel “de oorlog van het Oosten” genoemd. In een tweede fase werd de verovering van de hoofdstad en de vernietiging van het Mobutu regime vooropgesteld. De gebieden die nog onder de controle van Kinshasa stonden, werden vanuit de bases in het Oosten aangevallen. De vijandelijkheden zouden negen maanden duren; op 17 mei 1997 bereikten de rebellen de hoofdstad en werd het volledige verrotte politieke systeem uit de weg geruimd.

In september 1996 brak de oorlog uit tussen de Banyamulenge²⁶⁹ en de Zaïrese soldaten in de regio Uvira. De opstandelingen eisten nationale erkenning en hoopten dit gewapenderhand te verkrijgen.²⁷⁰ De strijdvaardige houding van deze Tutsi bevolking gevestigd in Zuid-Kivu, werd mede veroorzaakt door de machtsgreep van het FPR – in feite met de hegemonie van het APR geleid door Paul Kagame – in Rwanda. Vele Tutsi vluchtelingen wilden op dat ogenblik terugkeren naar Rwanda, maar daarnaast was er een groot deel Kongolese Tutsi dat ervoor koos in Zaïre te blijven. Zij zagen hun burgerschap eens te meer in vraag gesteld. De verwarring in de Tutsi gemeenschap was totaal.²⁷¹ In september-oktober 1996 voegden Zaïrese Tutsi, getraind in Rwanda, zich bij de Banyamulenge en ontketenden de rebellie tegen Kinshasa. Zuid-Kivu viel snel in handen van de rebellen: op 28 oktober viel Uvira, gevolgd door Bukavu op 30 oktober.²⁷²

Op 18 oktober 1996 werd in Lemera een protocol van akkoord ondertekend door verschillende strijdkrachten die tegen Kinshasa vochten. Er werd een politiek samenwerkingskader opgestart dat de naam AFDL²⁷³ meekreeg. Het beslissingsorgaan²⁷⁴ was samengesteld uit vertegenwoordigers van de partijen verbonden aan het protocol. De vier verschillende partijen waren de FD²⁷⁵ van André Kisase Ngandu²⁷⁶, de PRP²⁷⁷ van

²⁶⁸ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.47-49.

²⁶⁹ Voor meer informatie over de Banyamulenge Cf. RUHIMBIKA, M. (2001), *Les Banyamulenge (Congo-Zaïre) entre deux guerres*, Paris: L'Harmattan.

²⁷⁰ Dit argument werd door de agressors als voorwendsel gebruikt voor de oorlogverklaring.

²⁷¹ *Idem*, p.17.

²⁷² REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.56.

²⁷³ Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération de Congo-Zaïre.

²⁷⁴ Het beslissingsorgaan heette Conseil d'Alliance.

²⁷⁵ Forces Démocratiques.

²⁷⁶ Kisase Ngandu werd op 6 januari 1997 vermoord aan de ingang van het Parc naturel des Virunga door de officier die zijn escorte aanvoerde.

Laurent-Désiré Kabila, de ADP²⁷⁸ van Deogratias Bugera en de MRLZ²⁷⁹ van Masasu Nindanga. Kabila werd aangesteld als woordvoerder van het AFDL.²⁸⁰ Na de creatie van het AFDL wijzigde het objectief van de Banyamulenge: zij wilden niet alleen de Zaïrese nationaliteit verwerven, maar ook een einde maken aan het corrupte regime van Mobutu.²⁸¹

De overdonderende overwinning van de “Banyamulenge” was voornamelijk te wijten aan twee factoren. De rebellen kregen eerst en vooral de volledige steun van Rwanda, Burundi en Oeganda. Elk van deze staten had te kampen met ernstige veiligheidsproblemen en wilde de Zaïrese bases van de rebellenbewegingen die opereerden tegen hun regime vernietigen. Burundi had steeds geprotesteerd dat Zaïre de rebellen van de CNDD-FDD²⁸² herbergde, een Hutu oppositiebeweging en zijn gewapende vleugel opgericht na de moord op de democratisch verkozen Hutu president Melchior Ndadaye. Deze guerrillabeweging werd geleid door de oude minister van Binnenlandse Zaken Léonard Nyangoma en richtte zich tegen het reguliere Burundese leger dat grotendeels aangevoerd werd door de Tutsi minderheid. De CNDD-FDD beschikte over een piratenzender die uitzond vanuit Zuid-Kivu en haar leden aanzette tot Tutsi haat. De Burundese troepen staken in de eerste plaats de grens met Zaïre over om zich te ontdoen van de CNDD-FDD door hun achterbases te vernietigen. Vanaf oktober 1996 was er inderdaad een daling van de rebellenactiviteiten in de Noordwestelijke provincies Cibitoke en Bubanza, slechts van Zuid-Kivu gescheiden door de rivier Ruzizi. Het is echter duidelijk dat de troepen van Bujumbura het terrein verder hebben uitgekamd ten einde de Banyamulenge gemeenschap te steunen in hun strijd om nationale erkenning. Bovendien doorkruiste de Burundese vloot de wateren van het Tanganyikameer om de troepen tot Kalemie en Moba te brengen.²⁸³ Toch lijkt de betrokkenheid van Burundi eerder beperkt. De mindere inzet van Burundi is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat het Burundese leger al voldoende problemen in eigen land had. Zij kon amper het hoofd bieden aan de acties van de drie guerrillabewegingen die actief waren in verschillende provincies in het land. Een avontuur in het buitenland kon het zich om deze redenen niet veroorloven.²⁸⁴

Rwanda moest zich verdedigen tegen de ex-FAR en Interahamwe die voortdurend het land binnendrongen vanuit de vluchtelingenkampen opgericht langs de Zaïrese grens. De

²⁷⁷ Parti Révolutionnaire du Peuple.

²⁷⁸ Alliance Démocratique des Peuples.

²⁷⁹ Mouvement Révolutionnaire pour la libération du Zaïre.

²⁸⁰ Syllabus du séminaire idéologique de l'AFDL (1997), geciteerd door MUHINDO, V., *op. cit.*, p.17-18.

²⁸¹ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.18.

²⁸² Conseil National pour la Défense de la Démocratie -Forces pour la défense de la démocratie.

²⁸³ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.36-37.

²⁸⁴ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.68-69.

rebellen plunderden, staken openbare gebouwen in brand en pleegden gewelddaden tegen onschuldige dorpelingen. Rwanda vroeg meermaals aan Zaïre en de Veiligheidsraad van de VN om tussen te komen, de kampen met 'valse vluchtelingen' te controleren en de milities te ontwapenen. Enkel op deze manier kon het kaf van het koren worden gescheiden, waardoor de echte vluchtelingen in staat zouden zijn vrij naar hun land terug te keren indien zij dit wensten. Kagame was persoonlijk voor de Veiligheidsraad van de VN verschenen om dringend te verzoeken om de ontmanteling van de Hutu kampen. Als de internationale gemeenschap zich er niet mee gelastte, zou hij zelf het probleem oplossen. Toen de internationale gemeenschap maar bleef aarzelen, vond Kagame dat het tijd was voor actie. Door de Banyamulenge te bewapenen en troepen op te stellen op Zaïrees grondgebied, kon Rwanda de vluchtelingenkampen in het Oosten ontmantelen en de Hutu milities, alsook de oude soldaten van het verslagen regime, vernietigen.²⁸⁵ De rebellie in Kivu was daarom voornamelijk een verlenging van de Rwandese burgeroorlog. Eerst werden de Banyamulenge gebruikt door de Rwandese macht; daarna gebeurde hetzelfde met de Kongolese Tutsi.²⁸⁶

Oeganda was de derde staat die rechtstreeks deelnam aan het conflict. Museveni beschuldigde Mobutu en zijn generaals ervan de rebellen van ex-president Idi Amin Dada te steunen die opereerden langs de Zaïrees-Oegandese grens. Bovendien hielpen de FAZ de Oegandese rebellen die opereerden vanuit Soedan. Deze strijders konden zonder problemen de grens met Zaïre oversteken en zich bij de troepen van Idi Amin voegen. Museveni was er aldus van overtuigd dat Mobutu hem politiek wilde destabiliseren en had bewijzen dat vier belangrijke Mobutistische generaals hierbij betrokken waren.²⁸⁷ Toen de rebellie op 24 november 1996 in Noord-Kivu uitbrak, trokken gewapende Rwandese eenheden vanuit Rwanda langs de grenspost van Cyanika door de regio Kisoro in Oeganda om zo het kamp van Kibumba aan te vallen. Deze doortocht vond plaats met de goedkeuring van de Oegandese autoriteiten. Begin december achtervolgde het Oegandese leger UPDF²⁸⁸ de rebellen van het ADF²⁸⁹ in de regio Ruwenzori en nam zij Kasindi en omstreken in. Dit gaf de rebellen de kans Beni te veroveren met de steun van Oeganda. Op deze manier verkreeg Kampala de controle over een belangrijke stad en kon zij de zo begeerde bufferzone instellen. Eenmaal de grenzen van Oeganda beveiligd waren, stond Museveni in de eerste plaats terughoudend tegenover een uitbreiding van de Zaïrese opstand naar het Westen. Toch is de rol van Oeganda tijdens de eerste fase van de oorlog niet eenduidig. Kampala

²⁸⁵ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.39.

²⁸⁶ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.63.

²⁸⁷ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.12-14.

²⁸⁸ Uganda People's Defence Forces.

²⁸⁹ Allied Democratic Forces.

werd er van beschuldigd nog steeds deel te nemen aan de gevechten terwijl het er tegelijk op leek dat Museveni trachtte op te treden als bemiddelaar en op zoek was naar een onderhandelde oplossing. Op 16 november 1996 organiseerde de Oegandese president een ontmoeting in Kampala tussen Zaïrese en Rwandese vertegenwoordigers waarbij hij twaalf voorstellen deed om het conflict te pacificeren. Maar het regime van Kinshasa weigerde een dialoog aan te gaan met haar twee buurlanden en de rebellen. Na de mislukte bemiddelingspogingen besloot Museveni de opstandelingen te steunen tot het bittere einde.²⁹⁰

Een tweede factor die de overwinning van de Banyamulenge vereenvoudigde was de zwakheid van het Zaïrese leger. Dit leger is op geen enkel ogenblik in de geschiedenis in staat geweest haar eigen grondgebied te verdedigen. De corruptie in de hoogste rangen en de dodelijke jaloezie tussen de verschillende militaire/politieke corpsen – ingesteld door Mobutu om een mogelijke staatsgreep te voorkomen – waren de zwakke plekken van de FAZ waar de oproerlingen gretig op inspeelden.²⁹¹

Na de afronding van de eerste fase - de oorlog van het Oosten – rees de vraag of het principe van de onaantastbaarheid van de koloniale grenzen, vastgesteld op het Congres van Berlijn in 1885 en goedgekeurd door de OAU²⁹² bij haar oprichting in 1963, herzien moest worden. De Zaïrese territoriale integriteit werd bedreigd omdat de oostelijke grenzen eerder onder het gezag dan onder het toezicht van de rebellen stonden. Uiteindelijk besloten de troepen van het AFDL-APR na de val van Kisangani de strijd verder te zetten tot de val van het Mobutu regime zou zijn verwezenlijkt. De aanvankelijke angst voor een opsplitsing van het territorium werd door deze beslissing tijdelijk teniet gedaan.²⁹³

Op zaterdag 17 mei 1997 kwamen de rebellen aan in Kinshasa. Het AFDL slaagde er snel in de strategische punten te bezetten. Diezelfde dag nog riep Kabila zich vanuit Lubumbashi uit tot "*Président de la République Démocratique du Congo*". Mobutu was op het laatste ogenblik uit Kinshasa gevlucht richting Gbadolite om uiteindelijk in Lomé aan te komen waar hij asiel kreeg. Vervolgens vloog Mobutu naar het Marokko van zijn oude vriend Hassan II om er enkele maanden later in een ziekenhuis te sterven.²⁹⁴ De machtsovername door het AFDL, gedragen door een enorme regionale coalitie, bracht een erg complexe situatie tot stand. Het AFDL was immers een tijdelijke alliantie en dus per definitie kwetsbaar en

²⁹⁰ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.65-68.

²⁹¹ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.39-40.

²⁹² Organisatie van Afrikaanse Unie. Thans Afrikaanse Unie (AU).

²⁹³ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.40.

²⁹⁴ *Idem*, p.45.

bovendien hadden de buitenlandse sponsors niet allen dezelfde agenda. De spanningen binnen de coalities zullen daarom niet lang op zich laten wachten.²⁹⁵

3.2 Naar een nieuwe oorlog

Als hoofd van een gewapende beweging die Mobutu ten val bracht, had Laurent-Désiré Kabila overeenkomsten moeten afsluiten met Museveni en Kagame. De aard en inhoud van deze contracten zijn tot op vandaag niet helemaal duidelijk. Heeft Kabila hen een deel van het Kongolese grondgebied beloofd of betrof het slechts een tijdelijke alliantie tussen drie oude verzetsstrijders waar de enige toenaderingsfactor de militaire verovering van de macht was? Zeker is dat het AFDL de bezetting van het land door Rwanda, Oeganda en Burundi toestond.

Kabila heeft na de verovering van de macht door het AFDL een aantal beslissingen genomen die door zijn bondgenoten niet op prijs werden gesteld. Allereerst pleegde Kabila een staatsgreep door zichzelf uit te roepen als president van de Democratische Republiek Kongo, enkele dagen voor de val van Kinshasa. Bovendien vermeldde hij het AFDL niet in de constitutionele decreetwet van 27 mei 1997. Op deze manier zette Kabila Museveni en Kagame voor schut. Zij hadden immers liever iemand anders als staatshoofd gezien. Kabila werd door dit feit een geduchte vijand van Kigali en Kampala of nog, een verrader van de Banyamulenge revolutie en de inzet die hierachter schuilging. De tweede grote zonde bestond uit de herziening van de mijncontracten, afgesloten met de multinationals voor de machtsovername. Vervolgens probeerde Kabila een zekere invloed te behouden in het oosten van het land²⁹⁶ door militaire en administratieve leidinggevenden aan te stellen afkomstig uit zijn geboortestreek Katanga. Deze Katangezen verdrongen eveneens de Tutsi uit de entourage van Kabila. Om politiek te kunnen overleven was de nieuwe president verplicht nationalistische maatregelen te treffen en te ageren tegen de gehate Tutsi; enkel zo kon hij een machtsbasis in Kongo veroveren. Deze vier feiten verklaren het verlangen van Kagame en Museveni zich te ontdoen van hun oude bondgenoot.²⁹⁷ Dr. Jean Baptiste Sondji zegt hierover: *“Depuis décembre 1997, les alliés rwando-ougandais ont pris l'option de liquider le pouvoir Kabila. Ils envisagent également son élimination physique. Une préparation minutieuse de cette opération est confiée au commandant James Kabarebe²⁹⁸, sujet rwandais qui assume les fonctions de Chef d'Etat Major a.i. de l'armée congolaise. Il*

²⁹⁵ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.168.

²⁹⁶ Dit domein was eigenlijk voorbehouden voor Oeganda en Rwanda.

²⁹⁷ MARARO, S. (2003), L'administration AFDL/RCD au Kivu (novembre 1996-mars 2003). Stratégie et bilan, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2002-2003*, Paris, L'Harmattan, p.186-187.

²⁹⁸ De Rwandese officier James Kabarebe verving Masasu Nindaga als hoofd van de FAZ in oktober 1997.

*mit à profit ses fonctions pour désorganiser complètement l'armée nationale congolaise et mettre en place leurs éléments dans tous les coins stratégiques du pays. En l'occurrence, sous prétexte de surveiller la frontière rwandaise contre l'infiltration des Interahamwe et des ex-FAR, un imposant arsenal militaire est installé dans les Kivu. En réalité, cet arsenal est destiné à la guerre qu'ils préparent. Quelque temps après, la jonction est faite entre le RCD et le groupe rwando-ougandais.*²⁹⁹

Een samenloop van twee samenhangende factoren droeg bij aan de verslechtering van de relaties tussen Kongo en haar oostelijke burens. Enerzijds vormde er zich een netwerk van intriges bij een deel van de entourage van Kabila tegen de te grote invloed van de Tutsi lobby in de machtsorganisatie.³⁰⁰ Vanaf het moment dat Kabila aan de macht kwam, probeerde hij zich te omringen met mensen die hem trouw waren om zo het Tutsi monopolie een beetje te doorbreken. Aanvankelijk was het leiderschap van het AFDL quasi exclusief samengesteld uit Tutsi en Luba, maar dit veranderde snel na de verklaring van de machtsovername op 17 mei 1997. Naast de vertrouwde bondgenoten van Kabila³⁰¹ en de Tutsi die alom vertegenwoordigd bleven, werden de vertrouwelingen van Masasu en de Nande als Kivuaanse actoren betrokken bij de macht aan de top. De sterke invloed van de Tutsi bleef echter onveranderd en Kabila had slechts een kleine bewegingsruimte ten aanzien van het grote aantal Tutsi dat hem omringde. Al deze actoren voerden een onverbiddelijke strijd in de centrale en provinciale administratie om hun invloed te vergroten.³⁰²

De opkomst van de Katangezen is daarom niet vreemd aan de ommekeer in de alliantie. Als tegengewicht voor het Rwandese monopolie in Kivu zond Kabila zoals gezegd Katangese militaire en burgerlijke leidinggevenden. Als gevolg hiervan laaide het conflict op en vergrootte de kloof tussen Tutsi en Katangezen op alle niveaus van de provinciale administratie. Administratieve en militaire autoriteiten gehoorzaamden aan verschillende hiërarchische chefs: sommigen wilden Kagame en Museveni volgen terwijl anderen zich richtten tot Kabila. De meningsverschillen te midden van het leger en de administratie veroorzaakten grote impasses bij de inspanningen voor de heropbouw. De mislukking van de pacificatiecampagne is hiervan het beste voorbeeld. Bovendien lieten de plundering van

²⁹⁹ SONDJJI, J.B., *Les enjeux de la crise congolaise et quelques pistes pour nous en sortir*, Kinshasa, le 21 juillet 1999, p.1, geciteerd door MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.187.

³⁰⁰ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.207.

³⁰¹ De Bembe.

³⁰² MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.187-188.

publieke en private goederen en de verwoesting van de economische structuren tijdens de AFDL oorlog onuitwisbare sporen na.³⁰³

Anderzijds daalde het vertrouwen van de internationale gemeenschap in de nieuwe Kongolese macht. Kabila en het AFDL werden door de Verenigde Naties met de vinger gewezen: de Verenigde Staten en Europa veroordeelden de slechte prestaties op het gebied van respect voor de mensenrechten en de democratisering en voornamelijk de wijze waarop Kongo de inspecteurs van de onderzoekscommissie over de slachtingen van Hutu vluchtelingen door het AFDL in 1996-97 behandelde. Vooral Rwanda werd hierover door de commissie geïnterpelleerd omdat zijn leger het militaire leiderschap van het AFDL voerde. Het APR werd er sterk van verdacht direct verantwoordelijk te zijn voor deze moordpartijen. Voor Kagame was het de vraag of Kabila de solidariteit tussen hen zou verbreken of hem alsnog zijn internationale geloofwaardigheid zou teruggeven. Kigali was erg wantrouwend ten aanzien van haar bondgenoot en vreesde dat zij op termijn verraden zou worden. Voor Oeganda waren de zaken duidelijker. Museveni hield niet op te verkondigen dat hij een hegemonische macht in het gebied van de Grote Meren wilde worden. Het nieuwe Kongolese regime moest geen illusies koesteren: Kabila zou niet de rol spelen die Mobutu gedurende decennia had gespeeld.³⁰⁴

Hiernaast bestond voor Rwanda en Oeganda nog steeds het probleem van de gewapende bendes die vanuit de grensstreek beide landen geregeld binnenvielen. Het Kongolese leger was niet in staat dit te bestrijden. Voor Rwanda betrof het de Interahamwe en ex-FAR die vanuit de nationale parken razzia's in Kivu of Rwanda hielden. Oeganda had te kampen met de strijders van het NALU³⁰⁵ en het ADF die zich sinds midden jaren negentig in de bergen van Ruhenzori en de grensstreek schuilhielden. Zij rekruteerden soldaten uit de vroegere Zairese en Rwandese legers. Museveni en Kagame beschuldigde het Kongolese regime ervan deze bendes te gebruiken als politiek instrument om zijn onafhankelijkheid tegenover beide leiders te herbevestigen.³⁰⁶ De niet-Tutsi eenheden van de FAC³⁰⁷ waren niet echt geneigd de Maï Maï, ex-FAR en Interahamwe te bevechten. De medeplichtigheid van het Kongolese leger met de opstandelingen werd op frappante wijze geïllustreerd toen honderden Hutu strijders op 11 december 1997 via Bukavu naar Rwanda reisden. Uit voorzorg waarschuwde de radiozender *La voix du Patriote* de mensen dat ze best thuis bleven. Het incident werd voorgesteld als een aanval van de Maï Maï en ex-FAR die met

³⁰³ *Idem.*

³⁰⁴ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.207-208.

³⁰⁵ National Army for the Liberation of Uganda.

³⁰⁶ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.208-209.

³⁰⁷ Forces armées congolaises.

succes teruggeslagen werd door de FAC, maar eigenlijk lieten de Kongolese militairen de rebellen gewoon passeren. Zij vuurden in de lucht om hun collega's van het FPR ervan te overtuigen dat ze hard weerstand moesten bieden. In andere gevallen escorteerden FAC eenheden de rebellen tot aan de grens.³⁰⁸

Het is duidelijk dat de alliantie tussen de drie landen snel ongemakkelijk werd. Vanaf februari 1998 werden de tekenen van onafhankelijkheid ten aanzien van de Tutsi entourage steeds manifester. De opkomst van de Katangese aanhang in de beslissingsferen was een teken dat Kabila zijn bondgenoten in de steek liet. De afzetting van Tutsi notabellen liet niet lang op zich wachten. Allereerst werden de Banyamulenge met beslissingsbevoegdheid aan de kant gezet. Het meest bekende voorbeeld is dat van Déogratias Bugera, een Tutsi uit Masisi, die na de machtsovername van Kabila tot secretaris generaal van de alliantie werd benoemd. Hij werd in maart uit de ministerraad gezet en werd uiteindelijk in juni gedegradeerd tot minister van Staat, zonder duidelijke bevoegdheden. In de andere gevallen werden vooral de leden van de ministeriële Tutsi kabinetten geviseerd.³⁰⁹

Ook op militair vlak spande het regime zich in de Tutsi dominantie te temperen. De autoriteiten in Kinshasa probeerden de samenhang van de Banyamulenge contingenten te breken door hen te verdelen over het hele Kongolese territorium. In mei deden geruchten de ronde over het vertrek van James Kabarebe, een Rwandese Tutsi. Hij was benoemd aan het hoofd van de FAC na de afzetting van één van de voornaamste stichters van het AFDL, commandant Masasu Nindinga. In juli werd Kabarebe vervangen door een Katangees, Célestin Kifwa³¹⁰, en gedegradeerd tot rang van 'speciale militaire raadgever' van de president.³¹¹

De diplomatieke betrekkingen tussen Kongo, Rwanda en Oeganda waren al in mei bevroren toen Museveni en Bizimungi twee invitaties van Kabila afsloegen om deel te nemen aan internationale ontmoetingen in Kinshasa. Ter zelfde tijd werden door Kongolese ministers zware beschuldigingen geuit aan het adres van Oeganda. Op 22 mei stelde de minister van economie, Victor Mpyo, Oegandese handelaars³¹² verantwoordelijk voor de smokkel in hout, goud en diamanten tussen Oost-Kongo en Kenya.³¹³ Andere bronnen getuigen van de moeilijkheden die de alliantie had om een deel van haar oorlogsbuit los te krijgen. De

³⁰⁸ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.177.

³⁰⁹ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.211-212.

³¹⁰ Kifwa was eveneens de schoonbroer van Kabila.

³¹¹ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.212.

³¹² Sommigen onder hen waren hoog geplaatst in de regering.

³¹³ North Kivu: Into the Quagmire? An Overview of the Current Crisis in North Kivu, ICG, 18 August 1998, p.13.

onvergoede oorlogsschulden van Kabila ten aanzien van zijn oude bondgenoten spelen eveneens een belangrijke rol in de toename van de spanningen.³¹⁴ Rwanda en Oeganda hadden Kabila dan wel geholpen Mobutu te verslaan, maar Kabila vond dat ze te veeleisend werden wat de 'oorlogsschulden' betrof. Volgens een rapport van International Crisis Group wilde Kabila een nieuwe geopolitieke orde vestigen in de regio op basis van nieuwe allianties met Soedan, Zimbabwe, de Centraal Afrikaanse Republiek, Angola en de strijdkrachten vijandig aan de regimes van Kagame en Museveni (ex-FAR, Interahamwe, ADF...).³¹⁵ Deze kentering in de alliantie liet Kabila toe om naar het voorbeeld van zijn voorganger opnieuw aan te knopen bij de traditie van de geostrategische bevestiging van een Groot-Zaïre.³¹⁶

Begin juni deden geruchten de ronde dat er een nieuwe oorlog op til was. De logistieke en militaire middelen die de Interahamwe en ex-FAR ter beschikking kregen werden uitgebreid. Ten noorden van Goma werden wapens gedropt en de trainingskampen waren bevolkt met Rwandese rekruten afkomstig uit Tanzania, Oeganda, Kongo-Brazzaville en de Centraal Afrikaanse Republiek.³¹⁷ Ook Tutsi bronnen maakten melding van het feit dat een onvermijdbare oorlog tussen Kongo en Rwanda werd voorbereid. De vraag was alleen wie als eerste zou aanvallen. Volgens dezelfde bronnen deinsde Kabila niet terug voor een alliantie met de Interahamwe en een verzoening met de Mai Mai.³¹⁸

Eind juni was er sprake van een dreigende aanval op Rwanda door de FAC. Tussen maart en mei werden honderden Kongolese troepen naar Kivu gestuurd onder het voorwendsel van ordehandhaving. Er werd verwacht dat de oorlog ontketend zou worden door de Kongolese regering die het komen en gaan van Rwandese en Oegandese troepen niet langer tolereerde. Minister Victor Mpoyo verklaarde aan Colette Braeckman: "*Sachez bien ceci: nous n'allons pas accepter qu'une partie de notre territoire soit occupée en permanence. Nous allons récupérer ce territoire et même élargir le 'no man's land' du côté rwandais de la frontière. Afin que leur armée ne puisse plus se permettre d'entrer chez nous comme dans un bois. Nous allons chasser les rwandais de l'Est de notre pays, et même les accompagner jusque dans leur capitale pour être sûrs qu'ils ne reviennent plus. Après tout, nous avons besoin aussi d'une zone de sécurité.*"³¹⁹

³¹⁴ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.213.

³¹⁵ North Kivu: Into the Quagmire? An Overview of the Current Crisis in North Kivu, ICG, 18 August 1998, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.209.

³¹⁶ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.208-209.

³¹⁷ North Kivu: Into the Quagmire? An Overview of the Current Crisis in North Kivu, ICG, 18 August 1998, p.13.

³¹⁸ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.213.

³¹⁹ *Le Soir*, 9 septembre 1998.

In deze periode van sluimerende politieke spanningen verklaarde de Kongolese president op 28 juli dat hij definitief een einde zou maken aan de aanwezigheid van Rwandese troepen in Kongo. De verklaring was niet agressief, maar wel onherroepelijk en met onmiddellijke in werking treding. *“Le commandant suprême des Forces armées nationales congolaises, le chef d’état de la République démocratique du Congo et ministre de la Défense nationale, informe le peuple congolais qu’il vient de mettre fin à dater de ce lundi 27 juillet 1998 à la présence de militaires rwandais qui nous ont assistés pendant la période de la libération du pays. Il remercie, à travers ces militaires, tout le peuple rwandais de la solidarité qu’ils nous a témoignée jusque là. Aussi félicite-t-il la grandeur d’âme du peuple congolais démocratique d’avoir toléré, hébergé et encadré ces soldats amis durant leur séjour passager dans notre pays. Ceci marque la fin de la présence de toutes forces militaires étrangères au Congo.”*³²⁰ Het bericht veroorzaakte onmiddellijk paniek in de Rwandese, Oegandese en Burundese rangen. Diezelfde dag nog staken Kongolese Tutsi de Kongo rivier over om te vluchten naar Brazzaville. Het vertrek van de Rwandese soldaten verliep niet vlekkeloos. De huizen en appartementen van bepaalde Rwandese officiers die in Gombe verbleven, werden onder dwang leeg gemaakt. De bewoners werden manu militari naar de luchthaven van N’djili gebracht en onmiddellijk ingescheept richting Kigali. Tijdens de operatie werden enorme veiligheidsmaatregelen getroffen in de hoofdstad.³²¹

De brutale manier waarop de Rwandese militairen naar huis werden gestuurd, kan op twee verschillende manieren worden verklaard. Het is mogelijk dat een militaire staatsgreep werd voorbereid terwijl Kabila in Cuba verbleef. De minister van volksgezondheid Sondji zou dit hebben opgevangen en waarschuwde meteen de president. Volgens het persagentschap DIA heerste er grote ontevredenheid onder de Tutsi commandanten. Zij vonden dat ze onterecht van de macht waren verdreven.³²² Wellicht werd vooral gedoeld op de afzetting van James Kabarebe, een beslissing die de andere Kongolese Tutsi en Rwandese commandanten in de hoofdstad had gealarmeerd. Tijdens de afwezigheid van Kabila hielden de commandanten minstens drie vergaderingen per dag. De veiligheidsdiensten vonden dit verdacht en hadden het voorgevoel dat een staatsgreep werd voorbereid. Doch, indien er echt een staatsgreep op til was, zou Kigali hier waarschijnlijk van op de hoogte zijn. Rwanda zou deelgenoot zijn van de samenzwering en ageren via ‘commandant James’ en de Banyamulenge ministers Bizima Kahara en Déogratias Bugera die, toeval of niet, niet in Kinshasa waren op het ogenblik dat Kabila de beslissing nam de Rwandese militairen naar

³²⁰ Communiqué publié dans le Bulletin de l’Agence Congolaise de Presse, 28 juillet 1998, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.214-215.

³²¹ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.215.

³²² Agence de presse DIA internationale, 29 juillet 1998, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.216.

huis te sturen. Volgens deze laatste hypothese zou Kigali op een openlijke crisis tussen beide landen hebben aangestuurd, misschien zelfs op een grootschalige aanval op de Interahamwe in het Noordwesten van Rwanda. In elk geval tonen de snelle manier waarop de Banyamulenge zich bij de rebellie aansloten en de goede coördinatie van hun acties aan dat Kigali goed was voorbereid en niet zomaar verrast kon worden.³²³

Anderzijds is het moeilijk te geloven dat Kabila niet wist welke risico's hij nam door unilateraal te beslissen de Rwandese militairen weg te sturen. Bovendien wees alles er op dat de actie goed voorbereid en uitgevoerd was. De president kon zich in ieder geval verwachten aan een reactie van de Banyamulenge soldaten voor wie de aanwezigheid van Rwandese militairen onmisbaar was in een atmosfeer die steeds meer anti-Tutsi werd. Mogelijkerwijs rekende Kabila al op de steun van de landen van zuidelijk Afrika toen hij zijn beslissing nam.³²⁴ Het is in elk geval duidelijk dat Kabila ervoor koos te steunen op de landen van de SADC³²⁵ in zijn strijd tegen Rwanda en Oeganda.³²⁶

3.3 “Bezettingsoorlog”

De tweede rebellie brak uit niet lang nadat Kabila het vertrek van de Rwandese soldaten aankondigde. De allereerste incidenten vonden plaats op 2 augustus in Bukavu toen een groep Banyamulenge soldaten de centrale gevangenis bestormde en alle gedetineerden bevrijdde: Zuid-Kivu distantieerde zich van het Kabila regime. De volgende dag vond een ander oproer plaats, dit maal in de hoofdstad. Ook hier lag het ongenoegen van de Banyamulenge over de terugtrekking van de Rwandese soldaten uit Kongo aan de basis. Tezelfdertijd lanceerde James Kabarebe zijn offensief in de provincie *Bas-Congo*: er werd een luchtbrug ingesteld tussen Goma, Kigali en de militaire basis van Kitona. Duizenden soldaten konden op deze manier van de achterbases in Oost-Kongo 1500 kilometer westwaarts worden gevlogen.³²⁷ Op de militaire basis van Kitona volgden duizenden soldaten van het oude Mobutu leger sinds vijftien maanden een heropvoedingstage. Aanvankelijk waren er 40.000 soldaten die onder de leiding stonden van Tutsi instructeurs. Door ondervoeding en gebrek aan aandacht gaven velen er de brui aan zodat er op 4 augustus nog maar 12.000 soldaten overbleven. Commandant James rekende erop de

³²³ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.216-217.

³²⁴ In juni werd in Kinshasa een top georganiseerd van de COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa). Hieraan nam het merendeel van de presidenten van de zuidelijke Afrikaanse landen deel. Museveni en Bizimungu waren om diplomatieke boycotredenen niet aanwezig.

³²⁵ Southern African Development Community.

³²⁶ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.217-218.

³²⁷ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.219-222.

misnoegde soldaten voor zich te winnen en slaagde hier in nadat hij had onderhandeld over hun salaris en positie in het toekomstige regime.³²⁸

De opstandelingen bevonden zich op 450 kilometer ten zuidwesten van de hoofdstad en rukten snel op. De Kongolese rebellen van Kitona dienden als stoottroepen bij de aanval op Kinshasa. Ondertussen had Kabila, overrompeld door de verrassingsaanval, versterking naar de hoofdstad laten komen en vonden in Kinshasa anti-Rwandese betogingen plaats.³²⁹ Op 14 augustus namen de rebellen de grote stuwdam van Inga in en verbraken de stroomvoorziening naar Kinshasa en Brazzaville; de Kongolese hoofdstad zag zich tevens beroofd van drinkwater. De agressors hoopten dat de bevolking in de hoofdstad hierdoor in opstand zou komen tegen de president, maar hun reactie was totaal tegenovergesteld: de inwoners schaarden zich als één man achter hun president. De rebellen waren al geïnfiltreerd in de uitgestrekte hoofdstad en wilden de internationale luchthaven van N'djili, de gebouwen van de radio/televisie en de presidentiële residentie innemen. De minister van Informatie Didier Mumengi spoorde de bevolking aan tot verzet en maakte hierbij gebruik van anti-Tutsi slagzinnen.³³⁰ Ook de speciale raadgever Abdoulaye Yerodia schitterde in de Tutsi jacht: *“Il faut écraser la vermine, éradiquer les Tutsis rwandais et ougandais! Les Tutsis risquent de connaître la triste expérience des Juifs! Les Tutsis sont perfides, brutes, rancuniers et sanguinaires. Les Tutsis sont des déchets, des microbes, que l'on doit éradiquer avec méthode et résolution!”*³³¹ De bevolking beantwoordde deze oproepen door elke vreemdeling, met of zonder Tutsi trekken, weg te jagen. De geïnfiltreerde rebellen – of diegenen die erop geleken - werden snel ontmaskerd, uitgekled, geslagen en ten slotte vermoord. Deze reactie van zelfverdediging heeft ongetwijfeld de voortgang van de rebellen afgeremd.³³²

De snelheid en effectiviteit waarmee James' interventie werd opgezet wijzen op het falen van Kabila als oorlogschef: hij had een sluimerende staat van muiterij als een kanker laten woekeren te midden van een heterogeen samengesteld leger boordevol gefrustreerde soldaten die niet zouden aarzelen zich te verkopen aan de meest biedende. Maar ook Kigali en Kampala begingen een fout door te denken dat een offensief zoals dat van 1996 het regime van Kabila op de knieën zou krijgen. Eigenlijk maakten de Tutsi dezelfde fout als het FPR toen het in oktober 1990 Rwanda binnenviel. Commandant Fred Rwigema geloofde toen ook dat enkele heftige militaire uitvallen zouden volstaan om het einde van het regime

³²⁸ *Libération*, Paris, 22-23 août 1998.

³²⁹ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.223.

³³⁰ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.108-109.

³³¹ *Demain le Congo*, août 1998.

³³² MUHINDO, V., *op. cit.*, p.109-110.

Habyarimana te bewerkstelligen. Dit bleek achteraf een serieuze vergissing. Daarnaast waren de politieke leiders van Oeganda en Rwanda erg arrogant waardoor ze de reactie van de leiders van zuidelijk Afrika totaal onderschatten. Zij waren immers eveneens gegadigden en eisten hun deel van de politiek/commerciële ruimte in Kongo. Voor de Angolese regering was het probleem voornamelijk politiek. De inlichtingendiensten waren er van overtuigd dat UNITA contacten onderhield met de Kongolese rebellenleiders. Hoewel de relaties tussen Luanda en Kabila verre van perfect waren, was het voor de Angolese regering van primordiaal belang dat Kabila UNITA niet zou helpen. UNITA had in Angola de controle over de diamantvelden en had een zeer goede verstandhouding met de diamantsector in de Kongolese Kasai. Het Angolese leger was een goed uitgeruste en getrainde macht en wilde met Kabila een militair vormingsprogramma opstarten om de stabiliteit van Kongo te vergroten zodat het land de achterbases van UNITA kon bestrijden.³³³ De interventie van Zimbabwe was vooral geïnspireerd door economische overwegingen. Kongo had aanzienlijke schulden ten aanzien van Zimbabwe en de regering vreesde dat het nooit het geld in handen zou krijgen wanneer het zich nu afkeerde van Kabila. Daarnaast wilde Zimbabwe de Kongolese markt binnendringen door te investeren in de mijnsector. Ten slotte voelde Zimbabwe de drang zijn diplomatieke onafhankelijkheid tegenover de grote broer Zuid-Afrika te benadrukken. Het land beschikte over een professioneel leger en een niet verwaarloosbare militaire industrie en er zouden in het kader van de ACRI³³⁴ toekomstige vredesoperaties vertrekken vanuit Zimbabwe naar andere Afrikaanse landen in crisis. Soedan dat Mobutu steunde in zijn strijd tegen de opstand van Kabila, koos nu de zijde van Kabila tegen de nieuwe rebellie. Deze keuze werd ingegeven door het conflict dat Khartoum en Kampala tegenover elkaar plaatste. Maar de verschuivingen in de allianties gingen nog verder dan dat. De Maï Maï die Kabila bestreden hadden voor hij aan de macht kwam, lieerden zich nu met hem in het kader van een anti-Tutsi coalitie. Gedreven door een zelfde logica voegden ook de ex-FAR en Interahamwe zich bij het Kabila kamp, hoewel zij minder dan een jaar geleden nog massale verliezen hadden geleden door toedoen van Kabila en zijn toenmalige bondgenoten. De FAR werden teruggehaald uit de buurlanden, herbewapend, opnieuw getraind en opgesteld.³³⁵ Volgens een rapport van de Verenigde Naties verleende deze nieuwe opmerkelijke relatie de Interahamwe en ex-FAR een vorm van legitimiteit.³³⁶

³³³ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.224-225.

³³⁴ African Crisis Response Initiative.

³³⁵ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.232-234.

³³⁶ Nations Unies, Conseil de Sécurité, *Final Report of the International Commission of Inquiry (Rwanda)*, 18 novembre 1998, S/1998/1096, §86-87, geciteerd door REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.232-234.

Het is belangrijk te weten dat als Oeganda en Rwanda de regering Kabila werkelijk wilden destabiliseren, het alternatief voor de opvolging niet direct voor de hand lag. De rebellie, bestaande uit een bont allegaartje van gewapende bendes, had immers geen duidelijk politiek profiel. In Goma en Kigali waren er vele presidentskandidaten die allen een andere agenda voor ogen hadden en zich verenigden in het RCD³³⁷, voorgezeten door Wamba dia Wamba. De samenstelling van het RCD was uitermate heterogeen. Vooreerst waren er de Banyamulenge die deel hadden uitgemaakt van de regering of de entourage van Kabila en Kinshasa snel hadden verlaten richting Kigali, vervolgens richting Goma. Onder hen bevonden zich Bizima Karaha, Déogratias Bugera en Moïse Nyarugabo, allen aan de kant gezet ten voordele van de Katangezen. Daarnaast waren er ook de lokale Banyamulenge functionarissen zoals de vice-gouverneur van Zuid-Kivu Benjamin Serukiza en de burgemeester van Bukavu Munyonyo Mutwale. Naast de verschillende AFDL leden herbergde het RCD de oude reformistische Mobutisten, gegroepeerd rond Kengo Wa Dondo. Het RCD werd verder bevolkt door vertegenwoordigers van een linkse intellectuele diaspora: Wamba dia Wamba, voorzitter van het RCD en professor aan de universiteit van Dar-es-Salaam en Jaques Dépelchin, net als Wamba een verdediger van het Afrikaanse socialisme. Ten slotte was er een groot deel dat niet onder een gemeenschappelijke noemer kan worden geplaatst. Vaak ging het om verdrongen van de macht in Kinshasa of mensen die openlijk oppositie voerden tegen de regering Kabila.³³⁸

De belangrijkste beslissingen van het RCD werden in Kigali genomen. Aan het hoofd van elk orgaan werd een Kongolees geplaatst die diende als dekmantel voor een Tutsi grijze eminentie. Zo droeg Moïse Nyarugabo, Munyamulenge uit Zuid-Kivu, het breedsprakige petje van 'eerste vice-president van het Politiek Bureau van het RCD' en 'adjunct' van zijn president Wamba dia Wamba. Deze organisatievorm roept herinneringen op aan de 'zichtbare' structuur van de Rwandese macht: de vice-president en de commandant van het APR Paul Kagame hield zich schuil achter de ceremoniële Hutu president Bizimungu. Enkele RCD leiders liepen over van woede omwille van het Rwandese overwicht en richtten zich tot bondgenoten die als minder 'beklemmend' werden beschouwd: nog liever de Oegandezers dan de Rwandezers.³³⁹ Te midden van het RCD welden de spanningen op en kwamen uiteindelijk tot uitbarsting.³⁴⁰

Van het begin af aan werd het RCD geplaagd door verschillende problemen, waarvan de interne strijd tussen de facties voor het leiderschap er één was. De persoonlijke conflicten

³³⁷ Rassemblement Congolais pour la Démocratie.

³³⁸ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.223-226.

³³⁹ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.159-160.

³⁴⁰ *Idem*, p.167.

werden in de eerste plaats veroorzaakt door de Rwandees-Oegandese machtsstrijd. Daarnaast wilden Rwanda en Oeganda het RCD voortdurend verzwakken om te voorkomen dat de beweging in alle onafhankelijkheid zou handelen.³⁴¹

De interne machtsstrijd zorgde ervoor dat Wamba dia Wamba zich met een groep vertrouwelingen afscheidde om een nieuwe factie RCD-Kisangani op te richten. Door deze splitsing verzwakte het Kongolese front tegenover het dubbele spel van Kigali en Kampala. RCD-Kisangani versnipperde later mede door toedoen van Museveni en moest plaats maken voor verschillende rivaliserende facties. Museveni en Kagame verdeelden de invloedssfeer in het Oosten en laten er tot op de dag van vandaag hun hegemone ambities zegevieren. Maar Rwanda lijkt nog steeds niet voldaan. Het heeft steeds de Oegandese bezettingszone willen binnendringen: de moorddadige confrontaties in Kisangani (2000) en Ituri (2002) zijn hiervan het bewijs. De nieuwe administratieve vorm die hieruit voortkwam roept herinneringen op aan de koloniale administratie die rond de jaren vijftig Lubero en Beni aan de *Oriëntale* provincie hechtte. In 1999 werd een stedenband protocol ondertekend door Goma, Bukavu en Rwanda. Het akkoord bevestigde de veranderlijkheid van de grenzen tussen Rwanda en Kongo en markeerde volgens sommigen het aanhechtingsproces van Kivu waaraan Rwanda nog steeds vasthoudt, hierin bijgestaan door buitenlandse lobbies die de Rwandese politiek in Kongo ondersteunen.³⁴²

³⁴¹ MUHINDO, V., *op. cit.*, p.167-168.

³⁴² MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.192-193.

4. Een nieuwe politieke en economische orde

De gevolgen van de oorlogen van 1996 en 1998 voor de politieke situatie Noord-Kivu zijn erg groot. De oorlog van het AFDL stelde Rwanda en Oeganda in staat gewapenderhand hun positie in de regio te verstevigen. Door conflicten binnen het kamp van de geallieerden werd Kivu na 1998 opgedeeld in verschillende invloedssferen. Het grootste deel van Kivu kwam in de Rwandese zone te liggen. Rwanda kon via de steun van de Banyarwanda haar hegemonische ambities in Kivu verder zetten.

4.1 Politieke onzekerheid in Kivu

Na de machtsovername van Kabila op 17 mei 1997 verkeerde de hele Kivu provincie in een onzekere politieke situatie. Enerzijds gingen de confrontaties tussen het AFDL leger, voornamelijk geleid door Rwandese en Banyamulenge commandanten, en de verschillende gewapende bendes – Maï Maï, Interahamwe, ex-FAR, guerrilla's werkzaam aan de grens met Oeganda – gewoon verder. Deze moorddadige confrontaties maakten vele slachtoffers onder de burgerbevolking en brachten een ware Tutsi haat met zich mee. Anderzijds werden pacificatiepogingen ondernomen in Kinshasa, Kivu en het buitenland om de spanningen te neutraliseren die al dertig jaar tussen 'authentieke Kongolezen' en 'mensen van twijfelachtige afkomst' heersten.³⁴³

De vijandelijkheden speelden zich vooral af in het zuidelijk deel van Noord-Kivu, meer bepaald in de gewesten Masisi en Kalehe. De aanstelling van een nieuwe administratie en de houding van de Tutsi militairen ten aanzien van de traditionele autoriteiten waren hiervan de voornaamste oorzaken. Vele traditionele autochtone chefs werden vervangen door nieuwe verantwoordelijken, allen Tutsi. Deze veranderingen wekten de woede van de bevolking op: vooral de jongeren die hun ouders hoopten op te volgen waren hierdoor erg misnoegd.³⁴⁴

Uit het "*Rapport sur la situation qui prévaut actuellement dans la province du Nord et du Sud-Kivu*", dat rechtstreeks aan Kabila werd gericht, komen een aantal interessante bevindingen naar voren. Allereerst had de bevolking het gevoel betrokken te worden bij een oorlog tussen Rwandezes – ex-FAR en Interahamwe tegen Tutsi soldaten – op eigen grondgebied. De moordpartijen in Masisi waren het werk van de Interahamwe en ex-FAR aan wie de autoriteiten niet het recht wilden verlenen terug naar hun land van herkomst te

³⁴³ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.125.

³⁴⁴ *Cf. infra.*

gaan. Hieruit ontstaat de idee dat de Rwandese autoriteiten niet wilden dat de Interahamwe en ex-FAR terugkeerden. Zij hadden liever dat het gevecht zich op Kongolese bodem afspeelde.³⁴⁵ Daarnaast werden de traditionele chefs en notabelen vernederd door de bezettende macht.³⁴⁶ In deze context is er ook sprake van de Maï Maï die de waardigheid van de traditionele chefs wilden verdedigen tegen de Tutsi vreemdelingen.³⁴⁷

Na de machtsgreep van Kabila spande het middenveld zich in om compromissen te vinden en oplossingen voor te stellen om de crisis te ontmijnen. In juli en augustus 1997 organiseerden verschillende organisaties acties in Masisi, Kalehe en Rutshuru. Zij wilden niet enkel de gewelddaden veroordelen, maar ook constructieve oplossingen aandienen en richtten daarom hun voorstellen rechtstreeks tot de president. De stevige verankering van middenveldorganisaties in Kivu komt voort uit een traditie van conflictbeheer die in deze regio een etnische wending heeft genomen en vaak de grond- en handelsconflicten verbergt. Een goed voorbeeld zijn de eerder besproken acties opgezet door verschillende civiele organisaties ten einde de etnische confrontaties te pacificeren die zich in 1993 in Masisi afspeelden (*Cf. Supra*).³⁴⁸

Het verenigingsleven zocht in de eerste plaats naar militair/politieke oplossingen. Op militair gebied was er nood aan een sterke generaal wiens bevelen alle militairen opvolgden zodat de Rwandese invallen op een grondige manier konden worden aangepakt. Daarnaast moesten alle Rwandese militairen terugkeren naar hun land en was het voor soldaten niet langer toegelaten buiten hun dienst gewapend te paraderen. Vervolgens dienden de traditionele chefs in ere hersteld te worden en hun macht versterkt. De provinciale autoriteiten en de politiek/administratieve eenheden mochten niet van 'bedenklijke afkomst' zijn. Hiermee verband houdend, werd tevens verzocht om een snelle nationaliteitsidentificatie en de uitgave van identiteitskaarten. De Tutsi en Hutu die als Kongolees werden erkend, mochten onder geen beding clandestiene onderhandelingen voeren met Rwandese Hutu en Tutsi. Ten slotte zou een campagne worden georganiseerd over het vreedzame samenleven van alle tribale gemeenschappen gevestigd op een zelfde territorium.³⁴⁹ Het merendeel van deze voorstellen is identiek aan diegene die naar voren kwamen tijdens de bezinningsronden georganiseerd in Noord-Kivu in 1993-94. Bepaalde punten zoals de terugkeer van niet-Kongolezen en een identificatieprocedure leken toen

³⁴⁵ Rapport sur la situation qui prévaut actuellement dans la province du Nord et du Sud-Kivu (juillet-août 1998), s.l. s.d., p.2-4, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.126-127.

³⁴⁶ Aan basis voor de Tutsi haat en de vijandelijkheden in Masisi lag het feit dat Tutsi militairen de chef Chabango van Kalehe en enkele van zijn notabelen verplichtten 'drager' te spelen voor hen. *Cf. REYNTJENS, F. (1999), op. cit.*, p.178.

³⁴⁷ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.128-130.

³⁴⁸ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.132-133.

³⁴⁹ Rapport sur la situation qui prévaut actuellement dans la province du Nord et du Sud-Kivu (juillet-août 1998), s.l. s.d., p.8-9, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.132-134.

ononderhandelbaar. Het is onmogelijk het verband na te gaan tussen de verdiensten van de middenveldorganisaties en de afname van de spanningen. In elk geval wees de Campagne pour la paix (CPP) er in november 1997 op dat de toestand in Masisi, Rutshuru en Walikale begon te bedaren.³⁵⁰ Ondertussen was de bevolking nog steeds getraumatiseerd door de gewelddaden die zij had ondergaan: hele dorpen, scholen en ziekenhuizen waren afgebrand en op vele plaatsen was er een totale afwezigheid van traditionele, militaire en politiek/administratieve autoriteiten wat de Interahamwe de kans bood rustig hun gang te gaan. Op ander plaatsen riepen bepaalde Hutu zichzelf uit tot chef; zij omringden zich met Interahamwe en gewapende Hutu. Bovendien werd het anti-Tutsi gevoel veralgemeend.³⁵¹

De CPP organiseerde tussen 8 en 13 november een reeks bezinningsdagen in Goma waaraan een tiental ONGD, middenveldorganisaties en lokale coöperatieve verenigingen deelnam. Toch spande niet alleen het verenigingsleven zich in om de spanningen in Kivu te doen afnemen. Begin september werden op initiatief van de minister van Binnenlandse Zaken twee pacificatiecommissies opgericht – één voor Noord- en één voor Zuid-Kivu – met als doel de oorzaken van de conflicten na te gaan en oplossingspistes voor te stellen zodat er een klimaat van vrede en verzoening zou ontstaan tussen de verschillende bevolkingsgroepen. De samenstelling van de commissies was aan strikte voorwaarden onderworpen en enkel toegankelijk voor diegenen die de politiek en het actieplan van het AFDL accepteerden. Toch waren alle 46 deelnemers afkomstig uit één van beide provincies en werden bij de opstelling van de lijsten de etno-geopolitieke criteria in acht genomen. Een cel van acht leden, van wie er twee het ministerie van Binnenlandse Zaken vertegenwoordigden, stond in voor de coördinatie. De cel werd – zeer uitzonderlijk – geleid door een vrouw, Colette Madishi Ramm.³⁵²

De commissie in Noord-Kivu verzamelde een hele reeks klachten van de lokale bevolking en hun verantwoordelijken. De thematiek berustte op de confrontatie tussen autochtonen en allochtonen: overschrijding van bevoegdheid van beambte ten aanzien van de traditionele macht door de Bahutu en Batutsi, invasie van Masisi door het Rwandese leger, de aanwezigheid van honderdduizenden gewapende Rwandese vluchtelingen die de autochtonen tot menselijk schild maakten en het Kongolese territorium tot een slagveld, het bestaan van geheime akkoorden tussen president Kabila en de Tutsi aan wie Kabila Kivu

³⁵⁰ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.134.

³⁵¹ Campagne pour la paix, Gestion pacifique des conflits. Analyse de la situation sociale du Nord-Kivu, novembre 1997, p.3-8, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.135.

³⁵² WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.136.

verkocht zou hebben, het Tutsi triumfantisme³⁵³ en de vernederende acties tegenover de autochtone bevolking en hun autoriteiten ...³⁵⁴

Na een maand van overleg met de lokale notabelen, de verantwoordelijken van de NGO en de lokale bevolking werd door de commissie een algemeen rapport opgesteld waarin een reeks aanbevelingen werd gedaan over politieke, sociale, culturele en veiligheidsaspecten: oprichting van een identificatiedienst, veiligheidsmaatregelen om het nationaliteitsprobleem op te lossen, heroprichting van gerechtshoven en rechtbanken, ontwapening van gewapende bendes, herstel van de vernietigde socio-economische structuren, massa-educatie over vreedzaam samenleven...³⁵⁵ De pacificatiecommissie bekleemde twee punten met aandrang. Enerzijds onttrok de staat zich van zijn arbitraire functie; de vele vorige pacificatiecommissies waren zonder gevolg gebleven. Anderzijds vroeg de bevolking, moe gestreden en klaar voor vrede, dat deze commissie de laatste zou zijn en dat er snel de gepaste maatregelen zouden volgen. Toch kwam één belangrijke vraag niet ter sprake in de voorstellen van de pacificatiecommissie: de aanwezigheid van buitenlandse legers op Kongolees grondgebied.³⁵⁶

4.2 AFDL hegemonie en haar administratie in Noord-Kivu

In november 1996 kwamen de provincies Noord- en Zuid-Kivu als eersten onder AFDL administratie. De periode tussen de oprichting van de AFDL administratie in Kivu en haar machtsuitoefening in Kinshasa markeren het begin van een nieuwe politieke en economische orde. Om de bevolking onder haar macht te houden, stelde het AFDL een totalitair politiek systeem in: de enige partij die officieel aanvaard werd was het AFDL.³⁵⁷ De dominante ideologie lag besloten in het concept van 'bevrijding'. Toch werd de inhoud van deze bevrijdingsideologie nooit duidelijk gedefinieerd. Zelfs de leden van de AFDL coalitie³⁵⁸ hadden hierover een verschillende mening. Het programma was erg verward en tot een minimum beperkt. Het bevatte slechts enkele grote principes en actierichtlijnen.³⁵⁹ Het middenveld in Kivu besloot na zes maanden AFDL administratie: "*La dégradation*

³⁵³ Sommige Tutsi - Rwandezes en Kongolezen - die huizen hadden in de stad en op het platte land, eisten voertuigen op en eigenden zich de beste functies toe in de nieuwe administratie en het leger. Cf. REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.179.

³⁵⁴ Commission de Pacification du Nord-Kivu et du Sud-Kivu, Rapport du Comité du Nord-Kivu, adopté le 10 septembre 1997, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.138.

³⁵⁵ Commission de Pacification du Nord-Kivu et du Sud-Kivu, Rapport de la Commission, Goma, s.d., p.16-18, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.139.

³⁵⁶ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.139.

³⁵⁷ MARARO, S. (2003), p.174-175.

³⁵⁸ Groep Lemera, Cf. *supra*.

³⁵⁹ DE VILLERS, G., & WILLAME, J.C. (1998), *République Démocratique du Congo. Chronique politique d'un entre deux guerres, octobre 1996-juillet 1998*, Paris: L'Harmattan, p.32-34.

progressive de la situation (d'insécurité généralisée allant jusqu'à la mise en cause du droit à la vie et à la propriété) pourrait être la conséquence d'une absence d'un programme politique et économique et consensuel entre les différents acteurs de l'Alliance et sa faible diffusion... Au stade actuel, les dirigeants de l'AFDL devraient rapidement se concerter et se mettre d'accord sur un programme politique précis et apporter des explications sur les questions principales suivantes: la vision de l'AFDL, la transition démocratique, la question de la nationalité, la structuration de l'armée du Congo de demain, la récupération des biens mal acquis, les priorités du développement et la restructuration de l'économie, le fédéralisme et la restructuration de l'administration publique.»³⁶⁰

De AFDL staat had alle formele en informele controle-instrumenten en machtsmiddelen in handen. Deze instrumenten werden gebruikt om de bestaande orde te ontmantelen en te vervangen door een politiestaat. Het betrof hier niet alleen de MPR orde, maar ook – en vooral – de orde opgezet door de CNS. Op economisch vlak waren de nieuwe meesters vooral bekommerd om de monopolisering van de productiemiddelen: zij wilden alle andere groepen uitsluiten van het productieproces. Van in het begin waren alle economische activiteiten gericht op de oorlog. Ze wilden zich verzekeren van een autofinanciering en het dirigisme was zeer strikt. In dit kader moeten de mijncontracten worden gezien die het AFDL tussen september 1996 en mei 1997 afsloot met multinationals.³⁶¹ Alle ontwikkelingsprojecten die Kivu voor september 1996 tot een toonaangevende provincie op het vlak van ontwikkeling maakten, moesten plaats maken voor deze noodinterventies en verschillende vormen van plundering.³⁶²

In Noord-Kivu groeiden hierdoor de spanningen tussen autochtonen en allochtonen op commercieel gebied. De breuk tussen Goma en Lubero-Beni was een feit. De handel in deze twee laatste gebieden, gericht op Bunia, Kisangani en de Indische Oceaan via Oeganda, was het monopolie van de Nande. De handel langs de as Goma-Kigali en Bukavu-Kigali was het monopolie van de Tutsi die meestal '*opérateurs économiques rwandais*' werden genoemd. Deze laatsten voerden een valse concurrentie omdat ze commerciële transacties verrichtten zonder belastingen te betalen terwijl hun Kongolese collega's onderworpen waren aan taksen van allerlei aard. Op deze manier ontstonden twee concurrentiële handelsroutes: Butembo/Beni-Lubero/Nairobi en Goma/Bukavu-Kigali. Deze ontwikkelingen waren niet het

³⁶⁰ SOCIETE CIVILE, Réflexions sur la situation actuelle et l'avenir politique du Congo-Zaïre dans les régions libérées (Contributions et propositions de la société civile à l'AFDL), Goma, le 16 mai 1997, p.3., geciteerd door MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.176.

³⁶¹ Er werden vooral contracten gesloten met Noord-Amerikaanse ondernemingen zoals American Mineral Fields (AMF). Deze contracten werden door Kabila herzien toen hij aan de macht kwam.

³⁶² MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.177-178.

gevolg van politieke regelgeving; deze maffieuze praktijken zorgden ervoor dat het gebied op 'het Wilde Westen' begon te lijken.³⁶³

Goma viel op 2 november 1996 in handen van het AFDL-APR. Hier eindigde de ambtstermijn van de administratie Moto Mupenda en het gezag van Mobutu in Noord-Kivu. Om haar positie in de veroverde of 'bevrijde' gebieden te verzekeren, stelde het AFDL een nieuwe administratie aan. Deze nieuwe administratie, gewapenderhand opgelegd, droeg de stempel van Rwanda dat in die periode het militaire, politieke en diplomatieke initiatief nam. De administratie steunde vooral op de Tutsi van het APR en het AFDL en hun Kongolese bondgenoten. Een analyse van deze nieuwe administratie leert ons dat Kabila de zaken niet aanvoerde³⁶⁴, hoewel hij de ondertekenaar was van de beslissingen ingesteld door de autoriteiten van het AFDL.³⁶⁵

Goma was de hoofdzetel van de AFDL instellingen; van daaruit werden de beslissingen officieel voorbereid en uitgevoerd. Er werden een aantal nieuwe verantwoordelijken aan het hoofd van de provincie en de verschillende zones gesteld. Aangezien de provinciale administratie sinds juli 1993 geleid werd door het trio CERE-UMUBANO-FPR³⁶⁶, moesten er slechts enkele aanpassingen worden aangebracht in de structuur van de leidinggevende groep. Het merendeel van de autoriteiten die niet gedood of gevlucht waren, behielden hun positie. De grootste verandering lag in de aanstelling van Léonard Kanyamuhanga Gafundi als gouverneur van Noord-Kivu. Kamanzi Rusengo en Stanislas Kananura Ngiyiwabo werden benoemd tot gewestcommissarissen van Rutshuru en Masisi. Zij oefenden vanzelfsprekend een belangrijke functie uit in de lokale administratie, maar die was onbeduidend vergeleken met de doorslaggevende invloed van de Rwandese en Oegandese³⁶⁷ militaire chefs die alles achter de schermen manipuleerden. Er kwam aldus een regime tot stand waar de werkelijke macht in handen van de Tutsi lag die dankzij de manipulatie van de Banyamulenge een 'groep actoren zonder grenzen' vormde.³⁶⁸

³⁶³ LUMBI, P., *Guerre en RDC: enjeux économiques, intérêts et acteurs*, Observatoire Gouvernance-Transparence, 10 avril 2000.

³⁶⁴ Kabila kreeg pas enige beslissingsautonomie met de komst van de Katangezen in februari 1997. Cf WILLAME, J.C. (1997), *op. cit.*, p.51-52. Tot op dat ogenblik was Kabila de gegijzelde van de Tutsi die zijn volledige veiligheidsteam vormden.

³⁶⁵ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.178.

³⁶⁶ Cf. *supra*.

³⁶⁷ De huidige militaire structuur kenmerkt zich door een overwicht van niet enkel Tutsi, maar vooral van Tutsi geboren in Rwanda. Cf. ASSEMBLEE GENERALE DES NATIONS-UNIES, Rapport du Rapporteur spécial chargé d'enquêter sur la situation des droits de l'homme dans la République du Zaïre (actuellement République démocratique du Congo) en application de la résolution 1997/58 de la Commission des droits de l'homme, New York, 17 octobre 1997, p.15.

³⁶⁸ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.179-180.

De Hunde die zich in Masisi vaak lieerden met de Tutsi en in de oorlog aan de zijde van het AFDL vochten, werden in tweede positie gebombardeerd en kregen de posten van vice-gouverneur (Tussi Balume) en assistent zonecommissaris in Masisi (Shamamba Akilimali, alias Crocos). Het burgemeesterschap van Goma werd toevertrouwd aan een Nyanga. De twee meerderheidsgroepen van Noord-Kivu - Nande en Hutu - werden om het zo te zeggen politiek onschadelijk gemaakt en gemarginaliseerd door de twee minderheidsgroepen. De Nande kregen, afgezien van hun vertrouwelijke terreinen Lubero en Beni dat hun exclusief monopolie bleef, een marginale positie toebedeeld in de provincie en dit ondanks hun actieve deelname aan de oorlog van het AFDL.³⁶⁹ De Hutu, voornaamste doelwit van de oorlog van het AFDL in Kivu, werden volledig uitgesloten.³⁷⁰ Het AFDL regime vormde het hoogtepunt van de breuk tussen Hutu en Tutsi: de verdrukking van de Hutu was totaal.³⁷¹

Deze nieuwe administratie was enkel effectief in Goma en de onmiddellijke omgeving.³⁷² In dit beperkte gebied werden de eerste belangrijke wijzigingen aangebracht in de territoriale en traditionele administratie. In de traditionele administratie werden bepaalde autoriteiten systematisch gedood; anderen die aan de etnische zuivering ontsnapten, moesten vluchten. Velen van diegenen die het overleefden werden afgezet en vervangen door nieuwe mensen. In deze periode van politieke en administratieve omwentelingen werden bepaalde traditionele eenheden van de gewesten Nyiragongo, Rutshuru en Masisi toevertrouwd aan Tutsi.³⁷³ Op alle andere plaatsen in de zones Rutshuru, Masisi, Kalehe en Walikale – de zones Lubero en Beni bleven op dat ogenblik nog buiten de militaire operaties – liet het gezag van Goma zich minder voelen omdat dit het terrein bleef van de gezamenlijke zuiveringsacties geleid door de troepen van het NRA³⁷⁴ en het APR.³⁷⁵

In deze periode werden veel massaslachtingen geregistreerd.³⁷⁶ De vier genoemde zones in Noord-Kivu waren het doelwit van een autoritaire militaire politiek. Hiervoor bestaan twee mogelijke verklaringen. Vooreerst wilden de Rwandese autoriteiten gedurende de eerste weken een soort bufferzone installeren in deze regio waar de Kongolese autoriteiten geen

³⁶⁹ Kahanya Kimua Tasi behield zijn functie van provinciedirecteur, maar zijn macht werd tot een minimum herleid.

³⁷⁰ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.180.

³⁷¹ MARARO, S., (2004), *op. cit.*, p.147.

³⁷² Meer bepaald in de zone Nyiragongo, de hoofddij Bwisha in de zone Rutshuru, de groepen Kamuronza en Muvunyi/Shanga in de hoofddij van de Bahutu en de zone Masisi.

³⁷³ AZADHO, Droits de l'homme au Nord-Kivu. Une année d'administration AFDL. Plus ça change, plus c'est la même chose, Goma, novembre 1997, p.4, geciteerd door MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.181.

³⁷⁴ National Resistance Army (Oeganda).

³⁷⁵ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.181.

³⁷⁶ AZADHO, Nord-Kivu: existence des charniers et des fosses communes, mars 1997; APREDECI, CREP et GVP, L'Apocalypse au Nord-Kivu, Goma, octobre 1997, geciteerd door MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.181.

enkele macht uitoefenden.³⁷⁷ Daarnaast is dit de enige regio in Kivu – met uitzondering van de zone Fizi – waar sinds 1993 onophoudelijk oorlog werd gevoerd en waar de bevolking bijgevolg meer gewend was aan de omgang en het gebruik van wapens. De gewapende onderwerping van deze regio betekende een voortdurende bron van bezorgdheid voor de Rwandese autoriteiten en het AFDL.³⁷⁸

Vanaf mei 1997 tot augustus 1998 transformeerde de rebellenbeweging zich in leidende partij. De bezetting werd nu steeds meer als onverdraagbaar beschouwd.³⁷⁹ Vooral het middenveld dat tijdens de transitiejaren een opmerkelijk politiek gewicht had verworven verzette zich. De bezetting werd om twee redenen door het verenigingsleven bekritiseerd. Allereerst was er de terugkomst van het autoritarisme; het AFDL zocht een machtsgebied net zoals het MPR aan het begin van haar oprichting in 1967 had gedaan. Er was sprake van een onderdrukking van de vrije meningsuiting, politieke intolerantie, herinvoering van een persoonlijke vereringcultus ten aanzien van het staatshoofd, hertribalisering van het politieke leven...³⁸⁰ Maar de macht werd ook als vreemd - in de eigenlijke zin van het woord - ervaren. De spanning tussen autochtonen en allochtonen in Kivu steeg zichtbaar en vormde de basis voor nieuw geweld.³⁸¹

Om af te rekenen met de kritieken van het verenigingsleven besloten enkele regeringleden van het AFDL het netwerk van ontwikkelingsorganisaties beter in het oog houden. Materialen en gebruiksvoorwerpen van de ONGD werden door het gezag geconfisqueerd, de administratieve toezichthoudende instanties werden verveelvoudigd en bepaalde ONGD werden gepolitiseerd.³⁸² Bovendien werd een nieuwe regeling uitgevaardigd die het verenigingsleven, financieringsbron en voortrekker van de volksmobilisatie, onder één koepel met het AFDL bracht. Het AFDL wilde de acties en toespraken kanaliseren via een nieuw platform. In Noord-Kivu kreeg dit de naam '*coordination nationale des ONG*' en werd het geleid door Kambali³⁸³. Op nationaal niveau werd door het decreet n°071 van 18 mei 1998 een NGO van de regering opgericht: SEN³⁸⁴. Het doel was de humanitaire hulp, de ontwikkelingshulp bestemd voor de Kongolezen en de activiteiten van de internationale NGO

³⁷⁷ "Crainte de l'établissement d'une zone tampon pour le Rwanda", AZADHO, *op. cit.*, p.4.

³⁷⁸ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.181-182.

³⁷⁹ REYNTJENS, F. (1999), *op. cit.*, p.175.

³⁸⁰ Société Civile de la RDC (1998), Comité de suivi, Missions en provinces, Kinshasa, geciteerd door WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.205.

³⁸¹ WILLAME, J.C. (1999), *op. cit.*, p.205-206.

³⁸² CRONGD/NORD-KIVU, Analyse prospective de la situation socio-économique au Nord-Kivu: septembre 1998, Goma, le 14 septembre 1998, p.13, geciteerd door MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.190.

³⁸³ Kambali is Tutsi vluchteling.

³⁸⁴ Solidarité Entre Nous.

te coördineren en hun werking te verzekeren. De algemene leiding werd eveneens toevertrouwd aan Kambali. Officieel moest SEN de samenhang verzekeren tussen de regering en de lokale, nationale en internationale NGO, maar in feite was het een controle-instrument voor al deze verenigingen. Bepaalde oude NGO die op een goed blaadje stonden bij de AFDL leiding bleven bestaan, maar vele leiders richtten nieuwe NGO op. Hun regionale ambities werden steeds meer bewaarheid. Deze regionale dynamiek duidt op een breuk met de voorgaande ontwikkelingspolitiek waar het lokale niveau de enige referent was.³⁸⁵

In mei 1997 knoopte Kivu de relaties met de hoofdstad weer aan na zeven maanden van onderbreking. De leiders van Kivu die verbonden waren met de regering FPR-APR in Kigali bereikten de staatstop en controleerden mee de instellingen van het land. Het beslissingscentrum verplaatste zich van Goma naar Kinshasa zonder dat de hegemonische positie van Rwanda in Kivu werd aangetast. De structuren en afdelingen, opgericht in november 1996, werden over het geheel genomen behouden. In Noord-Kivu werd de autoritaire politiek versterkt door de opvoering van militaire operaties, georganiseerd in het kader van wat officieel als een pacificatiemissie werd voorgesteld. Het resultaat was catastrofaal: *“L’AFDL a échoué dans son effort de pacification, à supposer qu’il ait été sincère... Les conflits ethniques n’ont pas été réglés et ne le seront pas tant qu’on ne s’engagera pas dans une politique de réconciliation. L’Etat s’est résolument rangé du côté d’une des ethnies dans le conflit au Nord- Kivu qui vient de reprendre, au lieu de jouer un rôle de médiateur et de pacificateur.”*³⁸⁶

Nadat het AFDL de twee doelstellingen had bereikt die haar oprichting motiveerden – de vernietiging van de Hutu vluchtelingenkampen in Noord- en Zuid-Kivu en de val van het Mobutu regime - begon de formatie uit elkaar te vallen. Na de moord op Kisase Ngandu in januari 1997 bleven enkel de kampen van Kabila, Bugera en Masasu over. Deze laatste twee groepen zochten toenadering tot elkaar, wat niet het geval was voor het kamp van Kabila. Op deze manier ontstonden twee vijandige groepen (Kabila versus Bugera-Masasu) waarbij tevens de niet gewapende oppositie moet worden gerekend die eveneens haar plaats in het politieke landschap opeiste als beloning voor zijn lange strijd tegen het Mobutu regime.³⁸⁷ Er ontstond een Kivu met drie snelheden: een Kivu van Rwanda met zijn Oegandese, Burundese en Kongolese bondgenoten, een Kivu van de Kongolese hogere klasse en bondgenoten van Kabila en een Kivu van de Kongolese basis die het erg moeilijk

³⁸⁵ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.190.

³⁸⁶ ASSEMBLEE GENERALE DES NATIONS-UNIES, *op. cit.*, p.44

³⁸⁷ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.185.

had zijn verlangens op te leggen en te verdedigen ten aanzien van de twee andere groepen. Dit belangenconflict speelde zich zowel af aan de staatstop als aan de basis en tastte de werking van de administratie in Kivu aan: Rwanda wilde van Kivu een vazalstaat maken³⁸⁸ terwijl Kabila enkel op zoek was naar een voldoende machtsbasis om zijn gezag te consolideren. De bevolking van haar kant wenste een Kivu zonder Rwandese, Oegandese en Burundese troepen en Tutsi hegemonie; zonder Kabila die de agressie en de bezetting begin 1996 voor hen had verborgen.³⁸⁹

4.3 RCD Administratie

De oorlog van het RCD (1998) was de verderzetting van de oorlog van 1996. Rwanda en Oeganda slaagden er in het slagveld zo ver mogelijk van hun grenzen terug te dringen. Bovendien stelde deze oorlog de legers en regeringen van Kigali en Kampala in staat het Oosten onderling te verdelen en er hun macht op te leggen. Om hun heerschappij te doen gelden, richtten de leiders nieuwe administratieve en economische controlemechanismen op in hun bezettingszone. Kivu werd op deze manier militair en administratief gebalkaniseerd. Er ontstonden drie belangrijke assen: Goma/Bukavu-Kigali, Mbandaka-Beni/Butembo-Kampala en Uvira/Kalemie-Bujumbura. In het kader van deze thesis zal de analyse beperkt blijven tot de Rwandese bezettingszone (as Goma/Bukavu-Kigali).³⁹⁰

De Rwandese bezettingszone omvat de gewesten Nyiragongo, Ruthuru, Masisi en Walikale in Noord-Kivu en Idjwi, Kalehe, Kabare, Walungu en Shabunda in Zuid-Kivu. In de provinciale administratie van Noord-Kivu bleef Kanyamuhanga Gafundi gouverneur tot aan zijn dood in juli 2000. Hij werd opgevolgd door Eugène Serufuli Ngayabaseka die tot vandaag deze positie bekleedt. Het RCD meende aanvankelijk dat het vertrek van de lokale traditionele chefs een noodzakelijke voorwaarde was om Kivu's grootschalige landelijke bevolking te onderwerpen. Maar de impopulariteit van het RCD en de groeiende sociale weerstand tegen de bezetting zorgden ervoor dat de rebellen zich flexibeler opstelden ten aanzien van de traditionele chefs. Bovendien wonnen de Maï Maï aan belang en was het voor het RCD noodzakelijk enige voet aan de grond te krijgen als ze de controle naar het achterland wilden uitbreiden. De nieuwe strategie hield de coöptatie in van de lokale chefs, de tussenkomst bij opvolgingsgeschillen en repressie waar de strategie faalde.³⁹¹ In Masisi werden alle traditionele Hunde chefs of hun naasten die de zegen van Kigali kregen opnieuw

³⁸⁸ De logica van bezetting, gevolgd door annexatie, werd officieel voorgesteld als een eenvoudige zoektocht naar een bufferzone.

³⁸⁹ MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.185-186.

³⁹⁰ *Idem*, p.191-192.

³⁹¹ TULL, D.M. (2003), A reconfiguration of political order? The state of the state in North-Kivu (DR Congo), in *African Affairs*, n°102, p.437-438.

aan het hoofd van de hoofddijen geplaatst met het bevel zich te omringen met Hutu en Tutsi. Op deze manier werden zij politiek gegijzeld: hun macht was slechts nominaal en refereerde op geen enkele manier naar de tradities van het verleden. In Rutshuru bleef de gewestcommissaris Tutsi en werden bepaalde doelzones eveneens toevertrouwd aan Tutsi, ten nadele van de Hutu chefs. Daarnaast werden twee lokale parlementen opgericht in Goma en Bukavu en een opperste gerechtshof in Goma. Volgens Mararo zijn deze beslissingen nog maar eens een bewijs van de expansionistische Rwandese plannen met Kivu.³⁹²

De strategie van het RCD om de opvolging van de traditionele autoriteiten te manipuleren, lijkt doorslaggevend te zijn voor de controle over de landelijke bevolking en de chefs.³⁹³ Aangezien het RCD niet beschikt over alternatieve lokale middelen om zijn gezag uit te breiden over het platteland, worden de chefs gezien als een nuttig instrument om een minimum aan controle over de landelijke gebieden - waar opstanden van de Maï Maï en Rwandese Hutu extremisten de veiligheid van het RCD en zijn bondgenoten in gevaar brengen - te veroveren. Eerder dan het hoofdmanschap als institutie af te schaffen, worden vijandige chefs vervangen door meer volgzaamere individuen en worden chefs gesteund die in het verleden hun welwillendheid en trouw ten aanzien van de AFDL rebellen al bewezen.³⁹⁴ Thans zijn de meeste chefs RCD vertegenwoordigers die samenwerken met de administratie. Er zouden slechts een paar chefs zijn die minder geneigd zijn hun medewerking te betuigen.³⁹⁵ De chefs hebben drie mogelijkheden om op deze situatie te reageren: openlijk verzet, aanpassing of engagement. Het openlijke verzet door de chefs heeft de vorm aangenomen van allianties met de Maï Maï. Hoewel openlijke allianties eerder zeldzaam zijn, is er toch een hoge mate van ideologisch steun voor de Maï Maï. De strategie van aanpassing en inschikkelijkheid definieert het best de relatie tussen de chefs en de nieuwe autoriteiten. Als de traditionele chefs zich enigszins schikken naar de administratieve eisen van het RCD, kunnen de chefs hun positie behouden of te minste een broos evenwicht bewaren. Volledige medewerking met de rebellen ten slotte is een netelige optie aangezien het de legitimiteit van de chefs op lange termijn nog meer aantast. Geassocieerd worden met het gehate RCD is zeer riskant voor de toekomst, vooral in een situatie waar de rancune van de bevolking ten aanzien van de rebellen dagelijks groeit. Kortom, de chefs zitten gevangen tussen twee vuren: zij worden geconfronteerd met tegengestelde eisen die zij nooit gepast

³⁹² MARARO, S. (2003), p.193-196.

³⁹³ Deze strategie is zeker en vast niet nieuw. Zij werd eerder toegepast door Mobutu en het AFDL, niettemin met wisselend succes.

³⁹⁴ De tussenkomst in de opvolging resulteert vaak in een contradictie met het traditionele recht: het is de taak van de notabelen van elke gemeenschap om een opvolger aan te duiden en enkel de zoon van een chef wordt beschouwd als wettelijke opvolger.

³⁹⁵ Persoonlijk interview met kabinetschef Denis Ntare, Goma, 14 juli 2005.

kunnen beantwoorden. Toch blijft het hoofdmanschap vandaag de enige socio-politieke institutie in Noord-Kivu die over een bepaalde mate van politieke autoriteit en legitimiteit beschikt. Vandaar dat de bezetter hen een beperkte bewegingsruimte laat.³⁹⁶

Het RCD wordt door een groot deel van de bevolking gezien als een onderdrukkende macht. De sterkte van het RCD komt niet enkel voort uit het gebruik van geweld en coöptatiestrategieën, maar ook uit de sociale verdeeldheid die het zaait en verder aanwakkert. Het RCD blijkt een goede leerling van Mobutu's 'verdeel en heers' strategie. De organisatie doet met succes aan 'cleavage-building' bij middenveldorganisaties in Noord-Kivu. Hoewel politieke en etnische scheidingen vóór de komst van het RCD al zeer manifest waren, heeft het RCD hier gebruik van gemaakt door hen te versterken. Deze breuklijnen zijn een nuttig instrument in de strijd tegen sociale weerstand.³⁹⁷

Terwijl de verhoudingen met de autochtone gemeenschappen verslechterden, stelden de Tutsi alles in het werk zich zo nauw mogelijk met de Hutu te verbinden. In het perspectief van de naoorlogse orde werden de Hutu noodzakelijke bondgenoten bij de nieuwe politieke uitdagingen (*Cf. Infra*). De vereniging van Hutu en Tutsi gemeenschappen in Noord-Kivu maakte noodzakelijk deel uit van de RCD strategie. Enkel op deze manier kon het RCD veroveren wat het elders in Kongo niet had kunnen verkrijgen: een brede volksbasis die het RCD legitimiteit gaf.³⁹⁸ Om de Hutu te benaderen en te betrekken in de Kivuaanse politiek van Kigali werd een nieuwe dominante ideologie gelanceerd die de bevrijdingsideologie verving. De ideologie was opgebouwd rond drie sleutelwoorden: anti-etnisme, vrede en ontwikkeling, maar het militarisme bleef de belangrijkste pijler.³⁹⁹ De collectieve overlevingsvraag van de Tutsi⁴⁰⁰ vereiste immers een intimiderende kracht. Deze kracht kon niet anders dan militair zijn omdat zij, de Rwandese geschiedenis in acht genomen, bevestigde dat de overwinning van het FPR in juli 1994 de Tutsi toestond opnieuw ten volle te leven.⁴⁰¹ Aloys Tegera⁴⁰² heeft deze zelfde denkwijze willen toepassen op Kongo door de oorlog voor te stellen als een onvermijdelijk feit of een noodzakelijk kwaad voor de

³⁹⁶ TULL, M.D., *op. cit.*, p.438-440.

³⁹⁷ TULL, M.D., *op. cit.*, p.441.

³⁹⁸ ICG, *op. cit.*, p.11.

³⁹⁹ MARARO, S. (2003), p.196-197.

⁴⁰⁰ De Tutsi menen dat het huidige conflict draait om identiteit. Hun voortbestaan zou omwille van de algemene Tutsi-haat en de jacht die op hen wordt gemaakt in gevaar zijn.

⁴⁰¹ TEGERA, A., Au-delà des clichés ethniques: quelle base identitaire?, in *Regards croisés*, n°00, janvier 1998.

⁴⁰² Tegera (Tutsi/Bwisha) is voorzitter van Pole Institute, een organisatie met een regionale visie die in de eerste plaats een denktank wil zijn en zich richt tot alle NGO, burgerlijke en politieke autoriteiten en het middenveld.

hernieuwing.⁴⁰³ In een context waar de overlevingsvraag van bepaalde groepen door de enen op de voorgrond wordt geplaatst en waar de anderen zich op de één of andere manier bedreigd voelen, wordt een wapenwedloop onvermijdelijk. Daarom ook is de ontwapening van alle gewapende groepen in Noord-Kivu een erg ingewikkelde en delicate aangelegenheid.⁴⁰⁴

Om zijn greep op de regio nog meer te versterken, trachtte het RCD duurzame ondersteunende netwerken op te bouwen die gebaseerd waren op cliëntelisme en etnische banden. Er zijn verschillende netwerken in de maak die macht, middelen en (enige) volkssteun beloven, evenals de bevrediging van Rwanda's veiligheidsbekommernissen. Eén van deze netwerken bestaat uit een machtige Hutu coalitie die uitgestrekte banden heeft met Rwanda en internationale donors. Wegens het belang van deze organisatie voor de politieke ontwikkelingen in Noord-Kivu is het nuttig dit netwerk in detail te beschrijven.⁴⁰⁵ *Tous pour la Paix et le Développement* (TPD) werd op 10 oktober 1998 opgericht in Goma, amper twee maanden na het uitbreken van de nieuwe aanvalsoorlog door Rwanda en Oeganda, om de repatriëring van Hutu vluchtelingen naar Rwanda te promoten. Later breidde TPD haar activiteiten uit en spande zij zich in voor de repatriëring van Tutsi vluchtelingen naar Kongo. Zij waren Masisi in 1996 ontvlucht uit angst voor de gewelddadige gevolgen van de Tutsi haat. (Cf. *Supra*)⁴⁰⁶ Er bestaat een sterk vermoeden dat de terugkeer van Kongolese Tutsi vluchtelingen het humanitaire oogmerk overschrijdt. De repatriëring zou niet enkel gedwongen zijn, maar tevens deel uitmaken van Kigali's strategie tegen de opstandelingen.⁴⁰⁷ De vestiging van Tutsi vluchtelingen in Masisi wordt in verband gebracht met de poging om sommigen van deze teruggekeerden te rekruteren voor de *Local Defense Forces* (LDF) (Cf. *Infra*) om zo een buffer van gewapende pro-Rwandese burgers te creëren tegen de aanvallen van Maï Maï en Interahamwe. De Rwandese autoriteiten hebben deze aantijgingen steeds ontkend.⁴⁰⁸ Toch is dit alles op zijn minst verdacht, zeker omdat het TPD nauw verbonden is met het RCD. Bovendien zijn vele TPD leden machtige Banyarwanda landeigenaars. Zij hebben er belang bij dat hun land bewoond wordt door deze Tutsi vluchtelingen. Er ontstaat aldus een etnisch gebonden netwerk, bestaande uit

⁴⁰³ *Regards croisés*, n°001, décembre 1998.

⁴⁰⁴ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.154.

⁴⁰⁵ *Idem.*

⁴⁰⁶ Het TPD heeft vele duizenden Kongolese Tutsi geholpen zich te vestigen in Masisi. Cf. ICG, *Scramble for the Congo* (Nairobi/Brussels, 2000), p.16.

⁴⁰⁷ TULL, M.D., *op. cit.*, p.441-442.

⁴⁰⁸ Amnesty International (2001), *Democratic Republic of Congo: Rwandese-controlled East: devastating human toll*, p.10.

hooggeplaatste politieke en administratieve autoriteiten, het TPD en de Rwandese regering.⁴⁰⁹

De oprichtende leden van het TPD waren met 74, allen Hutu en Tutsi. Het merendeel van de leden was voordien lid van de mutualiteit UMOJA en/of van de zogenaamde groep *communautés hutu et tutsi du Nord-Kivu* en van LICOR.⁴¹⁰ Hoewel de oprichters van het TPD wilden dat het project een zaak van Tutsi en Hutu in Noord-Kivu was - de stichters rekruteerden enkel onder deze bevolkingsgroepen - werd dit niet zo door iedereen gepercipieerd. De meningen over wie het TPD nu juist vertegenwoordigt, lopen sterk uiteen. Sommigen verwijzen naar de gouverneur van het RCD, Serufuli, of naar de Hutu. In dit geval wordt niet enkel op de Hutu van Rutshuru gedoeld, maar ook op de Hutu van Masisi en Kalehe. Anderen echter verkiezen te spreken over de groep Serufuli die ze enkel met de Hutu uit Rutshuru identificeren. In de meest restrictieve zin wordt het TPD beschouwd als een zaak van de Hutu uit Bwisha⁴¹¹.⁴¹² De stichters hebben in ieder geval de opinie willen misleiden door te doen alsof de organisatie open stond voor andere etnische groepen: *“L’association TPD est ouverte à toute personne physique sans distinction d’appartenance ethnique, géographique, religieuse, de sexe et/ou toute autre discrimination et qui remplit les conditions contenues dans les présents statuts et le Règlement (d’ordre) Intérieur.”* Er moet worden opgemerkt dat als de realiteit conform de inhoud van deze clausule zou zijn, de bestaansreden van TPD in vraag kan worden gesteld aangezien LICOR nagenoeg dezelfde doelstellingen vooropstelde: *“Est membre effectif, toute personne qui partage les nobles objectifs de la LICOR/Nord-Kivu, qui exprime la demande et qui s’engage à honorer ses obligations vis-à-vis de la Ligue”*. De feiten tonen echter goed aan dat de realiteit vaak anders is dan hetgeen gezegd wordt.⁴¹³ Tot op de dag van vandaag blijft het TPD voornamelijk een Hutu en Tutsi aangelegenheid, al zijn er nu wel enkele non-‘Banyarwanda’ leden.⁴¹⁴ Hun aanwezigheid kan natuurlijk net zo goed een dekmantel zijn. Het TPD wordt voorgesteld als een vzw⁴¹⁵ met economisch en sociaal oogmerk en werd opgericht voor onbepaalde duur. De actieradius beperkt zich tot Noord-Kivu, maar kan steeds worden uitgebreid tot het nationale territorium indien dit nodig zou blijken. Bijdragen aan de heropbouw (zelfde leidmotief als LICOR), het behoud van de vrede en de solidariteit zijn de

⁴⁰⁹ TULL, M.D., *op. cit.*, p.442.

⁴¹⁰ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.154-155.

⁴¹¹ Bwisha is één van de twee hoofddijken in het gewest Rutshuru. Serufuli is hieruit afkomstig.

⁴¹² MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.140-141.

⁴¹³ *Idem*, p.156.

⁴¹⁴ De vice-gouverneur van de provincie *Kasai Oriëntal* is één van hen. Cf. Persoonlijk interview met Céléstin Vunabandi, *Ministre du Portefeuille*, Kinshasa, 28 juli 2005.

⁴¹⁵ Vereniging zonder winstoogmerk.

voornaamste ambities waarbij de sociale integratie van de gewapende en ongewapende groepen het ultieme doel is.⁴¹⁶

Ondanks de steun van etnisch gebonden netwerken bleef het RCD echter de grootste moeite hebben Kivu te onderwerpen aan zijn gezag. Omdat de weerstand tegen de bezetting radicaliseerde, werd gekozen voor een militaire oplossing: er werden lokale milities opgericht. De LDF/UAD⁴¹⁷ zijn een kopie van het model dat Rwanda gebruikt om zijn landelijke bevolking te controleren - ingesteld door het FPR na zijn militaire verovering van de macht - en zijn in realiteit netwerken van lokale legers die op etnische basis zijn gestoeld. Dit controlesysteem door middel van zelfverdedigingkrachten versterkte de politiek van de *nyumba kum*⁴¹⁸ die vanaf het begin werd toegepast. De CEDP⁴¹⁹ schrijft in een rapport over de *Local Defense Forces*: "*Leur structure, leur nombre, leur type de formation militaire, leurs opérations et leurs perspectives d'avenir sont difficile à connaître car ils restent le secret de la Sécurité de la Province et de certains leaders provinciaux de l'armée régulière issu de l'ex-ANC*"⁴²⁰.⁴²¹ De leden van deze milities werden gerekruteerd en opgeleid door het ANC; zij opereren ofwel samen met het reguliere leger van het RCD ofwel onafhankelijk hiervan. Het CEDP is van mening dat de aanwerving en militaire training van burgers en militairen nooit gestopt zijn. Dit wordt echter tegengesproken door het RCD. Volgens Moïse Nyarugabo waren de LDF enkel in de beginfase nodig om het veiligheidsprobleem op te lossen en de bevolking te beschermen. Thans zouden de milities gedemobiliseerd of geïntegreerd zijn in de elfde en twaalfde brigade van het leger.⁴²² De structuur van de milities is geheim, maar wel gekend door de politieke en militaire chefs van Noord-Kivu en zelfs bij de politiek/administratieve en lokale traditionele autoriteiten. Zij maken in elk geval deel uit van de provinciale administratie van het RCD.⁴²³ De onduidelijkheid over de structuur en de bestendigheid van de rekruteringen⁴²⁴ maakt een evaluatie van hun grootte en sterkte erg moeilijk.

⁴¹⁶ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.156.

⁴¹⁷ Local Defense Forces/ Unités d'auto-défense.

⁴¹⁸ Het gaat om administratieve eenheden en lokale veiligheidscellen die rond een groep van tien huizen worden opgezet. Het systeem werd via Rwanda overgenomen van Tanzania en Oeganda.

⁴¹⁹ Centre d'éducation à la démocratie et à la paix.

⁴²⁰ Armée nationale congolaise, gewapende vleugel van het RCD.

⁴²¹ CEDP, *L'agenda du violateur des droits humains au Nord-Kivu en RDC*, Goma, septembre-novembre 2003, p.9, geciteerd door MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.158.

⁴²² Persoonlijk interview met Moïse Nyarugabo, Kinshasa, 11 juli 2005.

⁴²³ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.158.

⁴²⁴ Vele rapporten spreken over een toename van de rekruteringen sinds maart 2003. Er wordt zelfs gesproken over gedwongen aanwerving van jongeren. Een hoge functionaris van de administratie in Goma bevestigt dit eveneens. Cf. persoonlijk interview, Goma, 14 juli 2005.

In een interview met *Le Potentiel* zegt gouverneur Serufuli over de LDF of UAD dat zijn voorganger Kanyamuhanga deze milities heeft opgericht. Het leiderschap van het RCD heeft dit initiatief overgenomen en beslist het uit te breiden naar alle bevrijde provincies. Serufuli zegt dat toen hij gouverneur van Noord-Kivu werd, hij de UAD heeft gereorganiseerd op provinciaal niveau. Uiteindelijk werden de milities geïntegreerd in het leger van het RCD.⁴²⁵

Het merendeel van de leiders van de LDF/UAD zijn tegelijk leden van het RCD en/of van het TPD en spannen samen met de hoogste officieren van het APR. Hierdoor ontstaat de neiging het TPD gelijk te stellen met de lokale milities of met de UAD.⁴²⁶ Mararo acht het standpunt van een groep experts van de VN het meest waarschijnlijke: de UAD zijn een aparte zaak van het TPD, maar een tak van het RCD.⁴²⁷ Het is in ieder geval duidelijk dat de onderlinge relaties tussen deze drie organisaties verre van eenduidig zijn. Volgens Dennis M. Tull stelde deze bewust gecreëerde verwarring het TPD in staat enkele belangrijke opdrachten te verwezenlijken: *“For one thing, it (the TPD) helped the RCD to establish a strong power base, on both an elite level as well as on the ground by forging close links between Kigali, the RCD and a Banyarwanda group consisting of rich landowners and repatriates in North-Kivu... Secondly it also helped to address Rwanda’s security concerns by reinforcing military recruitment among the Banyarwanda repatriates. Thirdly, by supposedly promoting humanitarian concerns, the repatriation network might have tapped resources provided by international agencies, thus contributing to the financing of this alliance”*.⁴²⁸ De onwetendheid over de relaties die deze milities binden aan de militaire tak van het RCD en het gouverneurschap voeden de bezorgdheid en de speculaties en doen vergeten dat het RCD en het TPD tegelijk de creatie en de dekmantel van het APR in Noord-Kivu zijn.⁴²⁹

De LDF werden opgericht door het RCD⁴³⁰, maar de vraag is of hun creatie in 1999 de beslissing was van de toenmalige leiders van het RCD. Het is evenzeer mogelijk dat zij eenvoudigweg de orders van Kigali opvolgden.⁴³¹ Er zijn niet genoeg bewijzen om het antwoord met zekerheid te weten. Maar indien rekening wordt gehouden met het feit dat dezelfde LDF/UAD opgericht zijn in andere gewesten onder Rwandese controle, de

⁴²⁵ “Cinq questions à Eugène Serufuri Ngayabaseka”, in *Le Potentiel*, n°2852 du mardi 17 juin 2003.

⁴²⁶ Dit is o.a. de mening van vice-gouverneur Bakungu Mythondeke van Noord-Kivu. Cf. persoonlijk interview, Goma, 14 juli 2005.

⁴²⁷ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.160.

⁴²⁸ TULL, D.M., *op. cit.*, p.442.

⁴²⁹ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.159-160.

⁴³⁰ Volgens Serufuli werden de LDF opgericht door Kanyamuhanga, hoewel Moïse Nyarugabo getuigde dat ze werden opgericht door Mudumbi. Cf. Persoonlijk interview, Kinshasa, 11 juli 2005.

⁴³¹ De LDF/UAD werden zeker niet opgericht door Serufuli zoals sommigen denken. Eugène Serufuli behoorde niet tot de toenmalige leiders van het RCD.

getuigenis van Serufuli en het document van de OGT (*Cf. Supra*) ontstaat de indruk dat Kigali de bedenker van het programma LDF/UAD is. De Rwandese agenten James Kabarebe⁴³² en Keke⁴³³ vormen in dat geval het brein van zijn uitvoering. Omdat de LDF/UAD steunen op een sterke militarisering van administratieve basiseenheden, vormen zij een inbreuk op de basisprincipes van het TPD dat de demobilisatie en de sociale integratie van strijders als zijn belangrijkste doelstelling beschouwt.⁴³⁴ De zichtbare tegenstellingen op het terrein zijn de uitdrukking van conflicten aan de top en komen voort uit het feit dat er meerdere chefs zijn die elk hun eigen agenda nastreven.

Ook het OGT⁴³⁵ verduidelijkt dat “*les milices de Serufuli*”⁴³⁶ *dépendent directement du Commandant rwandais Keke basé à Gisenyi chargé de la supervision des opérations militaires de l'APR au Nord-Kivu et dans la Province Orientale*”.⁴³⁷ Deze stelling werd mij eveneens bevestigd door vice-gouverneur Bakungu Mythondeke.⁴³⁸ Als deze informatie waar zou zijn, is Serufuli niet meer dan een stroman en heeft hij geen brede bewegingsruimte aangezien hij langs alle kanten wordt omsingeld. Alles wijst er dan op dat hij eerder een hulpkracht is dan een belangrijke actor. Toch getuigden andere leden van de administratie in Goma dat Serufuli wel degelijk politieke beleidsruimte heeft. Om zich in te dekken en zichzelf te beschermen zou de gouverneur een beroep doen op zijn milities die hij zelf betaalt en van logistiek voorziet met staatsgeld.⁴³⁹ Hoewel de rol van Serufuli volgens sommigen zo goed als uitgespeeld was wegens de controverse rond zijn persoon en zijn banden met Kigali, werd hij in mei 2004 bevestigd in zijn functie door de transitieregering in Kinshasa. Volgens ICG heeft Serufuli de militaire en economische macht in de regio stevig in handen en is hij ‘*l'homme incontournable*’ in Goma.⁴⁴⁰ Serufuli’s greep op de macht wordt versterkt door de steun van zijn collega’s in de lokale regering en handel. Enkele belangrijke vertrouwelingen zijn Léon Muheto, directeur van SNEL⁴⁴¹ in Goma, Modeste Makabuza, eigenaar van SCAR⁴⁴² en deelgenoot van Supercell en een niobium mijn in Rutshuru. Zijn broer Alexi is medeoprichter van het TPD.

⁴³² Kabarebe is momenteel chef d'état-major van het APR.

⁴³³ Keke is commandant van de Rwandese militaire operaties in Noord-Kivu en *Oriëntale* provincie.

⁴³⁴ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.160-161.

⁴³⁵ Observatoire Gouvernance-Transparence.

⁴³⁶ Volgens Moïse Nyarugabo is het onjuist te spreken over ‘de milities van Serufuli’. Als gouverneur is Serufuli verplicht zich hiermee bezig te houden, maar dit betekent niet dat het zijn persoonlijke milities zijn.

⁴³⁷ OGT, *op. cit.*, p.14-15.

⁴³⁸ *Cf.* persoonlijk interview met vice-gouverneur Bakungu Mythondeke van Noord-Kivu, Goma, 14 juli 2005.

⁴³⁹ *Idem.*

⁴⁴⁰ ICG, *op. cit.*, p.10.

⁴⁴¹ Société Nationale d'Electricité.

⁴⁴² Société Congolaise d'Assurances et de Rasseurances.

Volgens het OGT is het nieuwe plan van Kigali erop gericht drie gewapende groepen – de milities van Serufuli in Noord-Kivu, de groep Mudundu 40 in Zuid-Kivu en het UPC⁴⁴³ van Thomas Lubanga in *Oriëntale* provincie – te steunen en hen vier opdrachten mee te geven: een zo groot mogelijke aanhang verwerven, een militieleger oprichten vanuit de LDF, de Maï Maï benaderen en hen integreren in het plan van Rwanda of, wanneer dit niet lukt, de dissidenten bevechten, en strijden tegen de Interahamwe. Vanuit dit oogpunt werden de leiders van deze bewegingen, Eugène Serufuli en Patient Mwendanga⁴⁴⁴, aan het hoofd van de provincies Noord- en Zuid-Kivu geplaatst.⁴⁴⁵ Rwanda voert aldus een politiek die zich vooral richt op goed gekozen individuen binnen de Tutsi, Shi en Hutu gemeenschappen in Kivu en de Hema in de *Oriëntale* provincie.

De Rwandese aanwezigheid in Goma is zowel op bestuurlijk als militair niveau erg voelbaar. Sommige autoriteiten van de administratie in Goma wonen in de Rwandese grensstad Gisenyi. De Kongolese grensautoriteiten zouden hun posten om 18 uur verlaten hoewel de Rwandese grens open blijft tot middernacht. Hierdoor kunnen Rwandese autoriteiten en zakenmannen discreet de grens oversteken. Daarnaast zijn er verschillende getuigenissen over ontmaskerde Rwandese officieren en soldaten in Goma.⁴⁴⁶ Een autoriteit in Goma vertelde mij dat hij thuis overvallen was door Rwandese militairen. Als bewijs toonde hij mij de pas van een APR soldaat die hij had kunnen bemachtigen.⁴⁴⁷ De coördinator van het migratiebureau Albert Semana zei niets te weten over de aanwezigheid van APR soldaten en officieren op Kongolese bodem. De controles waren volgens hem zeer streng en alle betrapte APR leden werden opgepakt en gerepatriëerd. Hij ontkende tevens de stelling van ICG over het sluitingsuur van de grensposten. Volgens hem bleef de grens langs beide kanten tot middernacht open. Hierbij moet wel worden vermeld dat Semana één van de autoriteiten is die in Gisenyi woont.⁴⁴⁸

Om de impact van Rwanda op de administratie goed in te schatten, is het noodzakelijk even stil te staan bij de achterliggende bedoeling van Kigali met de benoeming van

⁴⁴³ Union des Patriotes Congolais.

⁴⁴⁴ Mwendanga werd in februari 2003 uit zijn functie onttrokken en vervangen door Chirimwami Chiribanya.

⁴⁴⁵ OGT, *Le Rwanda plante le décor d'une nouvelle guerre d'agression à l'Est de la RDC*, Kinshasa, septembre 2003, p.13-14, geciteerd door MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.157.

⁴⁴⁶ ICG, *op. cit.*, p.11.

⁴⁴⁷ Cf. persoonlijk interview met een hoge functionaris van de administratie, Goma, 14 juli 2005.

⁴⁴⁸ Cf. persoonlijk interview met de coördinator van het migratiebureau Albert Semana, Goma, 15 juli 2005.

Kanyamuhanga⁴⁴⁹ en Serufuli⁴⁵⁰ en de activiteiten van het TPD tijdens hun gouverneurschap. Het TPD werd opgericht tijdens het gouverneurschap van Kanyamuhanga die deze post bezette van november 1996 tot zijn dood in juli 2000. Hij werd benoemd tijdens de AFDL oorlog en werd belast met een zogenaamde 'schoonmaakactie' in samenwerking met het Rwandese leger. De provincie moest ontdaan worden van diegenen die niet gunstig stonden tegenover de aanwezigheid van de Rwandese troepen.⁴⁵¹ Daarnaast moest een nieuwe orde worden opgericht, overheerst door de Tutsi. Als gouverneur van het RCD had hij alle reeds bestaande en nieuwe organisaties, zoals het TPD, onder zijn gezag. Kanyamuhanga Gafundi bekleedde deze positie op het moment dat het RCD de speerpunt in de nieuwe politiek van Kigali vormde bij de consolidatie van de territoriale bezetting van Noord-Kivu. De LDF/UAD werden opgericht in samenwerking met het Rwandese leger om de greep over een gebied dat buiten de controle van het RCD viel te versterken, de terugkeer van Tutsi voor te bereiden die vluchteling in Rwanda waren tijdens de Hutu vluchtelingencrisis van 1994 en de oorlog van het AFDL in Kivu en gunstige voorwaarden te scheppen voor de heropstarting van de economische activiteiten in de regio, meer bepaald de veeteelt en de handel. Deze nieuwe politiek zou niet mogelijk zijn zonder de steun van de Hutu die het talrijkst zijn in het merendeel van de dorpen in Nyiragongo, Rutshuru en Masisi. Vandaar dat het TPD de aanzet zal promoten van een verzoeningspolitiek tussen Tutsi en Hutu. Een Rwandese veiligheidsofficier verduidelijkt: *"We learned from history. As long as there are problems between the Hutu and Tutsi in North-Kivu, there will be problems for Rwanda."*⁴⁵² Het kwam er op aan tabula rasa te maken van de slachtingen waarvan de Hutu het slachtoffer waren tijdens de AFDL oorlog en het AFDL regime (november 1996 tot juli 1998) en zij aan zij te werken aan elk economisch en/of politiek project. In deze context leerden de Hutu en Tutsi leiders zich van top tot basis en werden de banden van verstandhouding tussen het RCD, het TPD en de LDF/UAD in naam van de lokale veiligheid versterkt. Dit alles kwam Rwanda ten goede.⁴⁵³

Na zijn dood verving Kigali Kanyamuhanga Gafundi door Eugène Serufuli. Deze keuze is misschien verbazingwekkend aangezien de politiek van Kigali er sinds september 1996, of toch zeker tussen september 1996 en augustus 1998, uit bestond alle Hutu zonder onderscheid te onderdrukken.⁴⁵⁴ Het RCD ziet de benoeming van Serufuli nochtans als een

⁴⁴⁹ Kanyamuhanga Gafundi is Tutsi uit Rutshuru.

⁴⁵⁰ Serufuri is Hutu uit Bwisha (Rutshuru).

⁴⁵¹ Het bewijs van de medeplichtigheid van Kanyamuhanga wordt geleverd door het feit dat hij de vergadering van Munigi bijeenriep, tijdens welke de traditionele chefs van Bwisha (Ndeze Ndabishoboye Déo) en Bukumu (Kahembe Ka-Butsitsi) evenals hun medewerkers werden vermoord.

⁴⁵² Crisis Group interview with Rwandan official, Cyangugu, 27 december 2004.

⁴⁵³ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.162-163.

⁴⁵⁴ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.163.

logische keuze. Nande en Hutu vormen de twee meerderheidsgroepen in de provincie, maar de Nande distantieerden zich van de RCD administratie en probeerden hun regio Beni/Butembo zelf te controleren. De keuze voor een vertegenwoordiger van de andere meerderheidsgroep lag daarom voor de hand.⁴⁵⁵ Serufuli was stichtend lid en eerste voorzitter van het TPD, maar lijkt niet te hebben meegewerkt aan de oprichting van de LDF/UAD. Er zijn te minste enkele merkwaardigheden rond zijn persoon die we in vraag moeten stellen: waarom is hij gouverneur en chef van de UAD geworden en hoe wist hij sinds zijn aantreden als gouverneur van het RCD het drieluik RCD-TPD-UAD in overeenstemming te brengen zonder hierbij de doelstellingen van het TPD te schaden?

Vooreerst is Serufuli, anesthesist, gekend bij vele mensen in Goma omwille van zijn twee privé praktijken en zijn werk in het *Hôpital général*. Hij maakt deel uit van de meest bekende Hutu en komt in contact met verschillende milieus in Goma. Vervolgens was hij de vriend van Théophile Mpabuka, de eerste Hutu die een belangrijke functie⁴⁵⁶ kreeg binnen het RCD. Mpabuka schijnt een niet te verwaarlozen rol te hebben gespeeld in de aanwerving van de eerste Hutu die de rangen van het RCD vervoegden. Ten slotte verklaren de mensen uit zijn naaste omgeving dat het RCD Serufuli verkoos boven Emmanuel Kamanzi die eveneens de gouverneurspost ambieerde na de dood van Kanyamuhanga. Deze drie hypothesen – er zijn er ongetwijfeld nog andere - verduidelijken de promotie van Serufuli binnen het netwerk van Kigali.⁴⁵⁷

Serufuli werd op de voorgrond van het politieke toneel geduwd op het ogenblik dat de vredesvooruitzichten steeds waarschijnlijker werden: een jaar na de ondertekening van de akkoorden van Lusaka en vlak voor de komst van de eerste MONUC⁴⁵⁸ eenheden. De reorganisatie van de LDF/UAD werd gerealiseerd door Rwanda en niet door Serufuli zoals hij zelf verklaarde (*Cf. Supra*). Het opzet was de controle over de lokale bevolking te versterken⁴⁵⁹ door paramilitaire en militaire eenheden en/of alom tegenwoordige en permanente militaire brigades op het terrein te brengen. De eersten hingen af van het RCD en de tweeden, beter uitgerust en getraind, van Rwanda. De rol van Serufuli in de benoeming van hun verantwoordelijken en de financiering van hun uitrusting en operaties is niet vanzelfsprekend. Hoewel ICG verklaart dat Serufuli de milities zelf betaalt met overheidsgeld (*Cf. Supra*), zou het volgens Mararo evengoed mogelijk zijn dat Serufuli geen

⁴⁵⁵ Cf. Persoonlijk interview met Moïse Nyarugabo, Kinshasa, 11 juli 2005.

⁴⁵⁶ Mpabuka was minister van verzoening en conflictregeling.

⁴⁵⁷ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.163-164.

⁴⁵⁸ Mission de l'Organisation des Nations Unies en RDC; Vredesmacht van de VN in Kongo.

⁴⁵⁹ Officieel werd de missie omschreven als "*assurer la sécurité des villages et de leurs habitants*".

van deze bevoegdheden uitoefent en dat zijn rol slechts ceremonieel is, of dat hij zelfs helemaal geen macht heeft.⁴⁶⁰

Afgezien van enkele sociaal-economische projecten en de vestiging van Kongolese Tutsi vluchtelingen in Masisi en Bwito (Rutshuru), is het TPD gestopt met zijn economische activiteiten en heeft de organisatie zich sinds twee jaar in een politiek kleedje gestopt. Toen de internationale druk over een eventuele terugtrekking van het Rwandese leger in 2002 toenam, wijzigde Kigali's standpunt ten aanzien van het TPD. Het intern gefragmenteerde RCD was steeds minder in staat Rwanda's militaire en politieke belangen in Kivu te dienen.⁴⁶¹ Hoewel niet officieel, besloten de leiders van het APR dat het RCD een verloren zaak was. Het was wenselijker het TPD om te vormen van een aanhangsel van het RCD tot een alternatieve machtsstructuur die in staat was de positie van Rwanda in Noord-Kivu te ondersteunen, vooral in de delicate gewesten Rutshuru en Masisi. Kigali verleende het TPD de politieke macht om een meer autonome positie⁴⁶² in te nemen tegenover de leiders van het RCD en de paramilitaire aanwerving van Hutu jongeren voor de LDF te versnellen.

Kigali kan via het TPD een lokale machtsbasis verwerven en over een aanzienlijke politieke en economische invloed beschikken in het naoorlogse Noord-Kivu.⁴⁶³ Alle leden van de administratie in Goma die ik heb geïnterviewd, zijn het erover eens dat de macht van Rwanda binnen de administratie afneemt. De recente aanstelling van een aantal niet-Hutu of -Tutsi autoriteiten door de transitieregering is hiervan het beste bewijs. Toch blijven Hutu en Tutsi die sterke banden hebben met Kigali de lokale administratie, de handel en de veiligheidssector in Goma domineren.⁴⁶⁴ Het zou dus best mogelijk zijn dat Kigali meer vertrouwen heeft in het TPD omdat Rwanda deze organisatie volledig kan controleren. Onlangs werd Serufuli overigens terug tot president van het TPD benoemd nadat het voorzitterschap in juli 2000 was overgedragen aan Alexis Makabuza.⁴⁶⁵ Dit zou erop kunnen wijzen dat Rwanda voorbereidingen treft om het TPD als alternatieve machtsstructuur te gebruiken aangezien een democratische verkiezingsoverwinning van het RCD erg onwaarschijnlijk is.

⁴⁶⁰ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.164.

⁴⁶¹ Haute tension au RCD, in: *Fonction*, 29 Octobre 2002, geciteerd door TULL, M.D., *op. cit.*, p.443.

⁴⁶² Een RCD vertegenwoordiger bevestigt dat het TPD volledig onafhankelijk is en geen tak van het RCD. Het is wel zo dat 80% van de TPD leden ook lid is van het RCD.

⁴⁶³ TULL, M.D, *op. cit.*, p.443.

⁴⁶⁴ Persoonlijke interviews met autoriteiten van de administratie in Goma, Goma, 14-16 juli 2005. Cf. Bijlage 1.

⁴⁶⁵ Persoonlijk interview met Céléstin Vunabandi, Kinshasa, 28 juli 2005.

De gevolgen van deze koerswijziging zijn de vereenzelving van het TPD met de pro-Rwandese vleugel van het RCD en de verscherping van de intercommunautaire spanningen in Noord-Kivu.⁴⁶⁶ Volgens Mararo radicaliseerde de polarisatie tussen Banyarwanda en non-Banyarwanda om de breuk tussen Hutu en Tutsi te maskeren en voor alles de belangen van de Tutsi en Kigali te dienen.⁴⁶⁷ De vertrouwelijke relatie tussen lokale Banyarwanda elites, de gouverneur van Noord-Kivu en Kigali doet de autochtone gemeenschappen van Noord-Kivu vrezen voor een Banyarwanda overheersing en nieuwe etnische onlusten.⁴⁶⁸ Volgens een groep experts van de VN is de belangrijkste taak van Serufuli te dienen als aantrekkingspool voor de talrijke Hutu en te zorgen dat ze zich betrokken voelen bij de Rwandese zaak en de inspanningen van Kigali om het Oosten van Kongo te controleren.⁴⁶⁹ Velen zien het TPD dan ook als een vernieuwde MAGRIVI.⁴⁷⁰

De benoeming van Serufuli als gouverneur, de benoeming van vele Hutu en Tutsi notabellen op belangrijke posten in de administratie van Noord-Kivu en de oprichting van de LDF waren onmisbare stappen in de strategie van Rwanda. De Banyarwanda vormen de noodzakelijke tussenschakel in de uitvoering van de plannen van Kigali en controleren thans de administratie, de veiligheidssector en de handel in Noord-Kivu. De etnische samenstelling van de administratieve, militaire en economische structuren is hiervan het beste bewijs.⁴⁷¹

4.4 Politieke impasse en toekomstvooruitzichten

Sinds 1999 werden een aantal vredesakkoorden getekend waarvan het *Accord global et inclusif*, ondertekend in Pretoria op 17 december 2002, het laatste in rij was. De effecten hiervan op de politieke situatie in Kivu en Kinshasa zijn belangrijk genoeg om er even bij stil te staan. Vandaag spelen zich twee mogelijke scenario's af: een naoorlogse orde waarin Rwanda tracht de spelleider te blijven of het creëren van een toestand die de toepassing van het akkoord van Pretoria onmogelijk maakt en zal leiden tot de implosie van Kongo.⁴⁷²

⁴⁶⁶ De stijgende spanningen tussen de Nande (voormalige bondgenoten van het AFDL) en de Hutu (vandaag bondgenoten van de Tutsi in het RCD) in Goma illustreren dit feit.

⁴⁶⁷ MARARO, S. (2004), *op. cit.*, p.164-165.

⁴⁶⁸ TULL, M.D., *op. cit.*, p.443.

⁴⁶⁹ Rapport du Panel de l'ONU, *Current Situation: Exploitation, arms flows and trends*, oktober 2003.

⁴⁷⁰ Volgens een mensenrechtenrapport was Serufuli lid van MAGRIVI. Cf. L'engrenage de la haine ethnique, in: *L'Humanité*, 26 February 2002.

⁴⁷¹ Cf. Bijlage 1.

⁴⁷² MARARO, S. (2003), *op. cit.*, p.200-202.

In uitvoering van het akkoord van Pretoria legde de transitie regering op 30 juni 2003 de eed af en hield de RCD administratie officieel op te bestaan.⁴⁷³ De transitie regering is een politiek compromis tussen de zes belangrijkste gewapende groepen: de *Forces Armées Congolaises* (FAC) van Joseph Kabila, de *Mouvement de Libération du Congo* (MLC) van Jean-Pierre Bemba, de *Rassemblement Congolais pour la démocratie-Goma* (RCD-G) van Azarias Ruberwa, de *Rassemblement Congolais pour la démocratie-Mouvement de Libération* (RCD-ML) van Mbusa Nyamwisi, de *Rassemblement Congolais pour la démocratie-National* (RCD-N) van Roger Lumbala en de Maï Maï milities uit het Oosten. Deze voormalige rebellenbewegingen hebben zich in theorie omgevormd tot politieke partijen en delen de macht met vertegenwoordigers van het middenveld en de politieke oppositie. Volgens het transitieakkoord en de nieuwe grondwet moeten alle rebellengroepen geïntegreerd worden in een apolitiek nationaal eenheidsleger, de *Forces Armées de la République Démocratique du Congo* (FARDC).⁴⁷⁴

De realiteit ziet er echter helemaal anders uit. Elke partij stelt alles in het werk om zijn macht te behouden: de meeste rebellen handhaven hun posities en de militaire hiërarchie blijft ongewijzigd. Dit heeft logischerwijs belangrijke gevolgen voor de administratieve en financiële structuren in de hoofdstad en de provincies. Kabila en zijn *Partie du Peuple pour la Réconstruction et la Démocratie* (PPRD) controleert het staatsapparaat voor 60% van het territorium⁴⁷⁵ waardoor zijn invloed in de transitie regering disproportioneel groot is. Maar Kabila wordt geplaagd door de zwakke samenhang onder zijn volgelingen waardoor hij regelmatig wijzigingen moet aanbrengen onder zijn kabinetsmedewerkers en militaire leiders. Het MLC heeft dan weer het voordeel van een heldere hiërarchie en heeft de steun van de voormalige Mobutisten en duizenden ex-FAZ soldaten. RCD-ML en RCD-N zijn te klein om invloed uit te oefenen op het transitieproces. RCD-N wordt gecontroleerd door het MLC, terwijl RCD-ML alliantie vormt met Kabila.⁴⁷⁶ De belangrijkste politieke oppositie wordt geleid door Etienne Tshisekedi en zijn *Union pour la Démocratie et le Progrès Social* (UDPS). Hij heeft het voordeel niet 'besmet' te zijn door regeringsdeelname en heeft veel aanhang in Kinshasa en zijn thuisprovincie Oost-Kasaï, maar de steun in de andere provincies is miniem.⁴⁷⁷

⁴⁷³ De RCD mandatarissen bleven echter op post tot mei 2004 hoewel zij aan de transitie regering verbonden waren en niet langer aan het RCD.

⁴⁷⁴ ICG, *The Congo's transition is failing: crisis in the Kivus*, Africa report N°91, 30 march 2005, p.1.

⁴⁷⁵ Hierin begrepen Kinshasa en Kabila's mineraalrijke geboorteprovincie Katanga.

⁴⁷⁶ ICG, *op. cit.*, p.1-2.

⁴⁷⁷ Cf. BERCI survey georganiseerd in Kinshasa, januari 2005.

Het grootste probleem in de transitie-regering zijn de spanningen tussen Kabila en Ruberwa's onpopulaire RCD-G⁴⁷⁸, dat de steun heeft van de Banyarwanda gemeenschap in Kivu. Het merendeel van de Kongolezen ziet deze partij als een marionet van Rwanda. RCD-G is intern sterk verdeeld: veel afgevaardigden in Kinshasa proberen zich te distantiëren van de partijleiders die zij als pro-Rwandees bestempelen. Omgekeerd wordt Ruberwa door zijn partij bekritiseerd omdat hij haar belangen onvoldoende vertegenwoordigt en er niet in slaagt het gevaar van etnische vervolging uit te schakelen.⁴⁷⁹ De autoriteiten in Goma hebben hun positie veilig kunnen stellen en distantiëren zich van het RCD-G. Serufuli verklaarde eind 2004 aan een diplomaat dat: "*Ruberwa is our brother, but he doesn't have anything to say here*".⁴⁸⁰ Een PPRD lid getuigde dat de relaties tussen Serufuli en Ruberwa allerminst optimaal zijn.⁴⁸¹ De autoriteiten in Goma vormen een nieuwe macht in Oost-Kongo, onderbouwd met een sterke etnische ideologie.⁴⁸²

In plaats van de politieke onenigheid tussen Kabila en RCD-G op te lossen via onderhandeling en dialoog, sturen beide partijen aan op een militaire confrontatie. De zoektocht naar een militaire oplossing gaat hand in hand met een xenofobische ideologie, openlijk gepromoot door sommige PPRD leden. Zij vinden dat samenwerking met het door Kigali gecontroleerde RCD-G uitgesloten is. Terwijl het PPRD het anti-Tutsi gevoel bij de bevolking aanwakkert door hen allen af te schilderen als marionetten van Kigali, creëert het RCD-G een nieuwe Rwandofone identiteit. Hierbij wordt getracht Kongolese Hutu en Tutsi te verzoenen en voor de zaak te winnen. (*Cf. Supra*) De leiders van de Kongolese Hutu en Tutsi gemeenschappen in Oost-Kongo menen dat het conflict wezenlijk om identiteit draait en dat hun overleving op het spel staat. Deze strategie stelt de autoriteiten in Goma in staat het behoud van een politieke en economische invloedssfeer buiten het bereik van Kinshasa te rechtvaardigen. Deze radicale stellingen maskeren de persoonlijke belangen die op het spel staan: het gevecht voor het behoud van de financiële netwerken en de macht veroverd tijdens de oorlog van 1996. De discours versterken elkaar en transformeren een crisis met een duidelijke politiek-historische achtergrond in een conflict tussen onverzoenbare tegengestelde identiteiten. Bovendien draagt deze manipulatie bij aan de mogelijkheid tot etnisch geweld in Noord-Kivu dat reeds bloedige etnische confrontaties kende in 1993 (*Cf. Supra*).⁴⁸³

⁴⁷⁸ Details over het conflict tussen PPRD en RCD-G, *Cf. ICG, op. cit.*, p.4-18.

⁴⁷⁹ ICG, *op. cit.*, p.2.

⁴⁸⁰ Crisis Group interview with MONUC official, Goma, January 2005.

⁴⁸¹ *Cf.* persoonlijk interview met een PPRD functionaris, Kinshasa, 16 juli 2005.

⁴⁸² ICG, *op. cit.*, p.11.

⁴⁸³ *Idem*, p.2-3, 8.

Nochtans is een militaire oplossing van het conflict erg onwaarschijnlijk. De legers zijn immers onvoldoende georganiseerd en getraind. De transitie regering zal een formule moeten vinden om de militaire en economische macht tussen de verschillende partijen in Kinshasa te verdelen. Daarnaast moet dringend een oplossing worden gevonden voor de Hutu rebellen van het FDLR⁴⁸⁴. Hoewel zij erg verzwakt zijn en geen wezenlijke bedreiging vormen voor Kigali, blijven zij een ernstige bedreiging voor de Kongolese bevolking en het transitieproces. Bovendien blijven zij Rwandese interventie uitnodigen. De repatriëring van het FDLR zou meer gepromoot moeten worden en Rwanda moet de commandanten actiever aanmoedigen terug te keren.⁴⁸⁵ Het is echter de vraag of Kigali hiertoe bereid is. Velen menen dat Rwanda het probleem van de Hutu rebellen niet wil oplossen om te vermijden dat de toestand in de regio normaliseert. Vele FDLR commandanten worden bovendien gezocht voor betrokkenheid bij de Rwandese genocide van 1994. Het is bijgevolg helemaal niet zeker of Rwanda hen gratie verleent en evenmin of zij zullen zwichten voor de diplomatieke druk.⁴⁸⁶ Verder wordt de ontwapening en repatriëring bemoeilijkt door het feit dat de Rwandese rebellen geen enkel akkoord ondertekend hebben. Ondanks deze obstakels werden tussen januari 2003 en mei 2004 10.633 Rwandese, Burundese en Oegandese ex-strijders en burgers gerepatriëerd.⁴⁸⁷ Het aantal rebellen dat zich nog op Kongolese bodem bevindt is echter ongekend. ICG spreekt van 8.000 tot 10.000 rebellen.⁴⁸⁸ Volgens Raymond Yav, *Délégué Général Adjoint chargé de DRRRR⁴⁸⁹ et Antennes*, is elke calculatie zinloos omdat Rwanda de gerepatriëerde FDLR rebellen terugstuurt over de grens.⁴⁹⁰ De VN, Rwanda en de transitie regering hebben onlangs erkend dat de vrijwillige FDLR demobilisatie haar limiet bereikt heeft. Alternatieven dringen zich op. Eén mogelijke oplossing is een aanval van het Kongolese leger op het FDLR. Het nadeel van deze operatie is de onveiligheid voor de bevolking; vooral Monuc zou dan een cruciale rol moeten spelen in haar bescherming. Het voordeel is dat een aanval door het Kongolese leger volgens ICG kan leiden tot een verzoening tussen Kongo en Rwanda.⁴⁹¹

⁴⁸⁴ Forces Démocratiques pour la Libération du Rwanda. Het FDLR is in 2000 ontstaan uit twee takken van het Armée de Libération du Rwanda (AliR). De strategie van het FDLR zou erin bestaan de regio te destabiliseren in de hoop een nieuwe oorlog tussen Kongo en Rwanda uit te lokken. Verschillende rapporten zeggen dat het FDLR wapens en munitie krijgt van de Maï Maï, maar honderden FDLR deserteurs, geïnterviewd door Monuc en het Rwandese leger, getuigen dat de munitievoorraad uitgeput geraakt. Cf. ICG, *op. cit.*, p.19.

⁴⁸⁵ ICG, *op. cit.*, p.2-3.

⁴⁸⁶ *Idem*, p.20.

⁴⁸⁷ YAV, Raymond (2004), *La problématique du DRRRR face aux échéances électorales en RDC et à la paix dans la région des Grands lacs*, RDC: Ministère des Affaires Etrangères et de la Coopération Internationale, p.3-4. Cf. Bijlage 2.

⁴⁸⁸ ICG, *op. cit.*, p.i.

⁴⁸⁹ Désarmement, Démobilisation, Rapatriement, Réinstallation et Réintégration.

⁴⁹⁰ Cf. Persoonlijk interview met Raymond Yav, Kinshasa, 20 juli 2005.

⁴⁹¹ ICG, *op. cit.*, p.20-21.

Een verzoening tussen Kongo en Rwanda is echter niet vanzelfsprekend. De Rwandese regering blijft het vredesproces in Kongo ondermijnen en moedigt dissidenten in Kivu aan. Velen zijn van mening dat Rwanda baat heeft bij een onstabiel Oost-Kongo omdat dit het land in staat stelt de waardevolle Kongolese grondstoffen naar eigen bodem te smokkelen. Want dit is de echte drijfveer van Kigali: Rwanda is niet zozeer uit op politieke macht in Kinshasa, maar op de economische rijkdommen van Kivu.⁴⁹² Volgens Karl Dhaene, voormalig Politiek Conseiller van de Belgische ambassade in Kinshasa⁴⁹³, worden de politieke strategieën van de Banyarwanda verklaard door economische belangen. Om hun acties ten volle te begrijpen, moeten vooreerst de economische stimulansen in acht worden genomen.⁴⁹⁴ ICG nuanceert deze stelling en meent dat de Rwandese belangen eveneens te maken hebben met binnenlandse politiek en de vooroordelen ten aanzien van het FDLR. Het FPR leidt immers een politiestaat waar de focus op veiligheid en onderdrukking van elke vorm van oppositie ligt. De Kongolese instabiliteit verleent Rwanda een excuus voor de beperkingen in de binnenlandse politiekvoering en de persvrijheid.⁴⁹⁵

⁴⁹² ICG, *op. cit.*, p.20-21.

⁴⁹³ Het mandaat van Karl Dhaene liep op 22 juli 2005 ten einde.

⁴⁹⁴ *Cf.* Persoonlijk interview met Karl Dhaene, Politiek Conseiller van de Belgische ambassade in Kinshasa, Kinshasa, 21 juli 2005.

⁴⁹⁵ ICG, *op. cit.*, p.22.

5. De sterkte van de Banyarwanda verklaard

In de voorgaande hoofdstukken heb ik aangetoond dat de Banyarwanda gemeenschap zich gedurende de jaren op progressieve wijze heeft gepositioneerd in de Kongolese maatschappij. De betwisting van hun nationaliteit lijkt hierbij geen hinderpaal te zijn geweest, integendeel. Aangekomen als migrant, geplaagd door de Belgische koloniale macht of gevlucht voor etnisch geweld, maken de Banyarwanda thans deel uit van de Kongolese transitieregering en hebben zij een uitgestrekt gebied in Oost-Kongo onder hun controle. Hun impact is zowel politiek, economisch als militair enorm. Eén vraag blijft echter onopgelost: waarom oefenen de Banyarwanda – en vooral de Tutsi – een zodanig grote invloed uit op alle domeinen van het Kongolese leven hoewel zij door velen niet eens als Kongolees beschouwd worden? Deze vraag is mij gedurende het schrijven van deze thesis steeds blijven achtervolgen. Tijdens mijn onderzoek in Kinshasa en Goma heb ik getracht hierop een antwoord te vinden. Ik ben daar grotendeels in geslaagd, maar besef tevens dat sommige realiteiten zich niet gemakkelijk laten ontdekken. Toch wil ik in dit laatste hoofdstuk hierop een antwoord formuleren, zelfs al is het misschien gedeeltelijk of onvolledig.

Vooreerst moet gewezen worden op enkele bijzonderheden die Kongo kenmerken en haar tot een gegeerde prooi maken. Théodore Ngoy heeft het sprekend verwoord: “*Le Congo tout entier constitue un scandale géologique.*”⁴⁹⁶ Inderdaad, Kongo bezit edele metalen waaronder zilver, platina en palladium, kostbare stenen zoals korund, robijn en saffier en de belangrijkste mineralen koper, goud, diamant, kobalt, zink, tin, wolfram, niobium, germanium, cadmium, zirconium, magnesium en tantalium. Een groot deel van deze mineralen maakt deel uit van de belangrijkste nog ongeëxploiteerde voorraden in de wereld. Ook in Kivu bevinden er zich zeldzame mineralen die gebruikt worden in de moderne spijstechnologie: beryllium (gebruikt in de nucleaire industrie), wolfram (bestand tegen zeer hoge temperaturen onder hoge druk en gebruikt in de ruimtevaarttechnologie), kobalt, nikkel, niobium en tantalium (deze metalen zijn zeer gegeerd voor de aanmaak van raketten en vliegtuigen). Bijgevolg willen multinationals Kongo controleren om zo de hand te leggen op zowat alle primaire stoffen die de sectoren van de moderne industrie draaiende houden: informatica, telecommunicatie, nucleaire industrie, oorlogsindustrie, ruimtevaarttechnologie, metaalnijverheid, farmacie, de industrie van elektrische huishoudapparatuur...⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ NGOY, T. (2002), *L'Accord de Lusaka et la paix en RDC: une autre lecture*, Kinshasa: Cerbipad, p.153.

⁴⁹⁷ *Idem*, p.153-156.

Deze multinationals hebben één groot doel: zo veel mogelijk winst maken. Een ongecontroleerde exploitatie van de benodigde grondstoffen kan hieraan veel bijdragen. Het laatste wat de internationale gemeenschap daarom verlangt is een stabiel land met sterke leiders dat opklimt langs de ladder der ontwikkeling. Dit verhindert immers de illegale exploitatie van grondstoffen. Op 8 juni 1999 verklaarde de president van de Amerikaanse senaatscommissie voor Afrika: *“Il faut examiner l'érosion des Etats Africains et le rôle des frontières qui les définissent. Il est possible que ces frontières ne couvrent pas une entité viable et qu'elles ne soient que d'un intérêt limité pour définir notre politique pour l'Afrique.”*⁴⁹⁸ Sondji verklaart: *“Pour l'Amérique, le Congo sera probablement l'un des premiers exemples de modification de frontières qui seront expérimentées.”*⁴⁹⁹ Een opdeling van het Kongolese territorium zou de Verenigde Staten in staat stellen potentiële markten veilig te stellen en via lokale inter-etnische conflicten – die noodzakelijk gepaard gaan met vernielingen – de demografische groei te beperken ten einde economische, sociale en politieke regimes tot stand te brengen die het Westen gunstig gezind zijn. Vandaar dat de desintegratie van Kongo wordt geviseerd.⁵⁰⁰ Deze ‘grote conspiratietheorieën’ moeten volgens Kennes gerelativeerd worden. Hoewel hij niet ontkent dat de Amerikaanse diplomatie Oeganda en Rwanda actief heeft ondersteunt, lijkt de stelling dat een Amerikaans politiek/militair blok de oorlog georganiseerd heeft om zich de rijkdommen van Kivu toe te eigenen moeilijk verdedigbaar. Gezien de relatief lage winstmarges in deze sector, zal geen enkele aanzienlijke onderneming het risico nemen van een engagement met onvermijdbaar hoge kosten. Bijgevolg is het niet zeker dat de internationale gemeenschap de desintegratie van Kongo door Rwanda en Oeganda zal blijven ondersteunen. De wil van de Kongolezen om de eenheid van hun grondgebied te bewaren is immers erg groot. Zelfs als er projecten zouden bestaan voor contracten van mijnmaatschappijen in een gedesintegreerd Kongo, zullen deze steeds bedreigd worden door een gebrek aan stabiliteit in de regio ten gevolge van de buitenlandse bezetting.⁵⁰¹

Rwanda en Oeganda plukten rechtstreeks de vruchten van de Kongolese desintegratie en destabilisatie aangezien zij hun territorium met de steun van het Westen konden uitbreiden. Verschillende multinationals kregen gunstige contracten voor de exploitatie van grondstoffen in Oost-Kongo⁵⁰², maar Rwanda en Oeganda lieten daarom zelf niet na de kostbare grondstoffen te ontginnen. Volgens verschillende getuigenissen zouden de exploitatie en de

⁴⁹⁸ SONDJJI, J-B., *La guerre d'agression Américo-Rwando-Ougando-Burundaise contre la RDC: ses enjeux, ses commanditaires*, Inédit, mai 2002, p.14-15, geciteerd door NGOY, T., *op. cit.*, p.157.

⁴⁹⁹ *Idem*, p.16.

⁵⁰⁰ NGOY, T., *op. cit.*, p.156-157.

⁵⁰¹ KENNES, E. Le secteur minier au Congo: “Deconnexion” et descente aux enfers, in: *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1999-2000*, Paris, L'Harmattan, p.339-342.

⁵⁰² *Cf. Supra.*

commercialisering van mineralen gebruikt in de moderne spijttechnologie het monopolie van Rwanda zijn.⁵⁰³ Reyntjens zegt in een interview met *La Tribune de la Nation*: “*Les Américains ont d’abord soutenu la déstabilisation du Congo, entreprise par Kagame, mais aujourd’hui ils le regrettent fortement. Aujourd’hui les deux parties sont arrivées au compromis suivant: Kagame doit abandonner ses rêves d’annexion d’une partie du Congo et en contrepartie les Américains acceptent qu’il garde le pouvoir au Rwanda et qu’il fasse dans ce dernier pays pratiquement ce qu’il veut*”.⁵⁰⁴

Om zijn belangen veilig te stellen, steunt het Westen de Tutsi bij de politieke, militaire, economische, diplomatieke en geostrategische verzwakking van Kongo.⁵⁰⁵ Noch Monuc, noch de internationale gemeenschap heeft tot nu toe de mogelijkheid of de wil getoond de crisis in Kongo grondig aan te pakken. Op militair vlak stelt de creatie van een nationaal eenheidsleger grote problemen. In het Accoord van Lusaka werd al overeengekomen dat “*il y aura un mécanisme pour la formation d’une Armée Nationale restructurée et intégrée, sur base des négociations entre le Gouvernement de la RDC, le RCD et le MLC*”.⁵⁰⁶ De integratie van de voormalige rebellenbewegingen is echter verre van vanzelfsprekend. Zij strijden onderling om de rijkdommen en de macht, waardoor parallelle machtsstructuren blijven bestaan. Aangezien velen waarschijnlijk hun macht zullen verliezen bij de verkiezingen, stellen zij alles in het werk om het transitieproces eindeloos te rekken en te verstoren. Hoewel donoren 53% van het budget van de transitieregering financieren, hebben zij nog geen actie ondernomen tegen deze boycotteers in de transitieregering. Sommige regeringleden zijn weliswaar ontslagen op grond van corruptie, maar geen van hen is aangeklaagd. Erger nog, de regering lijkt criminaliteit te belonen door beschuldigde oorlogsmisdadigers uit Ituri te benoemen op hoge legerposten.⁵⁰⁷

De eenmaking van de rebellenlegers heeft het afgelopen jaar al tot meerdere militaire confrontaties in Bukavu en Goma geleid. Volgens het vredesakkoord moeten de gewapende groepen in het nieuwe nationale leger gemengde eenheden vormen onder een gemeenschappelijke commandostructuur. In augustus en september 2003 werd een gezamenlijk militair commando in Kinshasa benoemd en werden regionale bevelhebbers voor de tien militaire regio’s gekozen. Generaal Prosper Nabyolwa, een ex-FAC bevelhebber uit Zuid-Kivu, werd als regionale bevelhebber naar Bukavu gestuurd. Hoewel het merendeel van de ex-ANC troepen zijn bevel accepteerde, was er een kleine maar belangrijke groep

⁵⁰³ *Idem*, p. 158.

⁵⁰⁴ Le Rcd-Goma n’est qu’une caisse de résonance des stratégies hégémonistes et déstabilisatrices du Rwanda de Kagame en Rdc, in: *La Tribune de la Nation*, 25 juillet 2005.

⁵⁰⁵ Cf. Persoonlijk interview met pasteur Théodore Ngoy, Kinshasa, 28 juli 2005.

⁵⁰⁶ Cf. art. 3.20.

⁵⁰⁷ ICG, *op. cit.*, p.i-ii.

RCD-G aanhangers die weigerden zijn orders op te volgen. In september 2003 sloten dissidente Kongolese Tutsi officieren zich aan bij de groep nadat ze hun benoeming door Kinshasa op nieuwe posten in het nationale leger hadden afgewezen. Zij beweerden dat hun veiligheid niet gegarandeerd zou zijn in Kinshasa en dat de transitie-regering wraak zou nemen voor hun daden tijdens de oorlog. Nochtans zijn deze beschuldigingen niet de belangrijkste drijfveer voor hun halsstarrigheid; andere bevelhebbers die zich in dezelfde situatie bevonden werden immers wel geïntegreerd in het nationale leger.⁵⁰⁸ De invloed van Rwanda blijkt doorslaggevend geweest te zijn in hun weigering.⁵⁰⁹

Het incident leidde tot nieuw geweld in de Kivu provincies. De dissidenten vormden een ongestructureerde groep met een losse hiërarchie. Generaal Laurent Nkunda greep de leiding over de strijdkrachten in Noord-Kivu. Gouverneur Serufuli steunde de dissidenten: vele van de troepen die Bukavu in juni 2004 aanvielen, waren afkomstig van de *Local Defence Forces* en het TPD hielp met het transport.⁵¹⁰ De groep kon tevens rekenen op Rwandese steun aangezien het FPR Nkunda toeliet te rekruteren in de vluchtelingenkampen van Gihembe waar Kongolese Tutsi gevestigd waren. Toen Nkunda zich op 10 juni onder internationale druk terugtrok uit Bukavu had de transitie-regering al zware schade opgelopen. De etnische spanningen in Kivu werden ten top gedreven: terwijl de aanvallen op Tutsi zwaar overdreven werden door Rwanda en Nkunda – zij verkondigden dat er een ware genocide aan de gang was – was de lokale bevolking het slachtoffer van mishandelingen, verkrachtingen en moordpartijen. Hoewel de meeste RCD-G verantwoordelijken in Kinshasa zich distantieerden van de dissidenten⁵¹¹, grepen vele PPRD aanhangers de kans om de strijd tegen de Rwandese bedreiging opnieuw te openen. De militaire confrontatie in Bukavu leidde zo tot een ideologische oorlog tussen ‘autochtonen’ en ‘allochtonen’ of nog, tussen Kongolezen en Rwandezers. De manipulatie van de etnische identiteit wekte de mogelijkheid van wederzijds geweld op; beide partijen drongen aan op een militaire oplossing. Hoewel dit conflict onmogelijk langs militaire weg kan worden opgelost – de FARDC zijn veel te zwak – toont geen van beide partijen de wil het conflict op een andere manier te pacificeren.⁵¹²

De vraag is of het Kongolese eenheidsleger ooit stabiliteit kan genereren gezien het feit dat er vreemdelingen in geïntegreerd zijn die de Kongolese soevereiniteit een paar jaar te voren nog zonder scrupules geschonden hebben. De integratie van het leger lijkt overigens op een

⁵⁰⁸ *Idem*, p.4-5.

⁵⁰⁹ Crisis Group interview with high-ranking RCD-G official, Goma, January 2005.

⁵¹⁰ Toch weigerde Serufuli Nkunda expliciet te endosseren.

⁵¹¹ Ruberwa kondigde als gevolg hiervan de terugtrekking van RCD-G uit het transitieproces aan. Door internationale druk kwam hij terug op zijn beslissing.

⁵¹² ICG, *op. cit.*, p.4-7.

dood spoor te zitten; parallelle militaire commandostructuren worden door alle partijen in stand gehouden. Bovendien is veel van de noodzakelijke wetgeving voor de nationale eenmaking van het leger nog niet goedgekeurd. Militaire stabiliteit kan bijgevolg nog niet meteen in het vooruitzicht worden gesteld.

Ook op politiek vlak is Kongo zeer instabiel. De transitieregering is het resultaat van een politiek compromis tussen de strijdende partijen. Het is een zeer logge organisatie, niet enkel omdat alle beslissingen betwist worden onder de ondertekenaars van de Sun City overeenkomst, maar ook omdat de transitie een zeer inefficiënte bureaucratie heeft gecreëerd. De president heeft vier vice-presidenten en 36 ministers; het transitieparlement telt 500 kamerleden en 120 senatoren. Een behoorlijke uitdaging voor een land wiens administratieve organisatie na 32 jaar van wanbestuur en twee oorlogen volledig in verval was geraakt! Vooruitgang werd slechts schoorvoetend geboekt. In de eerste zeven maanden keurde het parlement slechts één belangrijke wet⁵¹³ goed. De laatste maanden werd het wetgevingsproces toch enigszins versneld. Op 12 november 2004 werd een nieuwe nationaliteitswet goedgekeurd die erg gunstig uitviel voor de Banyarwanda. Artikel 6 zegt: *“Est Congolais d’origine, toute personne appartenant aux groupes ethniques et nationalités dont les personnes et le territoire constituait ce qui est devenu le Congo (présentement la République Démocratique du Congo) à l’indépendance.”*⁵¹⁴

Het bestuur in Kongo wordt gekenmerkt door zwakte en intern conflict. Dit ondermijnt elke vorm van politieke vooruitgang waardoor individuen de kans krijgen persoonlijke ambities na te streven. Zowel PPRD als RCD-G heeft geen duidelijke hiërarchie. Beide partijen werden het afgelopen jaar getroffen door afvalligheid, gebrek aan interne overeenstemming en corruptie. De crises in Kinshasa en Noord-Kivu zijn hier deels een gevolg van.⁵¹⁵ De transitieregering verschaft een nieuwe structuur voor de machtsstrijd waardoor vele conflicten van het slagveld naar het politieke centrum in Kinshasa verhuizen. Hoewel dit in vele gevallen een welkome evolutie is, brengt het ook gevaren met zich mee. Zoals de Kivu crisis aantoonde, zullen actoren in Kinshasa geweld gebruiken in het binnenland om hun doelstellingen in de transitie door te duwen en te realiseren. De conflicten in Bukavu (*Cf. Supra*) kunnen niet begrepen worden zonder de politieke machtsstrijd tussen Kabila en Ruberwa over de controle van het leger, de staatsinkomsten en de amnestiewet in acht te nemen.⁵¹⁶

⁵¹³ Wet betreffende de oprichting van de *Commission Electorale Indépendante* (CEI).

⁵¹⁴ *Cf.* art. 6, Loi n°04/24 du 12 novembre 2004 relative à la nationalité congolaise.

⁵¹⁵ ICG, *op. cit.*, p.17.

⁵¹⁶ *Idem*, p.27.

Het is zeer moeilijk vooruitgang te eisen van actoren die er alle belang bij hebben een status quo te behouden. Doch, hoewel vele leiders afwijzend staan tegenover eerlijke verkiezingen wil het merendeel van de regeringleden dat de verkiezingen plaats vinden. Daarenboven zijn 60 miljoen Kongolezen moe gestreden door de vele oorlogen; zij willen dat de transitie haar beloften waarmaakt. Om dit te realiseren moet de internationale gemeenschap corruptie hardhandig aanpakken en boycotteers isoleren. De CIAT⁵¹⁷ moet meer doen dan enkel aandringen op een krachtige diplomatie en politieke pressie.⁵¹⁸ De Kongolese instellingen blijven veel te zwak zodat de bevolking weinig vertrouwen heeft. Slechts weinigen herkennen zich in de huidige machthebbers. Vooral het RCD wordt in Kinshasa gezien als een partij van Rwandezen die werkt voor rekening van Kigali. Bovendien verlamt het conflict tussen Kabila en Ruberwa de transitieregering. Zo ontstaat een politieke impasse: samenwerking in deze logge bureaucratie wordt zowel praktisch als ideologisch erg onwaarschijnlijk. De totstandkoming van een politiek ideaal en een gezonde kritische opinie wordt bemoeilijkt waardoor stabilisering en ontwikkeling geen kans krijgen.

Op geostrategisch en diplomatiek vlak hebben de Tutsi na de Rwandese genocide van 1994 handig weten in te spelen op het schuldgevoel van de Amerikanen. De Tutsi zijn erin geslaagd het nationaliteitsvraagstuk om te vormen tot een probleem van minderheidsrechten. Het huidige discours over hun overleving die op het spel staat, is hiervan het beste bewijs. Etnische minderheden komen voor wanneer hun natie geen deel uitmaakt van een onafhankelijke Staat, maar opgenomen is in een vreemde Staat. Deze laatste heeft de plicht het bestaan van de natie te erkennen die volledig of ten dele geïntegreerd is in het nationale territorium en zijn belangen te beschermen. De Banyarwanda vormen een dergelijke natie in de Kongolese Staat. De plicht tot erkenning en bescherming maakt deel uit van de minderheidsrechten en vloeit voort uit het bevorderen van de goede verstandhouding tussen de natuurlijke gemeenschappen waaruit de Staat is opgebouwd. Hun bestaan en legitieme belangen moeten gerespecteerd en gewaarborgd worden.⁵¹⁹

Deze voordelen zijn slechts opeisbaar en uitvoerbaar wanneer de rechten van de minderheden in overeenstemming zijn met het bestaan en het algemene belang van de Staat. Hier wringt het schoentje, want velen zijn van mening dat de “Rwandofonen” geen genoegen nemen met hun minderheidsrechten. Zij worden er van beschuldigd de erkenning van hun collectieve Kongolese nationaliteit gewapenderhand op te eisen zonder zich te

⁵¹⁷ Le Comité international d'accompagnement de la transition. In CIAT zetelen vertegenwoordigers van de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad van de VN, België, Canada, Zuid-Afrika, Angola, Gabon, Zambia, de Europese Unie, de Afrikaanse Unie en de Monuc.

⁵¹⁸ ICG, *op. cit.*, p.27-28.

⁵¹⁹ MUTUZA, R. (2004), *La problématique du mythe Hima-Tutsi*, Kinshasa: Editions Noraf, p.58-59.

bekommeren om de rechten van de Kongolese Staat.⁵²⁰ Bovendien kunnen in de Kongolese microkosmos ongeveer 452 stammen worden onderscheiden, allen minderheden.⁵²¹ Waarom vormt deze ene minderheid dan een dergelijke uitzondering en kan zij voordelen claimen die anderen moeten ontberen?

Alles wijst er op dat de internationale gemeenschap “haar enige minderheid” tot het uiterste wil beschermen. Op 1 november 2004 antwoordde adjunct secretaris-generaal van de VN, Jean-Marie Guéhenno, op de vraag of de verkiezingen Kongo vrede zouden brengen: “*il faut mettre en place un système électoral qui fasse qu’aucun groupe ne gagne tout et qu’aucun groupe ne perde tout.*”⁵²² Men moet geen Grote Meren specialist zijn om te begrijpen dat Guéhenno hiermee doelt op het Burundese politieke schema. Dit stelt dat etnische quota in acht moeten worden genomen, ongeacht de verkiezingsuitslag: de Tutsi krijgen 40% van de zetels in het parlement, de Hutu 60%. Wanneer een Hutu tot president wordt verkozen, moet deze een Tutsi vice-president hebben. Maar als elke etnische groep in Kongo vertegenwoordigd moet zijn en elk een vice-president mag voorstellen, waar eindigen we dan? Guéhenno verplaatst zich letterlijk in de logica van een land waar er slechts twee hoofdgroepen zijn. Beiden zijn zo belangrijk dat zij in de politieke instellingen vertegenwoordigd moeten zijn. Zoniet bestaat het gevaar dat het systeem over kop gaat. Maar voor Kongo liggen de zaken anders. Door dit voorop te stellen zal Kongo verworden tot een etnocratie waardoor het alom gepredikte Westerse democratische model onrealiseerbaar wordt. *L’Avenir* voegt hier aan toe: “*Ou on veut la démocratie et on respecte le droit de la majorité dans le respect de la minorité, ou on veut voir ce pays flamber.*”⁵²³

Karel De Gucht, Belgisch minister van Buitenlandse Zaken, bracht enkele maanden geleden een gelijkaardig voorstel naar voor. Hij suggereerde in maart dat er na de Kongolese verkiezingen best een regering van nationale eenheid kon worden gevormd. Dit zou het RCD-G in geval van een verkiezingsnederlaag in staat stellen een aandeel in de post-electorale politieke instellingen te behouden. Critici zien in deze uitspraak de beschermende hand van het Westen die de Tutsi boven het hoofd wordt gehouden: “*Karel De Gucht milite en faveur de la survie politique des Banyamulenge, c’est clair comme l’eau de roche.*”⁵²⁴

⁵²⁰ *Idem*, p.59.

⁵²¹ MMCnews, Karel De Gucht, avocat des Banyamulenge?, le 3 mars 2005, <http://www.digitalcongo.net/fullstory.php?id=49839>. (06/08/2005)

⁵²² L’Onu prête à imposer le schéma burundais en République démocratique du Congo, in *L’Avenir*, le 1 novembre 2004.

⁵²³ *Idem*.

⁵²⁴ MMCnews, Karel De Gucht, avocat des Banyamulenge?, le 3 mars 2005, <http://www.digitalcongo.net/fullstory.php?id=49839>. (06/08/2005)

Wa Kaniaania schreef in *L'Etendard*: “*En politique lorsqu'un « faux problème est créé », cela signifie qu'il n'y aura jamais de solution à la question. Par contre, ce faux problème sera prétexte et inducteur d'événements manipulables au bénéfice du complot. Ainsi est née, la fausse question des banyamulenge, et la roue de la déstabilisation fut mise en route contre la Rd-Congo.*”⁵²⁵ Zolang de internationale gemeenschap geen acties onderneemt om de crisis in Kivu te gronde aan te pakken, ziet de toekomst er erg somber uit. De dubbele houding van het Westen wekt bij veel Kongolezen een wrange smaak op. Moet geïnsinueerd worden dat de internationale gemeenschap, aangevoerd door de Europese Unie, zoveel geld investeert in de organisatie van de Kongolese verkiezingen om de schone schijn op te houden voor de Kongolezen en hun leiders? En zijn de rebellen van het FDLR zulke geduchte krijgshelden dat zij er zelfs in slagen de machtige internationale gemeenschap te tarten? Zonder een krachtdadige aanpak zullen nog vele onschuldigen het slachtoffer worden van dit machtsspel. “*Le sang des Congolais est-il moins “sang” que celui d'autres peuples de la planète, qui pousse la communauté internationale à intervenir sans retard?*”⁵²⁶

⁵²⁵ WA KANIAANIA, Les Congolais rwandophones: l'épine dans le pied de la Rd Congo, in: *L'Etendard*, le 21 décembre 2004.

⁵²⁶ KLEBER KUNGU, F., Les rebelles hutus rwandais des Fdlr: un problème plus pour la Rdc que pour le Rwanda, in: *L'Observateur*, le 14 juillet 2005.

Besluit

Het “Banyarwanda vraagstuk” vond ingang in de Kongolese politiek toen de Kongolezen bij de onafhankelijkheid hun statuut van eenvoudige “onderdanen” verloren en zich inspanden om de lessen van de democratie toe te passen. De strijd tussen politieke minderheden en meerderheden heeft de politieke discours ten zeerste geïnspireerd. Voorrang gevend aan het realisme verlieten de politici elke vorm van idealisme en ideologie om zich te begeven in de gevaren van het etnische labyrint. De spelregels werden vervalst waardoor de politieke competitie niet meer eerlijk kon verlopen. De overtuiging dat de verkiezingen niets meer waren dan een etnische volkstelling verstoortte de relaties tussen de verschillende gemeenschappen en nestelde zich als een kanker in het politieke leven van Noord-Kivu. Deze kwaal wordt sprekend verwoord in de slogans “*Nous sans les autres*” en “*Nous, nous sommes autant et, malgré cela, nous sommes défavorisés.*”⁵²⁷ Het merendeel van de politieke strategieën wordt ingegeven door dit principe en moet dan ook in dit licht worden geanalyseerd.

Het MPR systeem maakte van Zaïre een ware jungle. Om zich bovenaan de staatstop te werken, dacht elke etnische gemeenschap aangepaste strategieën uit. Ik heb aangetoond dat de Tutsi en de Nande hier beter in slaagden dan de anderen. Zij werden benoemd op belangrijke posten en vormden zo een politieke en sociale meerderheid in Noord-Kivu. De Hutu meerderheidsgroep werd politiek uitgesloten. Dit leidde tot een sterke polarisatie binnen de Hutu gemeenschap: De Hutu van Rutshuru - die zichzelf als enige echt Kongolezen beschouwden - distantieerden zich van de Hutu uit Masisi, dit om elke vorm van verwarring te voorkomen in een periode waar het nationaliteitsvraagstuk bovenaan de agenda stond. De relaties met de Tutsi werden omwille van dezelfde logica verstoord.

Al deze verworvenheden gingen voor de Tutsi verloren bij de oprichting van de CNS en de toepassing van de geopolitiek. Dit principe stelde de autochtone gemeenschappen in staat de Banyarwanda politiek uit te sluiten. In deze hernieuwde machtstrijd stonden Banyarwanda tegenover non-Banyarwanda waardoor de banden tussen Hutu en Tutsi opnieuw werden aangehaald. Dit kwam althans tot uiting in de officiële discours op het terrein, want in wezen begonnen de Tutsi, die geen vertrouwen hadden in het democratische spel, allianties aan te gaan met FPR-CEREA-UMUBANO en kozen zij voor de militaire optie. De etnische spanningen mondten in 1993 uit in een bloedig conflict. Elke gemeenschap groepeerde zich rond zijn etnische netwerken die verdeeldheid zaaiden en iedereen ten strijde riepen. Het is duidelijk dat het middenveld een vooraanstaande rol speelde in de promotie van etnische

⁵²⁷ MARARO, S. (2000), *op. cit.*, p.22-24.

agenda's. Zij die de oorlog ontketenden hadden een duidelijk doel: het dienen van hun eigen politieke en economische belangen of die van de etnische groep waartoe zij behoorden. De goed georganiseerde Tutsi slaagden erin maximaal voordeel te halen uit het conflict: zij konden een politiek momentum heroveren dat bij de oprichting van de CNS teloor was gegaan.

De kloof tussen Hutu en Tutsi werd verder verscherpt door de Rwandese crisis (1994) en zou standhouden tot de oorlog van het RCD (1998). Deze vluchtelingencrisis verstoorde het etnische evenwicht in Noord-Kivu totaal. Erger nog, het gaf Rwanda de mogelijkheid haar oorlog uit te voeren naar Oost-Kongo alwaar zij een nieuwe orde vestigde. Deze nieuwe orde wordt weerspiegeld in de samenstelling van de administratieve, economische en militaire structuren die volledig ten dienste staan van Kigali en Kampala. De twee militair/politieke organisaties AFDL en RCD vormden de dekmantel voor de aanwezigheid van Rwanda en Oeganda in Kongo. Alle acties moeten dan ook geanalyseerd worden in het licht van hun nagestreefde doelen. Rwanda en Oeganda wilden van in het begin alle banden tussen Kivu en Kinshasa verbreken om zo hun eigen wetten op te leggen in de regio. In deze hegemonische context zochten zij hun toevlucht tot geweld en repressie. Tevens spanden ze zich in allianties aan te gaan met lokale strijdmachten. Naast de individuele interesses van het politieke/militaire leiderschap en de vervaging van de politieke grenzen tussen Kongo en haar buurlanden, werd een bijkomstig doel nagestreefd: de bevestiging van de Tutsi hegemonie in het gebied van de Grote Meren. Deze verborgen agenda's schuilen achter het officiële discours over de veiligheid aan de grenzen.

Gedurende de laatste 9 jaar is de administratie in Noord-Kivu de weerspiegeling van een staat van beleg. Aanvankelijk waren de Tutsi alom tegenwoordig en stonden zij op de voorgrond van het politieke toneel. Na de oorlog van het RCD echter, werden hun bondgenoten in de schijnwerpers geplaatst; zij dienen thans als dekmantel voor de politiek van Rwanda en Oeganda en moeten de positie van beide landen in de regio bevestigen. In Noord-Kivu werden vooral de Hutu het hof gemaakt. Om hen voor de zaak te winnen, werd een nieuwe Rwandofone identiteit gecreëerd die gepaard gaat met een ideologie van vrede, anti-etnisme en ontwikkeling. Er werden nieuwe etnische netwerken opgericht om de belangen van Kigali veilig te stellen. De rol van TPD en LDF/UAD werd uitvoerig besproken: deze alternatieve machtstructuren moeten Rwanda tijdens en na het transitieproces de mogelijkheid geven de controle over Kivu te behouden.

De creatie van deze nieuwe identiteit diende echter nog een ander doel: het stelde de Tutsi in staat het nationaliteitsvraagstuk om te vormen tot een kwestie van minderheidsrechten.

Door het conflict uit te drukken in termen van identiteit – hun collectieve overleving staat op het spel – vonden de autoriteiten in Goma een rechtvaardiging voor het behoud van een invloedssfeer buiten het bereik van Kinshasa. Tegelijkertijd dient dit probleem als voorwendsel voor Rwanda om Kongo te blijven binnenvallen. De destabilisatie van Kongo wordt op deze wijze verder bewerkstelligd. Zonder een krachtdadige aanpak zal het conflict nog lange tijd aanslepen. De internationale gemeenschap zou een voorname rol kunnen spelen in de conflictregeling, maar eigenbelang lijkt een krachtige interventie tegen te houden. Hoe lang nog zal het westen blijven aarzelen om tot acties over te gaan?

Bijlagen

Bijlage 1: Controle over administratieve, economische en militaire structuren in Goma

North Kivu administration		
<i>Position</i>	<i>Name</i>	<i>Ethnicity/origin</i>
Governor, North Kivu	Eugene Serufuli	Hutu
Vice Governor	Bakungu Mithondeke	Hunde
Vice Governor	Kayisavera Mbake	Nande
Administrator, Masisi	Paul Sebihogo	Tutsi
Administrator, Rutshuru	Oscar Ntambiye	Tutsi
Mayor, Goma	Xavier Nzabara	Tutsi
Security sector		
Commander, 8 th military region	General Gabriel Amisi	Maniema
Commander, 11 th brigade	Colonel Bonané Habarugira	Tutsi
Commander, 12 th brigade	Colonel Smith Gihanga	Tutsi
Commander, 5 th brigade	Colonel Mayanga	Hutu
Commander of Police, North Kivu	General Jean-Marie Ndaki	Kinshasa
Commander of Police, Goma	Major Ntawavuka	Hutu
Coordinator, Internal Security Agency (DGS)	Gillain Birate	Hutu
Deputy Coordinator, DGS	Felicien Hitimana	Hutu
Coordinator, Immigration Agency (DGM) and DGS	Albert Semana	Tutsi
Coordinator, External Security Agency	Edy Ngarambe	Tutsi
Finance and business		
Coordinator, Customs Authority (OFIDA)	Deo Rugwiza	Tutsi
Director, National Electricity Company (SNEL)	Léon Muheto	Tutsi
Director, Water Distribution Agency (REGIDESO)	Vincent Mihatano	Hutu
Director, Congolese Control Authority (OCC)	Oswald Mukingi	Hutu
Director, Land Division	Dieudonné Birate	Hutu
Director, Maritime Freight Management Office (OGEFREM)	Patient Semuswa	Tutsi
Petroleum Services Authority (SEPCONGO)	Debat Muzo	Tutsi
Office for the Protection of Public Revenues (OPRP)	Gervais Ruboneka	Tutsi
Contribution	Robert Mbarushimana	Havu

Bron: ICG, *The Congo's transition is failing: crisis in the Kivus*, Africa report N°91, 30 march 2005, p.31.

Bijlage 2: Repatriëring update (januari 2003 – mei 2004)

4 mei 2004	Ex-combatants	Civilians	Total
Rwandan	3265	3161	6426
Ugandan	305	202	507
S/Total	3570	3359	6933*

* Includes combatants and dependents repatriated by Monuc and the Rwandan Government.

Burundese Withdrawals			
Assisted by Monuc	346	104	450
Self-organized	3250	0	3250
S/Total	3596	104	3700**

** Based on figures and information provided by Burundese and Congolese authorities, as well as AMIB.

Total (1)+(2)	7166	3467	10633
---------------	------	------	-------

Bron: YAV, Raymond (2004), *La problématique du DDRRR face aux échéances électorales en RDC et à la paix dans la région des Grands lacs*, RDC: Ministère des Affaires Etrangères et de la Coopération Internationale.

Lijst van afkortingen

ACODRI: Action Communautaire pour le Développement Rural Intégré.
ACOGENOKI: Association Coopérative des Groupements d'Éleveurs au Nord-Kivu.
ACRI: African Crisis Response Initiative.
ADDHO: Associations de Défense des Droits de l'Homme.
ADF: Allied Democratic Forces.
ADP: Alliance Démocratique des Peuples.
AFDL: Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo.
ANC: Armée nationale congolaise.
BDDOS: Bureau Diocésain de Développement et Oeuvres Sociales.
CDR: Coalition Pour la Défense de la République.
CEDP: Centre d'éducation à la démocratie et à la paix.
CEPZA: Communauté des Eglises Pentecôtistes du Zaïre.
CEREA: Centre de Regroupement Africain.
CIAT : Comité international d'accompagnement de la transition.
CNK: Comité National du Kivu.
CNS: Conférence Nationale Souveraine.
CRONGD: Conseil Régional des Organisations Non-Gouvernementales de Développement.
DSP: Division Spéciale Présidentielle.
ENA: Eglise néo-Apostolique.
FAC: Forces armées congolaises.
FAR: Forces armées rwandaises.
FARDC : Forces Armées de la République Démocratique du Congo.
FAZ: Forces armées zaïroises.
FD: Forces Démocratiques.
FDLR : Forces Démocratiques pour la Libération du Rwanda.
FPR: Front Patriotique Rwandais.
GEAD: Groupe d'Études et d'Actions pour un Développement Intégré.
GRACE: Groupe d'Appui-Conseils aux Réalisations pour le Développement Endogène.
GRAR: Groupe de Réflexion pour l'Avenir de Rutshuru.
HCR: Hoog Commissariaat voor de vluchtelingen van de VN.
HCR-PT: Haut Conseil de la République – Parlement de Transition
LICOR: Ligue Inter-Communautaire pour la Reconstruction du Nord-Kivu.
MAGRIVI: Mutuelle Agricole des Virunga.
MIB: Mission d'immigration des Banyarwanda.

MLC: Mouvement pour la libération du Congo.
MONUC: Mission de l'Organisation des Nations Unies en RDC.
MPR: Mouvement Populaire de la Révolution.
MRLZ: Mouvement Révolutionnaire pour la libération du Zaïre.
NALU: National Army for the Liberation of Uganda.
NRA: National Resistance Army.
OAU: Organisatie van Afrikaanse Unie.
OGT: Observatoire Gouvernance-Transparence.
ONGD: Organisations Non-Gouvernementales de Développement.
OPAKI: Office des produits agricoles du Kivu.
PPRD : Partie du Peuple pour la reconstruction et la Démocratie.
PRP: Parti Révolutionnaire du Peuple.
RCD: Rassemblement Congolais pour la Démocratie.
RCD-G : Rassemblement Congolais pour la démocratie-Goma.
RCD-ML : Rassemblement Congolais pour la démocratie-Mouvement de Libération.
RCD-N : Rassemblement Congolais pour la démocratie-National.
RWACICO: Rwakabuba commerce et industrie du Congo.
SADC: Southern African Development Community.
SEN: Solidarité Entre Nous.
SPLA: Sudan People's Liberation Army.
TPD: Tous pour la Paix et le Développement.
UAD: Unités d'auto-défense.
UDPS : Union pour la Démocratie et le Progrès Social.
UNITA: Union pour la libération totale de l'Angola.
UPC: Union des Patriotes Congolais.
UPDF: Uganda People's Defense Forces.
USOR: Union Sacrée de l'Opposition Radicale.
VN: Verenigde Naties.
ZTM: Zaïre Thé Management.

Bibliografie

- Agence de presse DIA internationale, 29 juillet 1998.
- Amnesty International (2001), *Democratic Republic of Congo: Rwandese-controlled East: devastating human toll*.
- ANB-BIA supplément, Masisi, la guerre oubliée, 1er avril 1996, p.VIII.
- APREDECI, CREP et GVP, L'Apocalypse au Nord-Kivu, Goma, octobre 1997.
- ASSEMBLEE GENERALE DES NATIONS-UNIES, Rapport du Rapporteur spécial chargé d'enquêter sur la situation des droits de l'homme dans la République du Zaïre (actuellement République démocratique du Congo) en application de la résolution 1997/58 de la Commission des droits de l'homme, New York, 17 octobre 1997.
- AZADHO, Nord-Kivu: existence des charniers et des fosses communes, mars 1997.
- AZADHO, Droits de l'homme au Nord-Kivu. Une année d'administration AFDL. Plus ça change, plus c'est la même chose, Goma, novembre 1997.
- BATABIHA, B., Memo sur les affrontements ethniques à Masisi-Walikale, Goma, le 8 décembre 1993.
- BRAECKMAN, C. (1995), Le Zaïre de Mobutu, "Parrain" des Grands Lacs, in: Guichaoua, A. (red.), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda 1993-1994*, Lille, p.387-394.
- BREBANT, V. (1953), *Problème foncier indigène au Kivu*, Léopoldville.
- BUGUNDA, R., e.a., "Lettre de protestation" discuté au sein de l'Assemblée Provinciale. Gepubliceerd in *Dignité Nouvelle*, n°12, woensdag 23 mei 1961.
- BULA, J. (1990), *Violence, démocratie et développement dans le tiers monde*, Louvain-la-Neuve: L'Harmattan.
- Campagne pour la paix, Gestion pacifique des conflits. Analyse de la situation sociale du Nord-Kivu, novembre 1997.
- CEDP, *L'agenda du violateur des droits humains au Nord-Kivu en RDC*, Goma, septembre-novembre 2003.
- Commission de Pacification du Nord-Kivu et du Sud-Kivu, Rapport du Comité du Nord-Kivu, adopté le 10 septembre 1997.
- Commission de Pacification du Nord-Kivu et du Sud-Kivu, Rapport de la Commission, Goma, s.d.
- CRONGD/Nord-Kivu, Campagne pour un processus de construction de la paix dans le Masisi/Nord-Kivu-Zaïre, février 1995.
- CRONGD/Nord-Kivu, Analyse prospective de la situation socio-économique au Nord-Kivu: septembre 1998, Goma, le 14 septembre 1998.
- CROS, M-F, Malaise dans la rébellion, in *La Libre Belgique*, 3 décembre 1998, p.8.
- Demain le Congo*, août 1998.

DE SAINT-MOULIN, L. (1975), Mouvements récents de population dans la zone de peuplement dense de l'est du Kivu, in *Etudes d'histoire africaine*, vol.7, (n° spécial: L'Afrique des Grands Lacs), Kinshasa: Presses Universitaires du Zaïre.

DE VILLERS, G., & WILLAME, J.C. (1998), *République Démocratique du Congo. Chronique politique d'un entre deux guerres, octobre 1996-juillet 1998*, Paris: L'Harmattan.

DORCE, F., Les derniers jours de Mobutu, in *Jeune Afrique Economie*, du 18 au 31 janvier 1999.

Haute tension au RCD, in: *Fonction*, 29 Octobre 2002.

GEAD, *Intolérance ethnique, conflits fonciers et revendications politiques au Nord-Kivu. Le point sur les derniers affrontements sanglants opposant les communautés Hutu-Tutsi aux Nyanga-Hunde en zone de Walikale et Masisi*, Goma, 15 avril 1993.

GERARD-LIBOIS, J. & VERHAEGEN, B., *Congo 1962*.

GERARD-LIBOIS, J. & VERHAEGEN, B., *Congo 1963*.

GRACE, *Le Nord-Kivu (Zaïre) à feu et à sang par des conflits interethniques. Informations générales et pistes de solutions*, Goma, juin 1993.

Haut Conseil de la République, Rapport de la Commission d'information dépêchée à l'Est du Zaïre, août-septembre 1994.

ICG, North Kivu: Into the Quagmire? An Overview of the Current Crisis in North Kivu, 18 August 1998.

ICG, *Scramble for the Congo* (Nairobi/Brussels, 2000).

ICG, *The Congo's transition is failing: crisis in the Kivus*, Africa report N°91, 30 march 2005.

KABUYA-LUMUNA, M. (1986), *Idéologies zaïroises et tribalisme (La révolution paradoxale)*, Louvain-la-Neuve: Cabay.

KAFARHIRE, T., L'autre visage du conflit dans la crise des Grands Lacs. Mémoire historique sur la crise de la citoyenneté au Kivu, in : *Congo-Afrique*, n°374, avril 2003, p.221-240.

KAJIGA, G. (1956), Cette immigration séculaire des Ruandais au Congo, in *Bulletin Trimestriel de Centre d'Etude des Problèmes Sociaux Indigènes*, n°32.

KANYAMACHUMBI, P. (1993), *Les populations du Kivu et la loi sur la nationalité. Vraie et fausse problématique*, Editions Select: Kinshasa.

KENNES, E. Le secteur minier au Congo: "Deconnexion" et descente aux enfers, in: *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1999-2000*, Paris, L'Harmattan, p.305-348.

L'Avenir, L'Onu prête à imposer le schéma burundais en République démocratique du Congo, le 1 novembre 2004.

La Tribune de la Nation, Le Rcd-Goma n'est qu'une caisse de résonance des stratégies hégémonistes et déstabilisatrices du Rwanda de Kagame en Rdc, 25 juillet 2005.

LAURENT, P.-J. & TSONGO, A.M. (1996), *Mouvements de populations, cohabitations ethniques, transformations agraires et foncières dans le Kivu montagneux*, Louvain-la-Neuve: UCL-IED.

LEMARCHAND, R. (1964), *Political Awakening in the Congo. The Politics of Fragmentation*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

“Cinq questions à Eugène Serufuri Ngayabaseka”, in *Le Potentiel*, n°2852 du mardi 17 juin 2003.

Lettre ouverte des intellectuels du Nord et du Sud-Kivu aux chefs coutumiers: Analyse globale de la situation du projet de création d'un Hutuland, Goma, 13 mai 1996.

L'engrenage de la haine ethnique, in: *L'Humanité*, 26 February 2002.

LUBALA, E. (1998), La situation politique au Kivu: vers une dualisation de la société, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1997-1998*, Paris, L'Harmattan, p.307-333.

LUMBI, P., *Guerre en RDC: enjeux économiques, intérêts et acteurs*, Observatoire Gouvernance-Transparence, 10 avril 2000.

MAMDANI, M. (1997), *Understanding the Crisis in Kivu*, Report of the CODESRIA Mission to the Democratic Republic of Congo.

MARARO, S. (1996), Enjeux de la guerre de Masisi, in *Dialogue*, n°12.

MARARO, S. (1999), La société civile du Kivu: une dynamique en panne?, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 1998-1999*, Paris, L'Harmattan, p.237-271.

MARARO, S. (2000), La guerre des chiffres: une constante dans la politique au Nord-Kivu, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 1999-2000*, Paris, L'Harmattan, p.225-262.

MARARO, S. (2001), Pouvoirs, élevage et la question foncier au Nord-Kivu, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2000-2001*, Paris, L'Harmattan, p.219-250.

MARARO, S. (2002), Le Nord-Kivu au coeur de la crise congolaise, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2001-2002*, Paris, L'Harmattan, p.153-186.

MARARO, S. (2003), L'administration AFDL/RCD au Kivu (novembre 1996-mars 2003). Stratégie et bilan, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2002-2003*, Paris, L'Harmattan, p.171-206.

MARARO, S. (2004), Le TPD à Goma (Nord-Kivu): Mythes et Réalités, in *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire, 2003-2004*, Paris, L'Harmattan, p.139-170.

MASSON, P. (1970), *Dix ans de malheurs (Kivu 1957-1967), Tome II. Jusqu'à la lie*, Bruxelles: Max Arnold Editeur.

MMCnews, Karel De Gucht, avocat des Banyamulenge?, le 3 mars 2005, <http://www.digitalcongo.net/fullstory.php?id=49839>. (06/08/2005)

MUHEME, G.(1999), Ces guerres imposées au Kivu. *Intérêts économiques ou management social?*, Louvain-la-Neuve: Academia Bruylant.

MUHINDO, V. (2003), *Le Congo-Zaïre. D'une guerre à l'autre, de libération en occupation (chronique 1996-Lusaka 1999)*, Paris: L'Harmattan.

MUTUZA, R. (2004), *La problématique du mythe Hima-Tutsi*, Kinshasa: Editions Noraf.

Nations Unies, Conseil de Sécurité, *Final Report of the International Commission of Inquiry (Rwanda)*, 18 novembre 1998, S/1998/1096, §86-87.

Mgr. NGABU, Massacres de 1993 dans les zones de Walikale et de Masisi, in *Dialogue*, n°192, août-septembre 1996.

NGOY, T. (2002), *L'Accord de Lusaka et la paix en RDC: une autre lecture*, Kinshasa: Cerbipad.

NZABARA, M.F.X., La guerre dans la zone de Masisi, in *Dialogue*, n°192, août-septembre 1996.

NZITATIRA, M.F. (14 septembre 1968), *Les Migrations, la question ethnique et la réconciliation*, Goma.

OGT, *Le Rwanda plante le décor d'une nouvelle guerre d'agression à l'Est de la RDC*, Kinshasa, septembre 2003.

PABANEL, J.-P. (1991), La question de la nationalité au Kivu, in *Politique Africaine*, n°41. "Plainte de la population de la chefferie Bashala à la Cour constitutionnelle (8 octobre 1965)", gepubliceerd in Les dossiers du CRISP, *Congo 1965*, Bruxelles-Léopoldville, CRISP-INEP, 1966.

POTTIER, J. & FAIRHEAD, J. (1991), Post-famine Recovery in Highland Bwisha, Zaïre: 1884 in Its Context, in *Africa*, Vol.61, n°4.

Rapport du Panel de l'ONU, Current Situation: Exploitation, arms flows and trends, october 2003.

Rapport final des Journées de réflexion, Z.T.M. Mweso, Annexe I, p.3 et XX.

Rapport final des Journées de réflexion, Masisi (14-16 février 1994), p.9, LXXIV-LXXVII.

Rapport sur la situation qui prévaut actuellement dans la province du Nord et du Sud-Kivu (juillet-août 1998), s.l. s.d.

REYNTJENS, F. & MARYSSE, S. (1996), *Conflits au Kivu: Antecedents et Enjeux. Dimensions politiques et économiques*, CDW-CDS: Universiteit Antwerpen.

REYNTJENS, F. (1999), *La guerre des grands lacs. Alliances mouvantes et conflits extraterritoriaux en Afrique Centrale*, Paris: L'Harmattan.

RUGENERA, M. (1996), Les massacres de 1965 et 1991, in *Dialogue*, n°192.

RUHIMBIKA, M. (2001), *Les Banyamulenge (Congo-Zaïre) entre deux guerres*, Paris: L'Harmattan.

RURIHOSO, O. (1992), *La nationalité de la population zaïroise d'expression kinyarwanda au regard de la loi du 29 juin 1981*, Kinshasa: Bibliothèque du Centre d'études et de recherches sur l'intégration africaine (CERIA).

RUSAMIRA, E., La dynamique des conflits ethniques au Nord-Kivu: une réflexion prospective, in: *Afrique contemporaine*, automne 2003.

RWAKABUBA, S. (1994), *Souvenirs et témoignages*, Kinshasa: Editions Isata.

SHENGE HUNDE, *Rapport de la réunion tenue à Pinga du 19 au 21 juin 1986*.

SOCIETE CIVILE, Réflexions sur la situation actuelle et l'avenir politique du Congo-Zaïre dans les régions libérées (Contributions et propositions de la société civile à l'AFDL), Goma, le 16 mai 1997.

Société Civile de la RDC (1998), Comité de suivi, Missions en provinces, Kinshasa.

SONDJI, J-B., *Les enjeux de la crise congolaise et quelques pistes pour nous en sortir*, Kinshasa, le 21 juillet 1999.

SONDJI, J-B., *La guerre d'agression Américo-Rwando-Ougando-Burundaise contre la RDC: ses enjeux, ses commanditaires*, Inédit, mai 2002.

Syllabus du séminaire idéologique de l'AFDL (1997).

TEGERA, A., (1995), La réconciliation communautaire: le cas des massacres au Nord-Kivu, in: Guichaoua, A. (red.), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda 1993-1994*, Lille, p.395-402.

TEGERA, A., Au-delà des clichés ethniques: quelle base identitaire?, in *Regards croisés*, n°00, janvier 1998.

TEUWEN, A. (1966), Enquête générale sur les populations banyarwanda établies dans l'Est du Congo (Zaïre) dans le Nord et le Sud Kivu, Léopoldville, 6 novembre 1966.

THAMBWE, M., Note technique sur les négociations politiques du 27 juillet 1999, document inédit.

TSONGO, M. (1996), *Foncier, mouvements des populations, question de la nationalité, luttes ethniques dans les régions des Grands Lacs africains*, miméo.

TULL, D.M. (2003), A reconfiguration of political order? The state of the state in North-Kivu (DR Congo), in *African Affairs*, n°102, p.429-446.

United Nations, Department of Humanitarian Affairs, Integrated Regional Information Network, *Situation Report on Masisi and Rutshuru, North-Kivu, Zaïre*, 10 mai 1996.

VERHAEGEN, B. & WILLAME, J.C. (1964), Les provinces du Congo. Structure et fonctionnement, in *Cahiers Economiques et Sociaux*, Léopoldville: Université Lovanium, IRES, Collection d'études politiques, n°3.

VERHAEGEN, B. (1966, 1969), *Rébellions au Congo*, Tome 1 en 2, Bruxelles-Kinshasa: CRISP-IRES.

VLASSENROOT, K. (2000), The promise of ethnic conflict: militarisation and enclave-formation in South Kivu, in: Goyvaerts, D. (red.), *Conflict and ethnicity in Central Africa*, Tokyo, p.59-104.

WA KANIANIA, Les Congolais rwandophones: l'épine dans le pied de la Rd Congo, in: *L'Etendard*, le 21 décembre 2004.

WEIS, G. (1959), *Le pays d'Uvira*, Etude de géographie régionale sur la bordure occidentale du lac Tanganika, Bruxelles: ARSC.

WILLAME, J.C. (1997), Banyarwanda et Banyumulenge: violences ethniques et gestion de l'identitaire au Kivu, in *Cahiers Africains*, n°25.

WILLAME, J.C. (1999), *L'odyssée Kabila. Trajectoire pour un Congo nouveau?*, Paris: Karthala.

YAV, Raymond (2004), *La problématique du DRRR face aux échéances électorales en RDC et à la paix dans la région des Grands lacs*, RDC: Ministère des Affaires Etrangères et de la Coopération Internationale.

Persoonlijk interview met professor Mushi, Kinshasa, 7 juli 2005.

Persoonlijk interview met Moïse Nyarugabo, Kinshasa, 11 juli 2005.

Persoonlijk interview met kabinetschef Denis Ntare, Goma, 14 juli 2005.

Persoonlijk interview met vice-gouverneur Bakungu Mythondeke, Goma, 14 juli 2005.

Persoonlijk interview met de coördinator van het migratiebureau Albert Semana, Goma, 15 juli 2005.

Persoonlijk interview met Raymond Yav, Kinshasa, 20 juli 2005.

Persoonlijk interview met Karl Dhaene, Politiek Conseiller van de Belgische ambassade in Kinshasa, Kinshasa, 21 juli 2005.

Persoonlijk interview met VN functionaris (OCHA) Bernard Leflaive, Kinshasa, 27 juli 2005.

Persoonlijk interview met pasteur Théodore Ngoy, Kinshasa, 28 juli 2005.

Persoonlijk interview met Ministre du Portefeuille Céléstin Vunabandi, Kinshasa, 28 juli 2005.